

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Fakultet for landskap og samfunn
Institutt for landskapsarkitektur

Philosophiae Doctor (PhD)
Thesis 2024:20

Norsk hagekunst mot et moderne samfunn – 1930-50. Intensjoner og idealer i en brytningstid

Norwegian Garden Art Towards a Modern
Society – 1930-50. Intentions and Ideals in
a Time of Change

Berit Rønsen

Norsk hagekunst mot et moderne samfunn – 1930-50 Intensjoner og idealer i en brytningstid

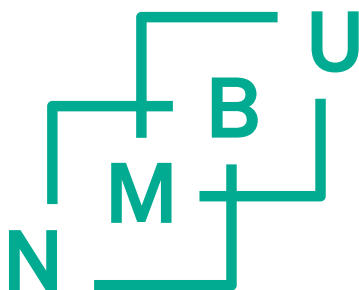
Norwegian Garden Art Towards a Modern Society – 1930-50
Intentions and Ideals in a Time of Change

Philosophiae Doctor (ph.d.) avhandling

Berit Rønsen

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Fakultet for landskap og samfunn
Institutt for landskapsarkitektur

Ås 2024

Veiledere og bedømmelseskomité

Hovedveileder: **Annegreth Dietze-Schirdewahn**
Professor i hagekunsthistorie og prodekan forskning
Fakultet for landskap og samfunn
Norges miljø- og biovitenskapelige universitet

Biveileder: **Anne Katrine Geelmuyden**
Professor i landskapsarkitektur
Institutt for landskapsarkitektur
Norges miljø- og biovitenskapelige universitet

Mentor: **Mette Eggen**
Landskapsarkitekt MNLA

Førsteopponent: **Catharina Nolin**
Professor
Institutionen för kultur och estetik
Stockholms universitet

Andreopponent: **Svava Riesto**
Førsteamanuensis
Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning
Københavns universitet

Tredjeopponent: **Bjørn Anders Fredriksen**
Førsteamanuensis
Institutt for landskapsarkitektur
Norges miljø- og biovitenskapelige universitet

Forord

Min interesse for historiske hager ble vekket under kunsthistoriestudiene ved Universitetet i Oslo tidlig på 2000-tallet. Jeg hadde tilbragt tre år på gartnerskole i Vestfold, og gikk etter dette løs på universitetsstudier med kunsthistorie som hovedretning. Fascinasjonen for det som spirer og gror rundt oss, for kraften og sanseligheten i rommet hvor naturen møter menneskets kunstnerkraft, kombinert med fortellingen om hvordan mennesker før oss har oppfattet og uttrykt sitt åndsliv, fanget meg. Fortellingen om de italienske renessansevillaene som ga rom for hele mennesket som åndsvesen, er noe jeg husker spesielt godt. Under masterstudiet valgte jeg å studere norsk sommervillabebyggelse fra slutten av 1800-tallet, hvor hagene hadde stor betydning som en inkorporert del av villaen som konsept.

Med ferdig mastergrad i kunsthistorie i 2007 fikk jeg jobb i kulturmiljøforvaltningen. De første årene jobbet jeg med dokumentasjon og vurdering av kulturminneverdi på flere hundre bygninger fredet i perioden 1923 – 1978 – de eldste bygningsfredningene vi har. Loven ga ikke hjemmel til fredning av grøntanlegg i perioden før 1978, noe som antakelig bidro betydelig til at man ikke ble bevisst hvilken kulturminneverdi som kan ligge også i grøntanleggene. Mange bygninger ble fredet uten at den viktige historiske hagen omkring ble tatt med.

I vår tid er heldigvis trenden snudd. Den nye kulturminneloven som kom i 1978 tillot fredning også av grøntanleggene. Loven, sammen med Firenzecharteret¹ fra 1982, og enkeltpersoners iver for å bringe de grønne kulturminnene på banen, skapte økt bevissthet om grøntanleggene. Etter hvert fikk vi sikret en del historiske hager gjennom fredning. Men etterslepet er stort. Og fortsatt preges kulturmiljøforvaltningen av sin lange historie med fokus på bygningsvern og arkeologi. Det er fortsatt ikke tilstrekkelig bevissthet om grøntanleggenes verdi. Det

¹ ICOMOS, «The Florence Charter»

har ikke vært satset nok på kunnskapsheving innen feltet, ei heller har forvaltningen nok fagfolk på feltet.

Arbeidet med Riksantikvarens fredningsstrategi som ble lansert i 2015 avdekket dette. Den viste til at man verken har god nok oversikt over hva som er bevart av historiske grøntanlegg i Norge, viktige anlegg er ikke fredet, man jobber ikke tilstrekkelig systematisk med dette temaet fra forvaltningens hold, og man har ingen strategi for på hvilken måte man skal sikre at bredden av denne historien fortelles gjennom bevarte kulturminner.²

Årene har gått siden. Oppgaven er fortsatt ikke prioritert. I 2019 søkte jeg på den utlyste stipendiatstillingen ved NMBU knyttet til Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur. Jeg så en mulighet til både å kunne dykke ned i et felt som interesserte meg personlig, og samtidig bidra med å skaffe kulturmiljøforvaltningen nyttig kunnskap i den situasjonen vi står i.

Det har vært en stor opplevelse å komme i kontakt med forskningsuniverset og forskermiljøet på dette feltet. Jeg har lært mye på mange nivåer, fra det helt personlige til det faglig virkelig viktige om hvordan vi jobber med å bygge et bærekraftige samfunn.

Pandemien rammet kort tid etter at jeg hadde kommet i gang med arbeidet, og varte store deler av den tiden jeg hadde til rådighet. For meg dirigerte koronasituasjonen prosjektet raskt i en retning styrt av hva man kan få til uten å møte mennesker. Jeg booket alenetid i arkivet og tok raskt bilder av store mengder dokumenter som jeg så tok med meg hjem og studerte på skjerm på hjemmekontoret, i trygg avstand til smittsomme mennesker. Bibliotekene var stengt, så jeg bestilte bøker fra antikvariater og bokhandler og fikk dem kontaktløst levert på døra hjemme. Jeg benyttet meg også stort av nasjonalbibliotekets nettbibliotek. Stor applaus til alt det viktige digitaliseringsarbeidet som foregår der ute! Etter hvert lempet også

² Riksantikvarens vitenarkiv, «Fredningsstrategi mot 2020 for kulturminneforvaltningen», Vedlegg 3, s. 25 og Vedlegg 1, s. 14.

regjeringen på restriksjonene og det gikk fint både å reise og å treffe mennesker. Prosjektet lot seg fullføre.

En stor takk rettes til alle som har bidratt til at dette kunne gjennomføres. Dere vet selv hvem dere er.

Takk til professor ved NMBU Karsten Jørgensen (som dessverre gikk bort i 2021), universitetslektor ved Sveriges Lantbruksuniversitet SLU Anna Jakobsson og professor ved Københavns Universitet Henriette Steiner, som villig valgte å stille som opponenter i de tre milepælseminarene underveis. Deres ærlige og konstruktive tilbakemeldinger har vært vesentlige for at prosjektet ble styrt i en god retning.

Takk til Maria Olga Tomprou og Ane Kirstine Laukli for gode samtaler og hyggelige sosiale treff som medstipendiater i samme prosess ved Institutt for landskapsarkitektur. Dere har vært en viktig støtte for meg.

En stor, stor takk går til veilederteamet mitt: Til landskapsarkitekt og kulturminneforvalter hos Riksantikvaren gjennom mange år, Mette Eggen, og professor ved NMBU Anne Katrine Geelmuyden, for hjelp og støtte, og for trygg forankring i min til tider store usikkerhet. Og aller mest til deg, kjære Annegreth Dietze-Schirdewahn, professor i hagekunsthistorie og prodekan forskning ved NMBU. Du har vært en påle i det hele, som hovedveileder og følgesvenn fra start til slutt. Din faglige stødighet, dine gode råd på så mange nivåer, din omsorg – jeg har følt meg ivaretatt og veiledet på beste vis.

Og til slutt en varm takk til familien. Julie, Solveig og Karl-Erik, som særlig det siste året, hvor jeg har kombinert doktorarbeidet med full jobb, tålmodig har gitt meg rom for mine faste "langdager i byen". Jeg kunne ikke ha gjennomført dette uten deres forståelse og velvilje.

Tusen takk.

Berit Rønsen

Ås, februar 2024

Innhold

Veiledere og bedømmelseskomité.....	iii
Forord.....	v
Sammendrag.....	1
Summary.....	5
Liste over artikler	9
1 Introduksjon	11
1.1 Innledning.....	11
1.2 Avhandlingens oppbygging.....	15
1.3 Hva er hagekunst? Historiografiske betraktninger	16
2 Teoretisk rammeverk og faglig kunnskapsgrunnlag	19
2.1 Teori i historieforskning.....	19
2.2 Litteraturgjennomgang.....	21
Spørsmål til litteraturen.....	21
Litteratursøket.....	22
Presentasjon av litteraturen.....	23
Oppsummering av litteraturgjennomgangen	31
3 Metodologi.....	35
3.1 Innledning.....	35
3.2 Forskningsdesign.....	35
Praktisk problem og vitenskapelig problem.....	35
Tematisk avgrensning	36
Forskningsspørsmål.....	37
Vitenskapsfilosofisk og metodologisk forankring	38
Strategi, kildemateriale og metoder	41
3.3 Ethiske avveininger	52
Prinsipper ved hermeneutisk tolkning.....	53
Håndtering av kildematerialet	55
Authorized Heritage Discourse.....	56
4 Sammendrag av artikler	59
4.1 Innledning.....	59

4.2	Artikkel 1.....	59
4.3	Artikkel 2.....	61
4.4	Artikkel 3.....	62
5	Diskusjon	65
5.1	Innledning.....	65
5.2	Det historiske bakteppet.....	66
	Landskapshagen utfordres	66
	Om profesjonens fremvekst	70
	Om fagutdanningen.....	71
5.3	Brytningstid	71
	Organisering og arbeidsmetoder	72
	Ideologi og intensjon	84
	Hagekunstens utforming i perioden	93
5.4	Konklusjon.....	104
	Å forstå språket.....	106
	Modernismens "elv" fløt videre.....	106
6	Avslutning.....	109
6.1	Bidraget til forskningsfeltet	109
6.2	Forslag til videre forskning	110
6.3	Implikasjon for praksis og andre forskningsfelt.....	111
6.4	Avsluttende refleksjoner	114
7	Kilder	117
7.1	Referanser	117
7.2	Illustrasjoner	127
8	Artikler i fulltekst.....	129
8.1	Artikkel 1 – Fulltekst	131
8.2	Artikkel 2 – Fulltekst	153
8.3	Artikkel 3 – Fulltekst	183
9	Vedlegg: Firmaer og enkeltpersoner i fagmiljøet på 1930-tallet	201
9.1	De første hagearkitektfirmaene	201
9.2	Noen enkeltpersoner i fagmiljøet.....	204

Sammendrag

Det overordnede målet med dette arbeidet er å styrke kunnskapen vår om norsk hagekunst på 1930- og 40-tallet. Kunnskap om hagehistorien er nødvendig for å sikre god forvaltning av historiske hageanlegg. Det har lenge vært et uttalt behov for mer forskning på dette feltet. Hensikten er derfor i tillegg å styrke kulturmiljøforvaltningens kunnskapsgrunnlag spesifikt.

Arbeidet er avgrenset til studier av norske hagearkitekters arbeid med private villa- og bondehager i perioden. Det overordnede spørsmålet som har ledet forskningen er:

Hva var norsk hagekunst innenfor private villa- og bondehager på 1930- og 40-tallet, og hvordan, og med hvilken hensikt, jobbet fagmiljøet med utvikling på dette feltet i perioden?

De tre artiklene tar for seg ulike temaer innenfor dette, som hver for seg samtidig reflekterer aspekter ved en felles utvikling i hagearkitektfaget i perioden. Profesjonaliseringen av yrket og generell demokratiseringsprosess i samfunnet førte med seg endring i hagearkitektenes rolleforståelse. Hva var deres overordnede samfunnsoppdrag?

De tre artiklene viser et fagmiljø som på ulike måter drev det vi kan kalle folkeopplysning om hagekunst. Hagearkitekter med en intensjon om å bringe hagekunsten ut til et bredere lag av befolkningen, slik at flere kunne nyte godt av dens gleder og ikke minst helsebringende effekter på kropp og sjel.

Arbeidet plasserer seg i historieforskningens tradisjon, og benytter en kombinasjon av metoder innenfor hermeneutikk og empirisk forskning. Arkivstudier er bærebjelken i arbeidet. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur ved NMBU var utgangspunktet for prosjektet, og har vært en vesentlig kilde til kunnskap hele veien.

Den første artikkelen presenterer historien om en bondehagekonkurranse fra slutten av 1930-tallet. Her får vi kunnskap om fagfolkenes organisering, arbeidsmetoder og ideologiske forankring i perioden. Den andre artikkelen forteller

om en av Norges aller første kvinnelige hagearkitekter, Torborg Zimmer, og hennes bidrag til norsk hagekunst på 1930- og 40-tallet. Artikkelen gir oss kunnskap om kvinners inntreden og tidlige virke i faget, noe som skjedde i samme periode. Tredje artikkel presenterer en studie av 1930-tallets "nutidshage". Denne gir oss kunnskap om de bakenforliggende ideene for idealhagen og om hvordan norske hagearkitekter tolket tidens funksjonalisme på sin arena.

I hermeneutikkens språk søker avhandlingen å bidra til fyldige beskrivelser ("thick descriptions") på disse feltene i den hensikt å forstå intensjonene til aktørene som studeres (ved å gripe deres forståelseshorisont). Derfor er det også viet en del plass til beskrivelser av det historiske bakteppet og til beskrivelser av fagmiljøet og konteksten i tiden.

Oppsummert kan vi si at forskningsresultatene, på tvers av artiklene, er nye perspektiver på aspekter ved utviklingen i hagekunsten og hagearkitektenes fagmiljø i denne perioden. Aspektene som belyses er *organisering og arbeidsmetoder i fagmiljøet; ideologi og intensjon i fagmiljøet; og selve hagekunstens utforming i perioden.*

Overordnet kan vi si at perspektivene viser oss sider ved fagmiljøet som bidrar til å klarne bildet av hva som skjedde i perioden og gir oss dypere forståelse for hagekunstens utvikling på 1930- og 40-tallet. Vi får øye på intensjonene bak hagekunsten og hendelsene det fortelles om. Kunnskapen som presenteres viser at hagekunsten fra fagmiljøets side ble sett på som en relevant faktor i arbeidet med å bygge det moderne samfunnet. Historiene som løftes fram i artiklene viser eksempler på hvordan de jobbet målrettet og konkret mot dette målet.

Kunnskapen som presenteres er et bidrag til historieforskningen på feltet, både ved at den bringer på bordet viktige puslespillbrikker gjennom de konkrete historiene som fortelles for første gang på denne måten, og samtidig ved at disse settes inn i en større kontekst som viser hvordan norske hagearkitekter aktivt bidro til utviklingen av det samfunnet vi har i dag.

I tillegg er selve metodologien som anvendes i arbeidet i seg selv et bidrag til forskningsfeltet, ved at den foreslår konkrete fremgangsmåter for forskning i et til dels krevende forskningsterreng, hvor mangelfullt og tapt historisk kildemateriale er en utfordring.

Kunnskapen bidrar til å styrke kunnskapsgrunnlaget for kulturmiljøforvaltningen, noe som var en hovedmotivasjon for arbeidet. Den vil i tillegg ha relevans for andre forskningsfelt, som arkitekturforskning og kvinneforskning, samt for praksisfeltet innenfor landskapsarkitektur.

Historiske hager kan være verdifulle kulturminner. Kulturminner er viktige brikker i utviklingen av bærekraftige samfunn fordi de bidrar til at mennesker får kontakt med sine røtter og blir kjent med sin kulturelle identitet. Kulturminner virker samlende og forankrende i samfunnet. Håpet er at denne forskningen dermed også, på et helt overordnet plan, kan bidra noe i dugnaden for god og bærekraftig samfunnsutvikling.

Summary

The aim of this thesis is to strengthen our knowledge of Norwegian garden art in the 1930s and 40s. The purpose is also to strengthen the knowledge base of the cultural heritage management in Norway specifically. Knowledge of garden history is necessary to ensure good management of historic gardens. More research has been needed for a long time.

The research is limited to studies of Norwegian garden architects' work on private villa and farm gardens in the period. The overall question that has guided the research is:

What was Norwegian garden art within private villa and farm gardens in the 1930s and 40s, and how did the professional garden architects work with development in this field during the period?

The three articles deal with different themes within this, each of which at the same time reflects aspects of a development in the field of garden architecture during the period. The professionalization of the profession and the general democratization process in society brought with it a change in the garden architects' understanding of their role. What was their overall mission?

The three articles show a professional environment which in various ways promoted what we can call popular education about garden art. Garden architects with an intention to bring garden art to a wider section of society, so that more people could benefit from it.

The thesis places itself in the tradition of historical research and uses a combination of methods within hermeneutics and empirical research. Archive studies are the mainstay of the work. The historical archive for Norwegian landscape architecture at NMBU was the starting point for the project and has been an important source of knowledge throughout.

The first article presents the story of a farm garden competition from the late 1930s. It tells us about the organization of the professionals, working methods and ideological anchoring in the period. The second article is about one of Norway's very

first female garden architects, Torborg Zimmer, and her contribution to Norwegian garden art in the 1930s and 40s. The article gives us knowledge about women's entry and early work in the profession, which happened in the same period. The third article presents a study of the 1930s "modern garden". The article gives us knowledge about the underlying ideas for the ideal garden and about how Norwegian garden architects interpreted the functionalism of the time.

In the terms of hermeneutics, the thesis seeks to contribute to "thick descriptions" with the aim of understanding the intentions of the actors being studied (by grasping their understanding horizon). Therefore, some space is reserved to descriptions of the historical background and to descriptions of the professional environment of the discipline and the context of the time.

In summary, the research results, across the articles, are new perspectives on aspects of the development of garden art and the professional environment of garden architects in this period. The aspects highlighted are organization and working methods in the professional environment; ideology and intentions in the professional environment; and the design of garden art itself in the period.

Overall, the perspectives show aspects of the professional environment that help to clarify the picture of what happened in the period and give a deeper understanding of the development of garden art in the 1930s and 40s. We get a glimpse of the intentions behind the garden art and the events. The knowledge presented shows that garden art was seen by the professionals as a relevant factor in the building of a modern society. The stories highlighted in the articles show examples of how they worked towards this goal.

The knowledge presented is a contribution to historical research in the field, both in that it brings to the table important puzzle pieces through the stories that are told, and at the same time in that they are seen in a larger context that shows how Norwegian garden architects actively contributed to the development of the society we have today.

The methodology used in the work is itself a contribution to the research field in that it proposes methods for research in a demanding research terrain where insufficient and lost historical source material is a challenge.

The research helps to strengthen the knowledge base for cultural environment management, which was a main motivation for the work. It will also have relevance for other research fields, such as architectural research and research on women's history, as well as for the field of practice within landscape architecture.

Historic gardens can be valuable cultural heritage. Cultural heritage is important in the development of sustainable societies because they contribute to people getting in touch with their roots and getting to know their cultural identity. Cultural heritage has a unifying and anchoring effect on society. Thus, the hope is that this research can, on an overall level, contribute to sustainable social development.

Liste over artikler

Artikkel 1

Tittel: Idékonkurransen om gode bondehager 1936-39. Hagekunst i bevegelse fra elitekultur til folkekultur
DOI: 10.18261/kk.106.1.2
URL: <https://www.idunn.no/doi/10.18261/kk.106.1.2>
Forfatter: Berit Rønsen (eneforfatter)
Tidsskrift: *Kunst og Kultur*, <https://www.idunn.no/journal/kk>
Publisert: Vol. 106, No. 1-2 (2023), 6-24. 20. juni 2023

Artikkel 2

Tittel: Torborg Zimmer. Kvinnelig pioner og banebryter i norsk landskapsarkitektur
URL: <http://arkitekturforskning.net/na/article/view/1283>
Forfatter: Berit Rønsen (eneforfatter)
Tidsskrift: *Nordisk arkitekturforskning / Nordic Journal of Architectural Research*, <http://arkitekturforskning.net/na/index>
Publisert: Vol. 34, No. 2 (2022), 105-134. 20. desember 2022

Artikkel 3

Tittel: 1930-tallets nutidshage. Funksjonalisme på hagekunstens arena
Forfatter: Berit Rønsen (eneforfatter)
URL: <https://www.nb.no/items/0c1139f048eacccc5708f80e70247509?page=113>
Tidsskrift: *Arkitektur = : The Norwegian Review of Architecture*, <https://www.arkitektur.no/>
Publisert: Vol. 1, No. 1 (2023), 46-61. 9. mars 2023

1 Introduksjon

1.1 Innledning

Denne avhandlingen undersøker aspekter ved norsk hagekunst på 1930- og 40-tallet som på ulike måter reflekterer en overordnet tendens som gjorde seg gjeldende i fagmiljøet i perioden. Etter historisk å ha vært en yrkesgruppe som i all hovedsak tok private oppdrag for den sosiale og økonomiske eliten, gikk norske hagearkitekter nå, i folkeopplysningens ånd, på barrikadene for å spre budskapet om hagekunstens gleder til det brede laget av befolkningen. Dette skjedde i takt med generell demokratiseringsprosess i samfunnet og profesjonaliseringen av selve yrket, og som en følge av modernismens gjennombrudd hvor nye ideer om hvordan man bygger et godt samfunn fikk fotfeste.

I dette perspektivet studerer avhandlingen hagekunstens utvikling og utvalgte historiske hendelser i perioden i den hensikt å forsøke å gripe hagearkitektenes intensjoner. Hvorfor gjorde de som de gjorde? Undersøkelsene er avgrenset til hagearkitektenes arbeid med privathager, fortrinnsvis villa- og bondehager. Hensikten med arbeidet er å bidra til styrket kunnskap om denne perioden i norsk hagekunsthistorie. En viktig motivasjon er å gi kulturmiljøforvaltningen et bedre kunnskapsgrunnlag for sitt arbeid med sikring av historiske hager fra denne tiden.

Gjennom tre artikler presenteres ny kunnskap om fagfolkenes organisering, arbeidsmetoder og ideologiske forankring, om kvinners inntreden og tidlige virke i faget, og om de bakenforliggende ideene for 1930-tallets «nutidshage». Den nye kunnskapen er et direkte bidrag til historieforskningen på feltet ved at den bringer på bordet viktige puslespillbrikker, og slik bidrar til å klarne og nyansere bildet av hva som skjedde i perioden. Til syne kommer et fagmiljø av hagearkitekter med en endret rolleforståelse, sett i forhold til tidligere tider. Hagearkitekter som ønsket å gjøre en forskjell i samfunnet, ikke bare ved å skape vakre omgivelser, men gjennom å opplyse folket om hvilke verdier og helsemessige gevinster som lå i god, moderne hagekunst.

Bidraget til forskningsfeltet er derfor også synliggjøring av hvilken rolle faget spilte i tidens diskurs om bygging av et moderne samfunn, og dermed også synliggjøring av

hvordan norske hagearkitekter har bidratt til utviklingen av det samfunnet vi lever i nå. Hvilken påvirkning engasjementet deres faktisk endte opp med å få på befolkningens hager og den generelle interessen for hagekunst i årene etter, er et interessant tema for videre forskning.

Selve metodologien som anvendes i arbeidet er i seg selv også et bidrag til forskningsfeltet ved at den foreslår konkrete fremgangsmåter for forskning i et dels krevende forskningsterreng hvor mangelfullt og tapt historisk kildemateriale er en utfordring. Særlig gjelder dette metoder for forskning på de kvinnelige aktørene i faget.

Kulturmiljøvern og bærekraftig utvikling som motivasjon

Historiske hager kan være verdifulle kulturminner som bærer viktige historier. At norsk hagekunst og landskapsarkitektur på 1900-tallet er generelt lite studert gjør at det kulturminnefaglige arbeidet på feltet i dag hviler på et noe tynt kunnskapsgrunnlag. En oversikt over forskningslitteratur som dekker perioden 1930-50 presenteres i litteraturgjennomgangen i kapittel 2. Historiske hager fra nettopp denne perioden er samtidig kulturminner som i dag trues av moderniseringsiver og fortettingspolitikk. Få hager har formelt vern. Beslutningstakerne som sitter i posisjon til å gi dem vern trenger fagkunnskap som setter hagene inn i kontekst, gir kulturminnene mening, og gjør dem lesbare. Først da får man øye på hvilken verdi de har.

Kulturmiljøvern og bærekraftig utvikling henger sammen. Dette understreker hvorfor det er viktig å styrke kunnskapen på fagfeltet. Vi vet at bevaring av kulturminner gir folk kjennskap til egen kultur og historie, noe som bidrar til å gi mennesker grunnleggende selvforståelse. Dette reflekteres blant annet i den norske kulturminnelovens formålsparagraf som sier at det er et nasjonalt ansvar å ivareta kulturminner blant annet "som varig grunnlag for fremtidige generasjoners

opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet." ³ Kjennskap til andres kultur og historie gjør at man også forstår andre mennesker bedre og lettere kan akseptere at mennesker tenker og handler på ulikt vis. I tillegg kan erkjennelsen av at også våre egne forfedre var mennesker som faktisk utgjorde ganske annerledes og til dels fremmede kulturer (sett med nåtidsøyne) i vårt eget land for relativt kort tid siden, bidra til toleranse for det kulturelle mangfoldet vi møter i dag. Kultur er ikke fastfrosset, men tvert imot kontinuerlige prosesser som har pågått tidligere og som pågår i dag. ⁴

At mennesker forstår hverandre og respekterer hverandre er en viktig faktor i byggingen av stabile og bærekraftige samfunn. UNESCO (FNs organisasjon for utdanning, vitenskap, kultur og kommunikasjon) løfter dette poenget som grunnlag for sin fredsvisjon:

*UNESCO was born from a simple but firm conviction: that lasting peace must be built on more than the political and economic ties between states alone. That reconciliation and development demand stronger foundations, deeply rooted in mutual understanding, in the respect for the equal dignity of all human beings, and the intellectual and moral solidarity of humanity*⁵

Bevarte kulturminner gir unike muligheter for mennesker til å bli kjent med både sin egen og andres historie, og er derfor et middel i dette arbeidet. I FNs bærekraftsmål nr. 11 heter det at vi innen 2030 skal gjøre byer og lokalsamfunn inkluderende, trygge, robuste og bærekraftige. Delmål nr. 11.4 er å styrke innsatsen for å verne og sikre verdens kultur- og naturarv.

En motivasjon for dette forskningsarbeidet er derfor nettopp dette, at kunnskapen denne avhandlingen frembringer vil kunne bidra til å styrke det faglige arbeidet

³ Lov 15. februar 1979 om kulturminner, § 1, (kulturminneloven).

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>

⁴ Solli, "Forankring fryder?", 19.

⁵ UNESCO, "Our vision for peace."

med bevaring og forvaltning av vår grønne kulturarv, som i et større perspektiv er et bidrag i arbeidet med å bygge gode og bærekraftige samfunn.

Artiklene

Det overordnede målet for forskningen er å styrke kunnskapen om norsk hagekunst på 1930- og 40-tallet. Artiklene i avhandlingen representerer sine underordnede mål som hver for seg tar for seg et aspekt ved fagets historie og hagekunstens utvikling i perioden:

Artikkel 1 baserer seg på et casestudium hvor målet var å få innblikk i arbeidsmetoder og ideologi i fagmiljøet, ved å grave fram historien om Idékonkurransen om gode bondehager fra årene 1936-39.

Artikkel 2 baserer seg også på et casestudium. Her var målet å finne ut mer om kvinners virke i faget på 1930- og 40-tallet, ved å studere en av Norges aller første kvinnelige hagearkitekter, Torborg Zimmer, som etablerte seg i Bergen i 1936.

I *artikkel 3* var målet å undersøke hvordan norske hagearkitekter tolket funksjonalismen. Dette gjorde jeg ved å identifisere grunnideer bak idealene for 1930-tallets «nutidshage». Å knytte idealene, i form av anbefalinger for konkret utforming, til det tankesettet de var et resultat av, viser på en veldig tydelig måte hvordan ideer kan materialisere seg. Øvelsen er i tillegg nyttig ved at den viser hvordan vi ved å bevare konkrete kulturminner kan ta vare på historien om ideene som har formet oss.

Avhandlingens kappe samler så trådene fra disse tre studiene og binder dem sammen ved å vise hvordan disse ulike aspektene ved fagets historie og hagekunstens utvikling på 1930- og 40-tallet hver for seg viser en side av den samme tendensen – et fagmiljø i endring, med en fornyet og klar agenda: Moderne hagekunst skulle ut til folket. *Artikkel 1* viser hagearkitekter som ikke lenger kun tar oppdrag for den sosiale og økonomiske eliten, men som aktivt tar del i samfunnsdugnaden for et mer moderne samfunn ved å bidra til sosial utjevning på sin faglige arena. *Artikkel 2* viser en side ved tendensen som handler om endring i hvem som aksepteres som fagets aktører. Kvinners inntreden er en vesentlig, men hittil nærmest forbigått faktor i fortellingen om norsk hagekunsts historie i

perioden. Antakelig har kvinner i faget hatt påvirkning på hvilken retning den faglige utviklingen tok videre utover 1900-tallet. Artikkel 2 legger grunnlag for å nøste videre i denne tråden. Artikkel 3 viser konkrete drivere i endringsprosessen - drivere i form av ideer som fikk fotfeste i fagmiljøet, og som videre materialiserte seg i konkrete idealer for den funksjonalistiske idealhagen.

1.2 Avhandlingens oppbygging

Avhandlingens oppbygging følger en tradisjonell struktur hvor innledningen i *kapittel 1* gir en introduksjon til temaet og oversikt over avhandlingens innhold og oppbygging.

Kapittel 2 gjennomgår det teoretiske rammeverket og det faglige kunnskapsgrunnlaget forskningen bygger på. Litteratur om hagekunstens historie representerer teorier som har formet min for forståelse, og dermed dannet mitt utgangspunkt for tolkning i denne forskningen. Avhandlingens litteraturgjennomgang finnes i del to av kapittelet. Her gis en oversikt over tidligere forskning på feltet, samt en redegjørelse for hvordan oversikten er fremskaffet. Oversikten viser det vitenskapelige kunnskapsgrunnlaget for arbeidet. Videre konkretiserer den, gjennom syntetisering av de eksisterende forskningsbidragene, det mer avgrensede forskningsfeltet avhandlingen er ment å være et bidrag til.

Kapittel 3 er metodekapittelet. Her presenteres selve forskningsdesignet, med problemformulering, forskningsspørsmål, strategi og metodologi. Kapittelet gir arbeidet vitenskapsfilosofisk ramme, samt metodologisk forankring i historieforskningens tradisjon, hvor det benyttes en kombinasjon av metoder innenfor hermeneutikk og empirisk forskning. Kapittelet avsluttes med redegjørelse for etiske avveininger knyttet til arbeidet.

I *kapittel 4* følger kortfattede sammendrag av artiklene som inngår i avhandlingen. Det er i alt tre artikler, hvorav alle er publisert i henholdsvis tidsskriftene *Kunst og kultur*, *Nordisk Arkitekturforskning* og *Arkitektur* (artiklene ligger i tillegg i fulltekst i kapittel 8).

I *kapittel 5* ses artiklene under ett når resultater presenteres. Resultater på tvers av artiklene kategoriseres til tre grupper: kunnskap om organisering og

arbeidsmetoder i fagmiljøet; kunnskap om ideologi og intensjon i fagmiljøet; og kunnskap om hagekunstens utforming i perioden. Kunnskapen diskuteres og analyseres videre i lys av historisk kontekst, noe som gir dybde til bildet og forståelse til tolkningen. Diskusjonen landes så i en konklusjon som oppsummerer viktige funn i overordnede punkter.

I *kapittel 6* oppsummeres og tydeliggjøres selve bidraget til forskningsfeltet. Det gis forslag til temaer for videre undersøkelser på feltet, og redegjøres videre for forskningens implikasjon for praksis og andre forskningsfelt. Avhandlingen avrundes i avsluttende refleksjoner over forskningens bidrag i et større perspektiv, hvor bidraget settes inn i rammen av kulturminners betydning for bærekraftig samfunnsutvikling

I de avsluttende *kapitlene 7-9* ligger kildelister, artikler i fulltekst og relevante vedlegg.

1.3 Hva er hagekunst? Historiografiske betraktninger

Innledningsvis vil jeg si noe om hvordan jeg i denne avhandlingen bruker begrepet hagekunst.

Hagekunst defineres gjerne som kunstnerisk planlegging og utforming av hager, parker og grøntanlegg.⁶ Store norske leksikon skriver:

Hagekunst er praktisk og estetisk utforming av hager, parker og andre uterom. Vegetasjon, terrengform og vann er de grunnleggende virkemidlene, supplert med bygningskonstruksjoner som murer, trapper eller paviljonger.⁷

⁶ Ordbøkene.no, s.v. "hagekunst", lest 02.11.2022.

<https://ordbokene.no/bm/search?q=hagekunst&scope=ei>

⁷ Store norske leksikon, s.v. "hagekunst", av Magne Bruun, lest 02.11.2022.

<https://snl.no/hagekunst>

I min avhandling bruker jeg begrepet hagekunst i tråd med definisjonene ovenfor. I tillegg avgrensner jeg det i denne sammenhengen til i hovedsak den profesjonelle hagearkitektens verk. Hagearkitekten kan være titulert arkitekt, gartner, anleggsgartner, landskapsarkitekt eller annet. Det vesentlige er at det er en profesjonell aktør som har dette som sitt virke – kunstneren bak hagekunsten. Jeg skal forklare hvorfor jeg bruker begrepet slik.

Ut fra definisjonene ovenfor kan hagekunst også brukes om hager hvor eieren, som amatør, alene uten profesjonell hjelp, har stått for planlegging og utforming, og i dag bruker vi gjerne begrepet nettopp slik. Derfor er det viktig at jeg forklarer hvorfor jeg her bruker begrepet hovedsakelig om hagearkitektens verk. Forklaringen ligger i hva det er denne avhandlingen undersøker, og i den historiografiske tradisjonen avhandlingen bygger på – hvordan vi har omtalt og skrevet om hagekunst gjennom historien.

I Store norske leksikon fortsetter artikkelen om hagekunst, etter selve definisjonen, med en gjennomgang av hagekunstens historie fra det gamle Egypt til i dag. Gjennomgående beskrives hager av en viss størrelse eller kunstnerisk storslagenhet. Forfatteren går gjennom antikkens peristylhager og villaanlegg, middelalderens klostergårder, italiensk renessanse, fransk barokk, engelske landskapsparker på 1700-tallet og den gartnerfaglige maktdemonstrasjonen i landskapshager på 1800-tallet. Dette er hagekunst ifølge Store norske leksikon. Artikkelen er skrevet av Magne Bruun, professor i landskapsarkitektur ved NLH gjennom mange år, også kjent for å ha skrevet det kanskje viktigste hagehistorieverket vi har her i landet: *Norske hager gjennom tusen år* (2007). Bruun er ikke alene om å skrive hagekunstshistorien på denne måten. Dette er slik narrativet er over hele fjøla, og også slik det presenteres i undervisningen om hagekunstens historie på europeiske universiteter i dag. Poenget med å løfte fram dette er at historiografien – hvordan vi omtaler hagekunst og skriver hagekunstens historie – definerer hva vi oppfatter at hagekunst er, eller har vært gjennom historien.

Denne avhandlingen skriver også hagekunstshistorie. Den undersøker hagekunstens utvikling og historiske hendelser i faget i en periode der nettopp oppfatningen av hva hagekunst er, er i brytning. Som følge av modernismens gjennombrudd og funksjonalistiske idealer får hagearkitektene i denne perioden både nytt tankesett og til dels nye oppgaver. Allmennheten og den brede befolkningen blir nå i større grad målgruppe for hagearkitektenes arbeid, istedenfor de velstående, private villaeierne. Folkeparker, offentlige idrettsanlegg og planlegging av byggefelt med

småhusbebyggelse, er oppgaver som nå kommer på hagearkitektenes bord. Det skjer en endring i faget. Som nevnt i innledningen, skjer den som del av generell demokratiseringsprosess ellers i samfunnet, og også som del av en profesjonaliseringsprosess som trekker i samme retning. Fagmiljøet endrer synet på hva som er deres oppgave, og dermed er det naturlig at også hagekunstbegrepet får utvidet og fornyet betydning, i alle fall sett fra fagmiljøets side.

At vi i dag oppfatter at begrepet hagekunst dekker all estetisk utforming av hager, kan ha dels å gjøre med at vi lever i andre enden av denne endringsprosessen. I vår levetid har hagekunst vært for alle i den forstand at folk flest har tilgang til den, og opplever at den er del av den brede, folkelige kulturen, ikke noe som først og fremst er forbeholdt den sosiale og økonomiske eliten.

2 Teoretisk rammeverk og faglig kunnskapsgrunnlag

2.1 Teori i historieforskning

Den britiske historikeren Edward H. Carr (1892-1982) er kjent for utsagnet om at historie er «en kontinuerlig prosess der vi forener fakta med tolkninger og tolkningene med fakta.»⁸ Knut Kjeldstadli bruker sitatet fra Carr i oppsummeringen av sitt kapittel om teoriens plass i historieforskningen i boken *Fortida er ikke hva den en gang var*. Teorier er, skriver Kjeldstadli, «både utgangspunkt og sluttprodukt. Vi bruker dem når vi spør, søker etter data. Vi bruker dem når vi svarer, når vi forklarer. Men i denne prosessen kan teoriene endres i konfrontasjon med data».⁹

I Carrs og Kjeldstadlis forståelse ligger det at vi som historieforskere aldri kan hevde å ha funnet sannheten om historiske hendelser eller sammenhenger – fordi vår tolkning i fremtiden kan bli konfrontert med nye, hittil uoppdagede data. Det ligger også en erkjennelse av at vi som mennesker hele tiden forholder oss til teorier, bevisst eller ubevisst. Disse teoriene har gitt oss vår forutforståelse av den verden vi lever i, de former hvilke spørsmål vi stiller, hvilke svar vi ser etter, og hvordan vi tolker og forstår våre forskningsdata. Det er også teorier som har gitt oss begrepsapparatet vi bruker til å uttrykke oss.

Apparatet vi bruker for å forstå verden og for å uttrykke oss, ligger alltid innenfor et kulturelt avgrenset område bestemt av faktorer som vår oppvekst, hva vi har lært og hva som ellers har påvirket oss som mennesker. For eksempel er min oppfatning av hva oppdragelse er, bestemt av både hva jeg selv opplevde da jeg ble oppdratt som barn, hva jeg har lest om oppdragelse i voksen alder og hva den politiske diskursen i

⁸ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var* (Oslo: Universitetsforlaget, 1992), 134.

⁹ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var* (Oslo: Universitetsforlaget, 1992), 134.

Norge sier om oppdragelse. Et annet sted i verden, eller i Norge i et annet århundre vil oppfatningen av oppdragelse antakelig være en helt annen.

Med denne innledningen om teori ønsker jeg å vise hvilket ståsted jeg opplever at jeg har som fersk forsker. Jeg tilnærmer meg forskningstemaet med fagbakgrunn som kunsthistoriker og erfaring som antikvar, noe som gjør at jeg antakelig stiller andre spørsmål enn en landskapsarkitekt eller botaniker ville gjort. Jeg er for eksempel påvirket av mitt og mine fagfellers syn på kulturminners betydning for et bærekraftig samfunn. Mest sannsynlig vil jeg av den grunn vurdere viktigheten av å styrke kunnskapsgrunnlaget for forvaltning av kulturminner annerledes enn en forsker med et annet syn på kulturminner. Etske vurderinger knyttet til dette er utdypet i kapittel 3.3 om etske avveininger.

I innledningens resonnement ligger det at jeg stiller meg blant de som mener at forskning ikke kan være hundre prosent nøytral eller objektiv. Så lenge det er mennesker som forsker vil det alltid et sted i prosessen være et element av tolkning eller verdivurdering involvert. Allerede før forskningen starter er det mennesker som aktivt har valgt hva man skal forske på. Kunnskap om noe prioriteres – kunnskap om noe annet prioriteres samtidig bort. I denne prosessen er både politikk, penger og verdier som oftest medvirkende. Derfor er det viktig med åpenhet om eget ståsted. Herunder refleksjon om hvilke teorier som former forforståelsen, og om mulige bias som kan påvirke tolkningen av resultatene. På den måten kan påstander møtes med andre perspektiver og dialog. Da tror jeg vi kommer lengst.

Det overordnede målet med denne avhandlingen er å bidra til å styrke vår kunnskap om norsk hagekunst på 1930- og 40-tallet. Kunnskapen som kommer ut av min forskning både bekrefter og konfronterer eksisterende teorier. Teorier som former mitt utgangspunkt, og slik sett danner min overordnede teoretiske tilnærming, er i hovedsak tidligere forskning som hittil har definert hagekunsten i perioden jeg undersøker. I tillegg er teorier som definerer begreper jeg bruker til å tolke og forstå, herunder begrepene modernisme og funksjonalisme, vesentlige deler av mitt teoretiske rammeverk.

I neste del av kapittelet presenteres det vitenskapelige kunnskapsgrunnlaget som forskningsprosjektet bygger på. Presentasjonen av kunnskapsgrunnlaget gjøres i en tradisjonell litteraturgjennomgang hvor jeg også redegjør for hvordan jeg har fremskaffet oversikten. Litteraturoversikten som presenteres inneholder både

klassikere og forskningsfront på feltet. Blant klassikerne finner vi enkelte hovedverk om norsk hagekunsthistorie som har hatt særlig stor definisjonsmakt på narrativet. Disse inngår som kunnskapsgrunnlag for forskningen, men samtidig også som teoretisk grunnlag for min forforståelse av historien om norsk hagekunst. I gjennomgangen av litteraturen om modernisme og funksjonalisme finnes på samme måte publikasjoner som har bidratt til å forme min forståelse av disse begrepene.

2.2 Litteraturgjennomgang

En litteraturgjennomgang kan gjøres på ulike måter, mer eller mindre systematisk etter hva som er formålstjenlig på feltet det forskes i. Overordnet skiller det gjerne mellom litteraturgjennomganger som inngår i en forskningsoppgave («literature review»), og litteraturgjennomganger som er selvstendige prosjekter («systematic review»)¹⁰. Litteraturgjennomgangen i denne avhandlingen er en tradisjonell «literature review». Litteraturgjennomgang av denne typen kan bygges opp og gjennomføres på ulike måter. Jeg har i denne avhandlingen benyttet Mats Perssons 6S-metode for litteraturgjennomgang i humaniora og samfunnsvitenskapelige fag som guide for arbeidet. De seks S-ene står for Spørre, Søke, Sortere, Syntetisere, Skrive og Systematisere.¹¹

Spørsmål til litteraturen

I 6S-metoden, er første steg i litteraturgjennomgangen å stille gode spørsmål basert på det avgrensede temaet som er valgt for forskningen. Spørsmålene må ikke forveksles med forskningsspørsmålene selve forskningsarbeidet bygger på. Spørsmålene i litteraturgjennomgangen vender seg til litteraturen og spør «hva sier

¹⁰ Persson, Mats, *Hvordan skrive en litteraturgjennomgang?: en praktisk guide*, Oslo: Universitetsforlaget, 2021, 20.

¹¹ Persson, *Hvordan skrive en litteraturgjennomgang?: en praktisk guide*, 2021, 15.

litteraturen om temaet». I min gjennomgang har jeg formulert ulike spørsmål til litteraturen. Utgangsspørsmålet ble formulert i den hensikt å gå bredt ut, for deretter å snevre inn: *Hva sier litteraturen om norsk hagekunst på 1930- og 40-tallet?* Forskningsfeltet er lite og oversiktlig i Norge. Det var derfor overkommelig å spørre bredt, og på denne måten starte med å skaffe meg god oversikt over hva som er skrevet om hagekunsten i perioden.

Temaet for min forskning er videre avgrenset til et særlig fokus på hagearkitektenes fagmiljø og deres arbeid med private villa- og bondehager i perioden. To oppfølgende, og mer spissede spørsmål, ble derfor: *Hva sier litteraturen om hagearkitektenes fagmiljø på 1930- og 40-tallet?* og *Hva sier litteraturen om hagearkitektenes arbeid med private villa- og bondehager på 1930- og 40-tallet?*

For hver av de tre artiklene hadde jeg formulert egne, underordnede forskningsspørsmål. På disse mindre forskningsfeltene er det skrevet svært lite. Spørsmålene til litteraturen ble derfor formulert slik at de, om mulig, kunne plukke opp alt som er skrevet: *Hva sier litteraturen om hva Idékonkurransen om gode bondehager var? Hva sier litteraturen om hvem Torborg Zimmer var, og om hva som var hennes virke på 1930- og 40-tallet?* og *Hva sier litteraturen om hvordan norske hagearkitekter tolket funksjonalismen?*

Litteratursøket

Spørsmålene listet opp i forrige avsnitt har fungert som guide gjennom litteratursøk i de ulike delene av forskningsarbeidet. 6S-metoden beskriver ulike måter å gjøre selve litteratursøket på. Søkemotorer som Google, Google Scholar, Scopus, Idunn og Oria, løftes som viktige verktøy i dette. I tillegg beskrives bruk av referanselister og håndbøker som nyttige verktøy. Jeg opplevde at metoden hvor man bruker referanselister, ble min viktigste og mest vellykkede måte å navigere på. I tillegg brukte jeg søkemotorer for å sikre at jeg ikke gikk glipp av viktig litteratur.

Ved prosjektstart rådførte jeg meg med noen av de fremste fagpersonene og forskerne på feltet i Norge i dag.¹² Fra disse fikk jeg tips om viktig litteratur, særlig knyttet til utgangsspørsmålet og de to oppfølgingsspørsmålene mine hvor jeg gikk bredt ut. Dette var mitt startpunkt for litteratursøk.

Med utgangspunkt i listene jeg hadde fått fra fagpersoner på feltet, ble metoden videre å gå inn i de ulike verkene, se på den enkelte forfatterens litteraturlister og konkrete referanser på relevante temaer. Dernest, oppsøke disse refererte verkene, og på samme måte se på disses litteraturlister og konkrete referanser. Slik fortsatte nøstingen gjennom litteraturen, fra den ene forfatteren til den andre.

I tillegg la jeg inn søk i motorer som Oria og Google Scholar på ordkombinasjoner som hagekunst + funksjonalisme, hage + modernisme, hagearkitekter + mellomkrigstiden, villahager + historie, bondehager + Norge osv. På samme måte søkte jeg på helt konkrete navn og organisasjoner som «Torborg Zimmer», «Olav L. Moen», «Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag», «Selskapet havedyrkningens venner» osv. Dette gjorde jeg med jevne mellomrom når det dukket opp nye navn, perspektiver eller temaer jeg trengte å få oversikt over. Nasjonalbibliotekets nb.no var også en viktig søkemotor i dette arbeidet. Særlig på de smalere feltene knyttet til artiklene.

For å sikre at jeg fikk med meg det aller siste publiserte på feltet, søkte jeg også opp navnene til konkrete forfattere som jeg visste var aktuelle til å skrive noe på feltet. Dette for å plukke opp om noe var utgitt senere, og dermed ikke var referert til i referanselister.

Presentasjon av litteraturen

Sortere og Skrive er S-ene i Perssons metode som leder videre til et utvalg og en presentasjon av litteraturen. Sorteringen handler om, etter litteratursøket, å velge

¹² Karsten Jørgensen, Annegreth Dietze-Schirdewahn, Mette Eggen

hvilken litteratur som skal være med videre i arbeidet, og hvilken som ikke er like relevant. Litteraturen som beholdes må også ordnes slik at man har oversikt.¹³ Tekstene jeg har samlet kan kategoriseres på ulike måter. For det første må det skilles mellom litteratur jeg studerer som kilder, og litteratur som er tidligere forskning og teoretisk grunnlag for arbeidet. Litteratur som inngår i kildematerialet presenteres ikke her, men er omtalt i kapittel 3, samt i hver av avhandlingens tre artikler.

I det følgende vil jeg presentere innledningsvis viktige oversiktsverk og hovedverk innenfor norsk hagekunsthistorie som dekker perioden fram til 1900-tallet. Videre presenterer jeg litteratur om norsk hagekunst og hagearkitektenes fagmiljø i perioden 1930-50. Deretter om hagekultur i den brede befolkningen, og til sist litteratur om modernisme og funksjonalisme i arkitekturen, som er et fagfelt som ligger tett opp mot, og er relevant for hagekunsten.

Litteratur om hagekunstens historie i Norge

Det første verket som bør nevnes når det kommer til hagekunstens historie i Norge, er verken oversiktsverk eller hovedverk, men en publikasjon som skulle få stor betydning som grunnleggende byggestein for den videre forskningen på feltet, statsgartner Peter Nøviks *Samlinger til Havebrugets Historie i Norge*, utgitt i 1901. I dette skriftet samlet Nøvik en mengde utdrag fra ulike skriftlige kilder som omtaler hager i Norge helt tilbake til middelalderen. Selv viser Nøvik til professor C. F. Schübelers arbeider i *Die Culturpflanzen Norwegens* (1862) og til dels i *Viridarium Norvegicum* (1885-89) som betydningsfulle første bidrag til beskrivelsen av hagedyrkningens utvikling i sagatiden (ca. 800-1100-tallet). Nøviks og Schübelers tidlige arbeider la viktig grunnlag for videre historieforskning på feltet tidlig på 1900-tallet, noe som bringer oss over til hovedverkene og klassikerne i denne faglitteraturen.

¹³ Persson, *Hvordan skrive en litteraturgjennomgang?: en praktisk guide*, 2021, 16.

Særlig to litterære verk står i en særstilling på fagfeltet i Norge, og har hatt særlig stor definisjonsmakt på fortellingen om norsk hagekunsthistorie. Dette er Carl W. Schnitlers *Norske haver i gammel og ny tid* fra 1916, og Magne Bruuns *Norske hager gjennom tusen år* fra 2007. Schnitlers *Norske haver i gammel og ny tid* var det aller første oversiktsverket som ble utgitt om norsk hagekunsthistorie. Schnitler var kunsthistoriker med en særlig interesse for den norske kunst- og kulturhistorien. Verket gir en historisk fremstilling av norske hager fra sagatiden og fram til og med 1800-tallet.¹⁴ Da professor i landskapsarkitektur, Magne Bruun, skrev *Norske hager gjennom tusen år*, omtalte han Schnitlers arbeid som et pionerarbeid i å bygge opp forståelse for verdien av hagehistorien i landet vårt. Bruuns egen bok har siden vært ansett som en oppfølger av Schnitlers verk. Selv ønsket Bruun at boken skulle bidra til ytterligere å styrke forståelsen for historiske hager som del av vår kulturarv, særlig blant våre folkevalgte.¹⁵ De to bøkene til sammen danner i dag en viktig del av grunnlaget for den generelle oppfatningen av hva norsk hagekunsthistorie er. Bruun bygger på informasjon fra Schnitler, i tillegg til blant annet registreringer av gamle hager som ble gjort i perioden 1958-1964. Bruun legger også til utviklingen på 1900-tallet. Andre som har skrevet tekster innenfor samme tema viser som oftest til disse som sine kilder. Det gjør også jeg, både som grunnlag for min forforståelse for tolkning, og teoretisk utgangspunkt for forskningen, men også som kilde til konkrete opplysninger, særlig knyttet til det historiske bakteppet for utviklingen i norsk hagekunst i perioden 1930-50.

Hagebrukskandidat Torfinn Skard gjorde et betydelig forskningsarbeid på midten av 1900-tallet, som resulterte i boken *Hagebruk og gartneri i Norge: en historisk undersøkelse* (1963). Skard utarbeidet også en oversikt over hagelitteratur tilbake til 1694 i *Norsk hagebruksbibliografi 1694-1944: med systematisk oppstilling og biografiske opplysninger* (1953). Sistnevnte har vært et nyttig verktøy for meg i arbeidet med å oppsøke eldre litteratur og historiske kilder.

¹⁴ Norsk Biografisk Leksikon, "Carl Wille Schnitler", av May Britt Guleng, 28.03.2023. https://nbl.snl.no/Carl_Wille_Schnitler

¹⁵ Bruun, *Norske hager gjennom tusen år*, 9

En annen bok jeg vil nevne som relevant oversiktsverk, og ikke minst inspirasjonskilde og spennende inngang til norsk hagekunsthistorie, er Madeleine von Essens *Hager til lyst og nytte: Hagekunsten gjennom tusen år* fra 1997. I boken har von Essen samlet utdrag fra en rekke litterære verk og skriftlige kilder fra helt tilbake til 800-tallet. Disse gir unike glimt av hvordan mennesker til ulike tider har tenkt om og opplevd sine hager. Von Essen er hagehistoriker, skribent og foredragsholder innenfor hagehistorie, gamle planter, plantebruk mv. i Norge.

Norges første doktoravhandling i hagekunsthistorie kom i 2006 ved Annegreth Dietze-Schirdewahns *Garden art and the bourgeoisie 1750-1850: social, political and economic aspects of garden art in the south of Norway with a focus on plant import*. Avhandlingen studerer ca. 20 hageanlegg tilhørende det norske borgerskapet i perioden 1750-1850, diskuterer eiernes motivasjon for å anlegge hagene, og går i dybden med et særlig blikk på plantebruken.

Til sist kan nevnes at kunsthistoriker Einar Sørensen i 2013 ga ut boken *Norsk havekunst under europeisk himmel*, som tar for seg både en gjennomgang av europeisk hagekunsthistorie, samtidig som den gir en introduksjon til norske hage teorier, og en presentasjon av et utvalg norske hageanlegg, i all hovedsak praktanlegg på storgårder.

Litteratur om norsk hagekunst og hagearkitektenes fagmiljø 1930-50

Forskning på hagekunsten i perioden 1930-50 er begrenset i Norge. De bøkene og artiklene jeg lister opp her har ulik type relevans for forskningsprosjektet. Noen omtaler hagekunst i perioden med en bred og generell tilnærming. Disse presenterer jeg først. Andre omtaler enkeltpersoner eller spesifikke aspekter ved faget eller fagmiljøet i perioden. Disse presenteres i det videre.

I oversiktsverket *Norske hager gjennom tusen år*, nevnt i forrige avsnitt, skriver Magne Bruun også om denne perioden i et eget kapittel. Bruun legger i kapittelet stor vekt på offentlige parker og fellesarealer under funksjonalismen. Privathagene gis mindre plass.

Boken *Hundre grønne år: Våre hager i bilder 1884-1984* (1984) er også skrevet av Magne Bruun. Denne ble utgitt i forbindelse med det norske hageselskaps 100-årsjubileum, og er en illustrasjonsrik beretning om norsk, nyere hagekunsthistorie. I

kapittelet «*Sol, luft og grønt*» – og grått: *Hager i optimistiske tredveår og mørk krigstid* beskrives funksjonalismens hagekunst med et rikt bildemateriale, og her vies hele kapittelet til privathagene.

Linken Apall-Olsens artikkel *Lys, luft og grønt til folket: Grønn funksjonalisme i Oslo* er ofte referert til når det tales om funksjonalistisk hagekunst i Norge. Selv om artikkelen har fokus på tidens hagekunst i hovedstaden, er den høyst relevant for hva som skjedde også ellers i Norge. Artikkelen bygger på Apall-Olsens arbeid i masteroppgaven fra samme år, *Norsk hagekunst under funksjonalismen: Ideologisk bakgrunn og estetisk praksis i hager og parker* (2007).

Boken *Gjennom hageporten til hundre års hageglede* (2000) av Elin Conradi, Mette Eggen, Madeleine von Essen og Knut Langeland, er en presentasjon av et utvalg norske hager fra 1900-tallet, hvorav en av hagene er Torborg Zimmers (da gift Frølich) egen privathage på Skjoldhøgda i Bergen. Boken er derfor relevant for arbeidet med artikkel 2 i denne avhandlingen, men boken er også relevant ved at den har en innledende, kortfattet oversikt over hagekunstens utvikling på 1900-tallet.

Camilla Gjendem har skrevet et kapittel om funksjonalistisk hagekunst i Einar Sørensens *Norsk havekunst under europeisk himmel*, nevnt i forrige avsnitt. Gjendem omtaler her generell utvikling for hagekunsten i perioden, men knytter utviklingen opp mot konkrete funkishager i Fjordveien i Moss.

Som følge av opprettelsen av Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur ved NMBU i 2014, etablerte universitetet en blogg som fortløpende publiserer ny kunnskap basert på studier av arkivmaterialet som er samlet der. Flere artikler har hatt spesiell relevans for mitt arbeid. Disse er listet opp i litteraturlisten bakerst.

Jeg vil også nevne noen relevante litterære verk om hagekunstens utvikling i perioden utenfor Norge. Dette setter den norske utviklingen inn i et internasjonalt perspektiv:

Spesielt vil jeg løfte fram Malene Hauxners doktoravhandling fra 1992, *Fantasiens have: Det moderne gjennombrud i havekunsten og sporene i byens landskab*. Hauxner undersøker blant annet dansk hagekunsts utvikling i perioden 1914-1945, i lys av europeisk og amerikansk utvikling i samme periode. En interessant parallell til det som skjer i Norge.

Åsa Wilke har gjort et interessant arbeid på svensk side med boken *Villaträdgårdens historia: ett 150-årigt perspektiv* (2014), som gir et overblikk over villahagens utvikling i Sverige i perioden 1850 fram til i dag.

Utenfor Norden, kan nevnes boken *Modernism and Landscape Architecture, 1890-1940* fra 2015, en samling artikler fra europeiske og amerikanske forfattere, om modernismen i landskapsarkitekturen sett fra ulike perspektiver fra ulike deler av Europa og Amerika.

Av publikasjoner som på ulike måter beskriver hagearkitektenes fagmiljø i Norge, bør flere nevnes:

Spesielt har Magne Bruuns *75 år for landskap og utemiljø: Norske landskapsarkitekters forening 1929-2004* (2004), utgitt ved NLA's 75-årsjubileum, gitt viktig informasjon til mitt forskningsarbeid når det kommer til beskrivelsen av fagmiljøet, inkludert organisasjonens fremvekst, enkeltpersoner og firmaer, og utdanningen av landskapsarkitekter.

Også boken *Utestemmer: pionertid i norsk landskapsarkitektur 1900-1960* fra 2019 (red. Jenny B. Osuldsen) må nevnes i denne sammenheng. Dette er en samling artikler skrevet av landets fremste forskere på fagfeltet, som løfter fram og presenterer enkeltpersoner i fagmiljøet, utdanningen og praksisen fra ulike perspektiver.

Enkelte hovedoppgaver og masteroppgaver har beskrevet sentrale hagearkitekter fra perioden. Linken Apall-Olsens oppgave er allerede nevnt. I tillegg bør nevnes Bente Clara Blichners hovedoppgave fra 1989, *Olav Leif Moen (1887-1951): en landskapsarkitekt i brytningen mellom nyklassisisme og funksjonalisme*. Hagearkitekt Karen Reistads arbeider er undersøkt i Ole Bergs hovedoppgave fra 2001, *Karen Reistad – en pioner i norsk landskapsarkitektur*, og hagearkitekt Eyvind Strøm er tema for Kristin Aasens hovedoppgave fra 1998 *Eyvind Strøm – en pioner innen grøntplanleggingen i Norge*.

En rekke vesentlige artikler og publikasjoner som belyser enkeltpersoner eller undertemaer knyttet til fagmiljøet er, av hensyn til lengden på teksten, ikke nevnt her, men finnes i litteraturlisten bakerst i avhandlingen.

Litteratur om hager hos den brede befolkningen

Den brede befolkningens hager er ikke hovedtema for denne avhandlingen, men inngår som viktig kontekst og bakgrunnskunnskap som gir bredde til bildet og forståelse for utviklingen i hagekunsten på 1900-tallet.

Litteratur som har vært vesentlig for innblikk på dette feltet er særlig Torfinn Skards forskningsarbeid fra midten av 1900-tallet, publisert i *Hagebruk og gartneri i Norge: en historisk undersøkelse* (1963).

Dagfinn Moe har beskrevet bergenske hager tilbake til 1200-tallet i boken *Byens glemte hager: Bergen – en innfallsport for hagekunst 1276-1900* fra 2018. Moe har bred tilnærming til hagehistorien i Bergen, og omtaler slik både små og store hager. Men bildet domineres likevel i stor grad av de velståendes og klostervesenets hager.

Det samme gjelder boken *Hager mot nord: nytte og nytelse gjennom tre århundrer* fra 2015, redigert av Ingebjørg Hage, Elin Haugdal og Sveinulf Hegstad, som beskriver nordnorske hager. Prestegårdshager og handelsmennesenes hager er viktige i denne historien, men boken gir blant annet også de folkelige stuehagene et eget kapittel, og i tillegg er samisk kultur tatt med i beretningen.

I Sverige gjorde Maria Flinck et viktig arbeid på 1980-90-tallet. I mangel på opplysninger om de folkelige hagenes historie i Södermanlands län, satte hun i gang et innsamlingsarbeid, på oppdrag fra Torekällbergets museum i Södertälje, hvor hun undersøkte litteratur og arkivmateriale på leting etter kunnskap. I 1994 ble arbeidet publisert i boken *Tusen år i trädgården – Från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Boken beskriver hagehistorien i Södermanland, både hos de velstående som bodde på slott og herregårder, eller prestegårder, men også og hos bønder og arbeidere på landsbygda og i byen. Boken trekker linjene helt fram til andre halvdel av 1900-tallet. Hva som skjedde i svensk historie, har ofte relevans for tolkningen av det som samtidig skjedde i Norge.

Tidlig på 1990-tallet pekte Mette Eggen på den samme utfordringen i Norge - at forskning på historiske hager ikke hadde tatt med studier av de folkelige hagene, men i stor grad basert seg på Schnitlers standardverk fra 1916, som omtalte hager tilhørende samfunnets øvre sosiale lag. I 1992 utformet Eggen et forskningsprogram, og gjennomførte undersøkelser av bevarte hager i et utvalgt lokalsamfunn; Melbu på Hadseløya i Vesterålen. Eggen hadde et særlig blikk på

lokalsamfunnets holdninger til bevaring av disse hagene. Forskningsprosjektet er presentert i artikkelen "Hagekunsten, kulturminnevernet og de folkelige hagene: Hagetradisjoner i Melbu i Nordland", i *Landskapet vi lever i: festskrift til Magne Bruun*, 1999.

Som forarbeid til artikkelen om bondehagekonkurransen leste jeg også hagebøker fra omkring århundreskiftet, som på ulike måter omtalte hager på landsbygda. Denne studien ble for omfattende å ta med som del av selve artikkelen, men var viktig for forståelsen av situasjonen for bondehagene tidlig på 1900-tallet, og vil forhåpentligvis kunne være grunnlag for et fremtidig vitenskapelig arbeid. Bøker som var særlig relevante i dette arbeidet var Peter Nøviks *Landmannens kjøkken- og Blomsterhave* fra 1881, og oppfølgeren, *Smaabrukerens havebok*, som han ga ut 30 år senere, i 1913. Videre bør nevnes Hans Misværs *Smaahave-bogen* fra 1904, som var en oversettelse av svensken Rudolf Abelins bok *Den mindre Trädgården – En bok för täppan og torpet*, men med Misværs bearbeidelser til norske forhold. Også *Kortfattet lærebok i have dyrkning* av Sigurd Lysbakken, utgitt i 1909, var en nyttig kilde til kunnskap om bondehagene rundt århundreskiftet.

Jeg har innledningsvis i denne litteraturgjennomgangen pekt på skillet mellom litteratur som kildemateriale og som kunnskapsgrunnlag. De sistnevnte bøkene kan også anses som kildemateriale, men for meg ble disse bøkene en viktig kilde til kunnskap om bondehagen som type, et felt det ellers finnes lite forskningslitteratur på. Jeg nevner dem derfor her.

Litteratur om modernisme og funksjonalisme i arkitekturen

Til sist skal jeg nevne noen viktige verk innenfor forskning på modernisme og funksjonalisme i norsk arkitektur. Forskning på dette feltet innenfor byggekunsten har vært viktig som teoretisk grunnlag og perspektiv til hagekunstens utvikling, ettersom det nettopp er forsket lite på modernisme og funksjonalisme i hagekunsten i Norge.

Verkene jeg tar med her er noen få utvalgte, og kun de som har hatt særlig relevans for mitt arbeid.

Først vil jeg løfte fram Wenche Findals arbeider. Spesielt har hennes bok *Norsk modernistisk arkitektur: om funksjonalismen* fra 1996, vært nyttig for mitt arbeid.

Boken gir en god beskrivelse på funksjonalismen som del av modernismen, men likevel ikke det samme som modernisme. Findal har gitt ut flere bøker om modernisme og funksjonalisme, og skrev også sin doktoravhandling *Mellom tradisjon og modernitet: Arkitekt Ove Bang og den funksjonelle syntese* i 1995, på til dels samme tema.

Espen Johnsens doktoravhandling fra 2002, *Det moderne hjemmet 1910-1940: Fra nasjonal tradisjonisme til emosjonell funksjonalisme. Utvalgte villa- og møbelprosjekter av åtte norske arkitekter*, har vært nyttig særlig ved perspektivet på modernismen som opprør mot borgerskapets bokkultur og livsførsel på slutten av 1800-tallet og tidlig 1900-tallet. Dette finner jeg å være en interessant parallell til utviklingen i hagekunsten.

Jeg vil også i denne sammenheng nevne Sture Kvarvs doktoravhandling fra 2003 *Yrkesroller og fagideologiske brytninger i fysisk planlegging i Norge, 1920-1970*. Kvarvs avhandling plasserer seg ikke i arkitekturhistorieforskningen som kunsthistorisk retning, slik de ovenfor nevnte gjør, men undersøker blant annet hvordan modernistiske og funksjonalistiske ideologiske brytninger kom til uttrykk i et fagfelt nært og til dels overlappende til hage-/landskapsarkitektenes fagfelt, nemlig fysisk planlegging. Kvarvs beskrivelser av forholdet mellom byplanlegging, boligpolitikk og arkitektur, og refleksjonene omkring planleggenes rolleforståelse, har gitt nyttig perspektiv og viktig kontekst til beskrivelsen av hagearkitektenes fagmiljø i tidsperioden jeg studerer.

Oppsummering av litteraturgjennomgangen

De siste S-ene i Perssons metode står for Systematisere og Syntetisere. Systematiseringen handler om å jobbe på en strukturert og systematisk måte med litteraturgjennomgangen, etter en plan som sikrer kvalitet og tillit til arbeidet. I en avhandling med noe størrelse, foregår selve syntetiseringen gjerne på flere steder og i ulike nivåer. Litteraturen sammenlignes, kontrasteres og diskuteres. Gjennom

syntetiseringen finner man også ut hva som mangler av forskning på temaet.¹⁶ Syntetiseringen i min avhandling foregår dels i artiklene, dels i diskusjonskapittelet (kap. 5), og også andre steder hvor litteraturen hentes fram. I oppsummeringen nedenfor gir jeg et sammendrag av noen viktige punkter og overordnede trekk.

Tekstene jeg har samlet og presentert i forrige del av kapittelet er et uttrekk av litteratur som har vært viktig i dette arbeidet. Både klassikere og forskningsfront på feltet er representert. Når det gjelder litteraturen om norsk hagekunsthistorie som bakteppe for utviklingen på 1900-tallet, har vi sett at Schnitler bygde videre på Schübelers og Nøviks arbeider, Skard og Bruun bygde videre på Schnitlers arbeider, og Bruuns arbeider er i dag viktig for det meste av forskning som foregår på feltet i Norge. I hvert ledd har brikker vært lagt til i bildet som blir stadig mer tydelig.

Litteraturen om hagekunstens utvikling på 1930- og 40-tallet er mer kompleks, og består i større grad av biter og brikker av ulike slag med ulik tilnærming til temaet. Studiene av enkeltpersoner i fagmiljøet på denne tiden, som tema for hovedoppgaver og mastergrader, har gitt verdifulle byggesteiner til den videre forskningen, som for Jørgensens arbeid med NLAs historie til foreningens 75-årsjubileum, og som for arbeidet med boken *Utestemmer* foran 100-årsjubileet til landskapsarkitektutdanningen ved NMBU. Artiklene som beskriver funksjonalismens hager lokalt, som her nevnt for Oslo og Moss, har bidratt med brikker til et bilde av den norske funkishagen, som kan bli mye klarere når vi får tilsvarende brikker fra andre steder i landet. Her ligger det et spennende forskningspotensiale.

Forskningen på hagekunstens historie har, slik jeg ser det, hittil ikke hatt tilstrekkelig fokus på å sikre at man får tak i bredden i bildet. Dette kan gjøres gjennom å sette lys på underkommuniserte deler av historien, for eksempel kvinners bidrag til fagfeltet, eller minoritetsgruppenes hagekunst. Her ligger det også et spennende forskningspotensiale. Professor Annegreth Dietze-Schirdewahn har gjennom artikler i bloggen ved Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur,

¹⁶ Persson, *Hvordan skrive en litteraturgjennomgang?: en praktisk guide*, 2021, 16-17.

lagt noen første viktige brikker til fortellingen om de kvinnelige pionerne i faget. Denne avhandlingen er i så henseende også et bidrag til dette, ved at den forteller om kvinners virke gjennom artikkel to om hagearkitekt Torborg Zimmer.

Generelt kan det sies at litteraturen på forskningsfeltet denne avhandlingen står i, er begrenset. Det ligger potensiale for videre forskning i alle deler av hagekunsthistorien for denne perioden. Funksjonalisme i hagekunsten er et lite utforsket tema, både stilhistorisk og idéhistorisk i landet vårt. Dette gjør at det teoretiske grunnlaget å bygge analyser på er noe svakt. Forskningen på funksjonalisme i norsk arkitektur er mer fyldig. Her finnes et grunnlag vi kan støtte oss på inntil vi har et sterkere teoretisk grunnlag i eget fagfelt. Ny forskning på hagekunsten fra perioden vil videre kunne gi viktige perspektiver tilbake til arkitekturfeltet, og slik bidra til å styrke analysene av arkitekturen. De to fagfeltene henger tett sammen. Denne avhandlingen er dermed også et bidrag til dette.

3 Metodologi

3.1 Innledning

I dette kapittelet redegjøres det for forskningens overordnede design. Jeg går gjennom prosessen fra identifisering av vitenskapelig problem til tematisk avgrensning og utforming av overordnet mål og konkrete forskningsspørsmål. Arbeidet gis deretter vitenskapsfilosofisk og metodologisk forankring som grunnlag for kapittelets videre gjennomgang av forskningsstrategi. Strategi, kildemateriale og metoder beskrives for hver av de tre studiene som har ledet til hver sin artikkel.

I siste del av kapittelet redegjør jeg for etiske avveininger i arbeidet. Herunder prinsipper ved hermeneutisk forskning, håndtering av kildemateriale og en refleksjon omkring eget ståsted i lys av det som kalles 'authorized heritage discourse'.

3.2 Forskningsdesign

Praktisk problem og vitenskapelig problem

Det er i dag flere utfordringer som forhindrer god forvaltning av vår grønne kulturarv i Norge. Få historiske grøntanlegg har formelt vern, og man har ikke tilstrekkelig oversikt over hvilke historiske grøntanlegg som finnes.¹⁷

¹⁷ Riksantikvaren, *Fredningsstrategi mot 2020 for kulturminneforvaltningen - Vedlegg 3*, 25.

Man mangler også godt nok kunnskapsgrunnlag om norsk hagekunsthistorie til å kunne peke på hvilke anlegg som bør vernes for å oppnå et representativt utvalg vernede kulturminner som gjenspeiler den komplekse historien. Som medarbeider hos Riksantikvaren opplevde jeg selv frustrasjonen ved situasjonen. Dette gav meg motivasjon til å gå løs på forskningsarbeidet og definerer forskningens praktiske problem («Real-World problem»).

Årsaken til problemet er sammensatt. Både politikk, ressurser, forvaltningens organisering og arbeidsmetoder spiller inn. Men uten tilstrekkelig kunnskap om hagekunsthistorien kommer forvaltningen uansett ikke langt, selv om politikk, ressurser, organisering og metoder eventuelt skulle endres. Kunnskap om historien skal til for å vite hvilke grøntanlegg som har eksistert, noe som vil gjøre det mulig å få oversikt over anlegg som fortsatt finnes. Kunnskap om historien skal til for å vite hvilket utvalg kulturminner som vil være representativt for nettopp historien, og som derfor bør gis vern i henhold til nasjonale mål.

Det vitenskapelige problemet som leder denne forskningen, er derfor mangelen på tilstrekkelig kunnskap om norsk hagekunsthistorie. Kunnskapshullet gjelder særlig for 1900-tallet.

Tematisk avgrensning

Avgrensningen av tema for prosjektet har vært en lengre prosess. Ettersom jeg ikke var tilknyttet noe prosjekt, stod jeg fritt til å definere selv hva jeg skulle studere. Stipendiatstillingen var imidlertid opprettet med den hensikt å gjøre undersøkelser i Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur ved NMBU som et utgangspunkt. Arkivets innhold presenteres i avsnittet om kildematerialet senere i dette kapittelet.

Ganske tidlig bestemte jeg meg for å studere privathager fra 1900-tallet. Jeg ønsket å finne ut hvordan hagene hadde utviklet seg i form og funksjon over tid, basert på studier av tegninger i arkivet. Etter en innledende kartlegging av arkivmaterialet skjønte jeg at denne tilnærmingen ville føre til for omfattende arbeid, og samtidig ville resultatene bli for svake til å kunne trekke noen slutninger av.

Under kartleggingen ble jeg imidlertid nysgjerrig på perioden omkring 1930- og 40-tallet, blant annet på grunn av tegninger og dokumenter fra *Idékonkurransen om*

gode bondehager (artikkel 1) som dukket opp. Jeg fant det interessant at profesjonelle hagearkitekter viste slik interesse for bondehager, og ville finne ut mer. Som nevnt i innledningen tegnet hagearkitekter, historisk sett, i hovedsak anlegg for de øvre sosiale lag i samfunnet når det kom til privathager. Som en øvelse i arkivstudier valgte jeg å gå inn i historien om idékonkurransen, og forsøkte å grave fram så mange detaljer som mulig. I denne prosessen fant jeg ut at flere banebrytende ting skjedde i fagmiljøet i samme periode. Kvinners inntreden for eksempel. Og en av de aller første kvinnelige hagearkitektene i Norge, Torborg Zimmer, deltok også i idékonkurransen om gode bondehager.

Omtrent samtidig tok jeg et valg om å skrive artikkelbasert avhandling istedenfor monografi. Nå hadde jeg sirklet inn en periode jeg ville fordype meg i, og bestemte at studiet av Idékonkurransen om gode bondehager skulle munne ut i første artikkel, og et studium av Torborg Zimmer skulle munne ut i artikkel nummer to. Aspekter ved norsk hagekunst på 1930- og 40-tallet som overordnet tema.

Gjennom arbeidet med artikkel en og to opparbeidet jeg meg mye kunnskap om hva hagelitteraturen fra perioden sa om utforming av privathager – altså hva hagearkitektene mente og anbefalte om saken. Dette ble så et naturlig tema for tredje artikkel. Mer spesifikt: En undersøkelse av hvordan hagearkitektene tolket funksjonalismen og oversatte denne på hagekunstens arena.

Overordnet de tre artiklene lå målet om å styrke kunnskapen om norsk hagekunst på 1930- og 40-tallet, nå definert med et særlig fokus på hagearkitektenes fagmiljø og deres arbeid med private villa- og bondehager.

Forskningsspørsmål

Målet kunne omformuleres til følgende overordnede forskningsspørsmål:

Hva var norsk hagekunst innenfor private villa- og bondehager på 1930- og 40-tallet, og hvordan jobbet fagmiljøet med utvikling på dette feltet i perioden?

Det overordnede målet ble konkretisert i underordnede delmål og spørsmål. Studien av idékonkurransen ble innrettet som et casestudium ledet av spørsmålet:

Hva var Idékonkurransen om gode bondehager, og hvorfor ble den arrangert?

Studien av Torborg Zimmer var også et casestudium, dette ledet av spørsmålet:

Hvem var Torborg Zimmer, og hva var hennes bidrag til norsk hagekunst på 1930- og 40-tallet?

Siste artikkel baserte seg på studier av samtidslitteratur og tegningsmateriale forfattet av hagearkitektene i perioden, og en analyse ledet av spørsmålet:

Hvordan tolket norske hagearkitekter funksjonalismen? Hvilke grunnideer lå bak idealene for det man kalte «nutidshagen» på 1930-tallet?

Vitenskapsfilosofisk og metodologisk forankring

Forskningen plasserer seg i historieforskningens tradisjon, og benytter en kombinasjon av metoder innenfor hermeneutikk og empirisk forskning for å svare på spørsmålene. Arkivstudier er bærebjelken i arbeidet.

Hermeneutikk handler om å tolke ulike typer meningsbærende materiale. Meningsbærende i den forstand at materialet vi tolker er handlinger, eller resultatet av slike. For eksempel en hagetegning eller en tekst om funkishager fra arkivet. Vi prøver gjennom tolkning å forstå sammenhengen de står i og grunnen til hvorfor mennesker handlet som de gjorde tilbake i tid. Hvorfor vedkommende tegnet tegningen slik eller skrev teksten på denne måten.¹⁸

Empiristisk kildekritikk kan ikke alene avdekke slik kunnskap, skriver Knut Kjeldstadli (1999), fordi selve sammenhengen ikke ligger i kildene selv, men mellom

¹⁸ Nils Gilje, *Hermeneutikk som metode: en historisk introduksjon* (Oslo: Samlaget, 2019), 11.

dem.¹⁹ En hagetegning fra 1935 gir oss ikke kunnskap med mindre vi kan sette den inn i kontekst, eller se den i sammenheng med annen informasjon. Derfor er historikerens arbeid med sammenstilling og tolkning av kilder viktig.

Samtidig er alle historikere mennesker, og vi vil alltid tolke med utgangspunkt i vår individuelle forkunnskap og forforståelse, og med våre mulige bias.²⁰ Derfor er det med ydmykhet jeg har gått inn i dette arbeidet, vel vitende om at mine resultater vil kunne konfronteres eller bestrides i fremtiden.

Likefullt mener jeg det er viktig at vi stadig legger ny kunnskap på bordet, slik at vi skritt for skritt kan komme nærmere en dypere forståelse av hvordan ting henger sammen. Forståelse som gir grunnlag for gode beslutninger og gode løsninger for vårt samfunn, basert på kunnskapen vi har fremskaffet til nå.

Vitenskapsfilosofisk sett, bygger denne avhandlingen på en virkelighetsforståelse jeg finner å være i tråd med den filosofiske retningen *kritisk realisme*, slik den fremstilles blant annet av Danermark, Ekström og Karlsson i boken *Explaining Society: Critical Realism in the Social Sciences* (2019). Innenfor kritisk realisme, skriver de, handler forskning først og fremst om å undersøke og identifisere sammenhenger eller ikke-sammenhenger mellom det vi erfarer, det som faktisk skjer og de underliggende mekanismene som produserer hendelser i verden.²¹

Kritisk realisme ser verden som bestående av tre ontologiske dimensjoner eller domener: *det dype/virkelige*, *det faktiske*, og *det empiriske* domenet.²² I *det dype* domenet ligger de dype strukturer og mekanismer som spiller sammen på ulike måter og produserer hendelser i verden. Strukturene og mekanismene er høyst reelle, men kan verken direkte eller indirekte observeres. Hendelsene de

¹⁹ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget* (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), 136.

²⁰ Berth Danermark, Mats Ekström og Jan Ch. Karlsson, *Explaining Society: Critical Realism in the Social Sciences*, (New York: Routledge, 2019), 174.

²¹ Danermark, Ekström og Karlsson, *Explaining Society*, 25.

²² Danermark, Ekström og Karlsson, *Explaining Society*, 24.

produserer er imidlertid observerbare og tilhører det som faktisk skjer – *det faktiske domenet*. Det faktiske er det vi har mulighet til å få kunnskap om gjennom empiriske metoder. Men ikke alt som er observerbart blir noen gang observert eller erfart. Likevel eksisterer det. Trær faller i skogen selv om vi ikke observerer det, eller kanskje aldri oppdager at det har skjedd. Verden er slik den er uavhengig av vår kunnskap om den. Vår kunnskap er begrenset, og den er alltid feilbarlig. Det vi har kunnskap om tilhører det siste domenet, *det empiriske*, som favner bare en brøkdel av virkeligheten, nemlig det vi hittil har observert eller erfart.

Denne virkelighetsforståelsen gjør noe med inngangen man har til forskning, og påvirker hvordan man ser på og bruker kunnskap. Tilbake til hagetegningene fra arkivet og teksten om funkishager: i et kritisk realistisk perspektiv vil hensikten med å utforske disse kildene være både å fremskaffe kunnskap om hva som faktisk skjedde – som et steg på veien – men videre å forsøke å se hvordan dette kan henge sammen med bakenforliggende årsaker som knytter seg til dype strukturer og mekanismer i verden. Målet er først og fremst å prøve å forstå sammenhengen mellom det som skjedde og de underliggende mekanismene.

Hvordan tegningen ble tegnet eller teksten ble skrevet, og hva som var den faktiske konteksten og hendelsene omkring, tilhører det faktiske domenet. Her kan vi bruke empiriske metoder i arbeidet med for eksempel å fastslå et hendelsesforløp eller en kontekstuell situasjon. Den hermeneutiske tolkningen vil videre kunne gi oss, om ikke fastslått kunnskap, så i alle fall en teori om bakenforliggende intensjoner, og forhåpentligvis dypere forståelse av sammenhengen aktørene stod i. Dette tilhører det dype domenet, hvor beskrivelser av et antatt samspill mellom egenskaper og mekanismer i verden – som for eksempel personlige tilbøyeligheter og potensiale hos aktørene, eller rådende ideologier i fagmiljøet i samspill med politikk, økonomi og sosial situasjon i tiden – vil kunne gi en plausibel forklaring på hvorfor tegningen ble tegnet slik eller teksten ble skrevet sånn.

Uttømmende eller endelig kunnskap vil vi imidlertid aldri kunne oppnå. Våre plausible forklaringer vil alltid kunne konfronteres med nye perspektiver og nye funn som gir nye forklaringsmodeller på hvordan ting henger sammen. Hvert eneste nye perspektiv er likevel en verdifull ny brikke til det dynamiske puslespillet som gir oss beslutningsgrunnlag for konkrete samfunnsløsninger. I et kritisk realistisk perspektiv blir det derfor viktig å få belyst så mange sider av en sak som mulig – for å få et så godt beslutningsgrunnlag som mulig. For beslutninger må vi ta, ellers havner vi i total relativisme. Kritisk realisme representerer slik en retning som på

den ene siden aksepterer epistemologisk relativisme, og derfor kritiserer de rent positivistiske og empiristiske vitenskapsidealene hvor troen på objektiv og bevist kunnskap står sterkt, og samtidig på den andre siden advarer mot beslutningsrelativisme og anbefaler at rasjonelle beslutninger tas til det beste for samfunnet, basert på en avveining av den til nå fremlagte kunnskapen.²³

I et slikt perspektiv blir tverrfaglig vitenskapelig arbeid en fruktbar fremgangsmåte. Casestudier blir også verdifulle. Selv om man ikke kan generalisere eller trekke vidtgående slutninger basert på ett case, kan dyptgående studier av et case gi viktig kunnskap som bidrag på bordet. To av mine studier er slike casestudier. Av hittil svært lite forskning på norsk hagekunst fra 1930- og 40-tallet, vil disse casestudiene bidra med biter av dyptgående kunnskap. I et kritisk realistisk perspektiv blir dette nye brikker til det dynamiske puslespillet, som i kraft av å bidra til bredden av perspektiver, vil ta oss ett steg nærmere et godt beslutningsgrunnlag for gode samfunnsløsninger.

Strategi, kildemateriale og metoder

Forskningen har i hver av de tre studiene fulgt et tradisjonelt trestegs design for historieforskning, hvor arkivstudier har vært bærebjelken:

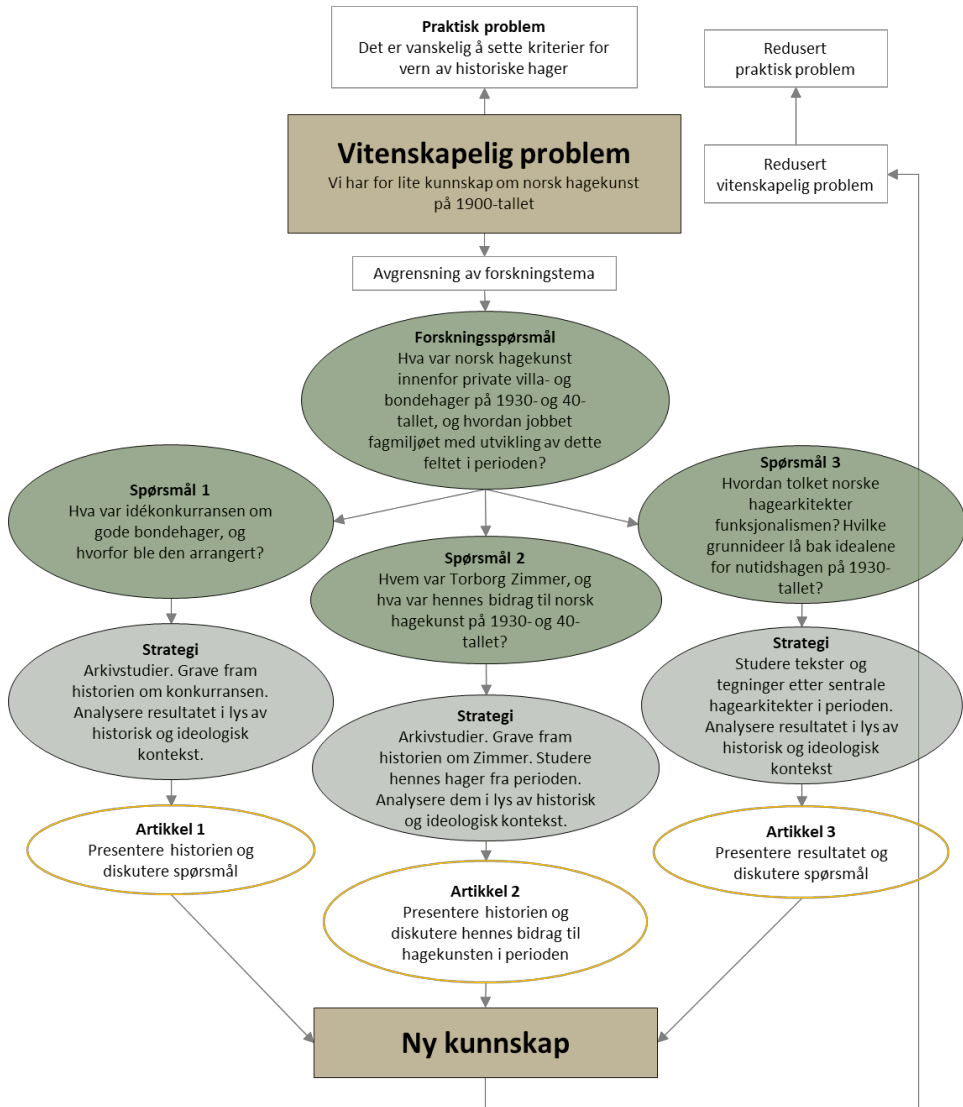
1. Innsamling av data og kunnskap
2. Analysere data
3. Presentasjon av resultatene (skrive artikkelen)

Innsamlingen data og kunnskap har foregått gjennom arkiv- og litteraturstudier hvor målet har vært å empirisk påvise, gjennom fremlagte kilder, informasjon knyttet til hver av de tre problemstillingene artiklene bygger på. Dernest er den hermeneutiske analysen tolkningen av disse kildene, sett i lys av historisk og ideologisk kontekst. Her bygges det videre på eksisterende kunnskap med mål om å

²³ Danermark, Ekström og Karlsson, *Explaining Society*, 220.

forstå sammenhengen mellom kildene – som til slutt legges frem som en historisk framstilling i artiklene.

Forskningsdesignet er fremstilt skjematisk i diagrammet nedenfor.

Figur 11 – Forskningsdesignet skjematisk fremstilt

Vi skal se nærmere på strategi, kildemateriale og metoder for hver av de tre artiklene.

Artikkel 1

Spørsmålet jeg stilte i studien som ledet til denne artikkelen var:

Hva var Idékonkurransen om gode bondehager, og hvorfor ble den arrangert?

For å svare på spørsmålet gikk jeg først gjennom relevant litteratur hvor konkurransen kunne være nevnt, for å få oversikt over hva vi hadde av kunnskap om konkurransen allerede. Dette begrenset seg til omtaler i korte trekk over noen få setninger i en håndfull kilder.

Den kunnskapen som forelå, pekte på Selskapet havedyrkningens venner og Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag som arrangører av konkurransen, og på årene 1936-39 som periode. Samlingene etter disse to organisasjonene måtte derfor være første stoppested i jakten på kilder. En gjennomgang av Selskapet havedyrkningens venners materiale fra perioden (som ligger i Riksarkivet) gav ingen resultater. Derimot dyttet gjennomgangen meg mot en mistanke om at det var Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag som egentlig hadde stått for hoveddelen av arbeidet. Dette rimte med at Selskapet havedyrkningens venner forvaltet K.K. Hejes legat (som finansierte konkurransen), og at deres rolle som arrangør kan ha vært i hovedsak å stille med økonomiske midler, samt å formidle resultatene fra konkurransen i sitt tidsskrift Norsk Hagetidend.

Noen samling etter Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag (NHAL) fantes uheldigvis ikke i noe offentlig arkiv. På dette tidspunktet så jeg derfor ganske mørkt på fortsettelsen av arbeidet. Men så fikk jeg nyss om at noe gammelt arkivmateriale skulle ligge på et loft hos Norske Landskapsarkitekters Forening (NLA) i Oslo. En høstdag i 2019 bar vi kasser med protokoller og dokumenter ned fra loftet, og fraktet dem til Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur ved NMBU hvor de nå er sikret.

Møteprotokollene fra styremøter og medlemsmøter i NHAL har vært avgjørende kilder i arbeidet med å grave fram historien om konkurransen. De har også vært helt

vesentlige for forståelsen av hvordan et slikt arbeid ble utført i fagmiljøet på 1930-tallet, og for hvordan diskusjonene gikk og hvilke synspunkter man ytret i møtene.

Det finnes ingen lister over hvem som deltok i konkurransen om gode bondehager. Møteprotokollene nevner heldigvis hvor mange deltakere det var i hver av de tre delene av konkurransen, samt hvem som vant premier. Dette var derfor et sted å starte. Et nitidig arbeid med systematisk gjennomgang av de samlingene som finnes etter hagearkitekter fra perioden ble en naturlig fortsettelse. De vi vet finnes, ligger i Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur. Her gikk jeg gjennom arkiver etter Karen Reistad, Olav L. Moen, Eyvind Strøm, Pål Sæland og Torborg Zimmer Frølich. Hos alle, med unntak av Reistad, fant jeg tegninger fra konkurransen. Vi vet for øvrig at Reistad også deltok. Protokollene opplyser om at hun vant en delt tredjepremie i andre del av konkurransen i 1938. Hos Pål Sæland – som i perioden var formann i NHAL – fant jeg ikke konkurransebidrag som hos de andre, men her lå selve tegningsmaterialet som ble sendt ut til deltakerne som meldte seg på, altså konkurransematerialet. Hos Eyvind Strøm lå selve brevet, beskrivelsen av oppgaven, som hadde fulgt med konkurransematerialet fra NHAL i del tre av konkurransen i 1939.

I tillegg til NHALs eget arkivmateriale og tegninger og dokumenter i Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, var Norsk Hagetidend fra 1937 og 1939, samt en evaluering av konkurransen i Havekunst 1940, viktige kilder. Jeg har også brukt mye tid på søk i nasjonalbibliotekets samlinger etter omtale av konkurransen i aviser, tidsskrifter og bøker, og etter informasjon om øvrige deltakere som Bredo Morstøl, Harald Hindhamar, Ellef Grobstok, Trygve Lyftingsmo, Ivar Syversen og Per Austrheim – som vi ikke har bevarte samlinger etter.

Til slutt satte jeg opp alle hendelser kildene viste til i kronologisk rekkefølge, og ut fra dette kunne konkurransens forløp beskrives i tekst, basert på det jeg hadde klart å fremskaffe av informasjon.

Artikkel 1 ble skrevet i flere varianter hvor jeg gikk inn og ut av behovet for å tolke tegningsmaterialet mer detaljert, i tillegg til å beskrive konkurransens forløp. Jeg hadde også studert all litteratur jeg kunne finne om bondehager tidlig på 1900-tallet for å forstå utgangspunktet eller foranledningen for konkurransen, og hadde behov for å referere dette. Alt dette ble imidlertid for omfattende å ta med i artikkelen, men viktige bøker omtales i litteraturgjennomgangen (kap. 2.2) og arbeidet kan gi grunnlag for en ny artikkel på et senere tidspunkt. Tegningsstudiene ble verdifullt

grunnlag for arbeidet med artikkel 3, som handler om ideene bak idealene for «nutidshagen» på 1930-tallet.

Artikkel 2

Spørsmålet jeg stilte i studien som ledet til artikkel 2 var:

Hvem var Torborg Zimmer og hva var hennes bidrag til norsk hagekunst på 1930- og 40-tallet?

Zimmer hadde jeg fått interesse for under arkivsøkene i første studie. Kvinner i landskapsarkitekturen er generelt lite studert og omtalt, og det faktum at hele Zimmers arkiv fantes i samlingen ved NMBU, gav mulighet til å utforske en av de aller første kvinnelige aktørene på fagfeltet i Norge, og samtidig bidra til å klarne bildet av en hittil svært uklar del av historien om norsk hagekunst i denne perioden – kvinnenens bidrag.

Også her startet jeg arbeidet med å kartlegge hva som allerede fantes av litteratur om Zimmer. Zimmer giftet seg i 1949 med arkitekten Kåre Frølich, og hennes virke som landskapsarkitekt fra hun giftet seg og fram til hun gikk av med pensjon på 1980-tallet, er gjengitt med presentasjon av noen utvalgte hovedverk i en håndfull artikler og bøker.²⁴ Noen av disse publikasjonene gir også kortfattet oversikt over oppvekst og utdanning, men kun over noen få linjer. Jeg så potensialet for å fylle ut bildet, og samtidig gå dypere inn i hennes materiale fra den første tiden på 1930- og

²⁴ Blant disse finner vi Arne Sælens artikkel “Med naturen som veiviser” i *Byggekunst* (1987) som han senere bygget videre på til kapittelet “Man tager det man haver...” i boken i *Utestemmer – Pionertid i norsk landskapsarkitektur 1900-1960* (2019). Sammen med mannen, arkitekt Kåre Frølich, ble hun også presentert i *Arkitektur i Norge: årbok 1999* (Florelus mfl., 1999). I denne boken vektlegges samarbeidet mellom de to. I bøkene *Norske hager: hagevandring i ord og bilder* (Langeland, 1991) og *Gjennom hageporten til hundre års hageglede* (Conradi mfl., 2000) er Zimmers egen hage på Skjoldhøgda i Bergen omtalt i egne kapitler.

40-tallet – perioden før hun giftet seg. Dette med mål om å beskrive oppveksten og gjennombruddet til en av de første kvinnene i faget.

Kildematerialet som lå i Zimmers arkivbokser i samlingen ved NMBU, viste seg å bestå av nesten utelukkende tegninger. De første fra tiden som hospitant ved NLH i 1933/34, og videre en del kopier hun hadde samlet av tegninger tegnet av C. Th. Sørensen i København, hvor hun assisterte en periode i 1934. Fra 1935 og videre er det Zimmers egne tegninger. Noen få skriftlige dokumenter finnes knyttet til enkelte av prosjektene, og en fotosamling i to album viser bilder hun tok vare på for inspirasjon til arbeidet, og av prosjekter hun hadde gjort.

Ingenting i disse mappene kunne fortelle noe om hennes oppvekst eller utdanning fram til tiden på NLH, eller om hennes privatliv eller arbeidsliv ut over de konkrete oppdragene. For å finne informasjon om dette begynte derfor et møysommelig arbeid med å søke opp informasjon som kunne være brikker i puslespillet.

Gjennom Digitalarkivets folketellinger og kirkebøker fant jeg navn og fødselsår på familiemedlemmene, som dernest kunne brukes til å finne de riktige personene omtalt i andre kilder, som aviser og bøker. Her var Nasjonalbibliotekets søkbare kilder helt vesentlige for å komme videre.

Folketellingene gav informasjon om bostedsadresser på ulike tidspunkt. Gjennom søk på adressene i fotodatabasen Marcus ved Universitetet i Bergen, fant jeg bilder av de to første husene hun hadde bodd i under oppveksten. Ved en tilfældighet fant jeg også et bilde av de fire yngste Zimmer-søstrene i et album over brudekjoler sydd av Antonette Zimmer. En av brudene i en presentert kjole var søsteren Ingeborg Blaauw, og de tre yngre søstrene var brudepiker. Dette hadde jeg ikke kommet over, hadde jeg ikke først funnet ut at Torborg Zimmers søster Ingeborg giftet seg med en mann som het Trygve Blaauw, og heller ikke hvis jeg ikke også først hadde funnet ut at den andre søsteren, Antonette, utdannet seg til kjole- og draktsyerske og sydde blant annet brudekjoler.

Poenget med å løfte fram dette er å beskrive hvilket nitidig og svært tidkrevende arbeid som fulgte – kobling av bittesmå biter av informasjon fra mange ulike kilder, til et stadig klarere bilde av Zimmers liv.

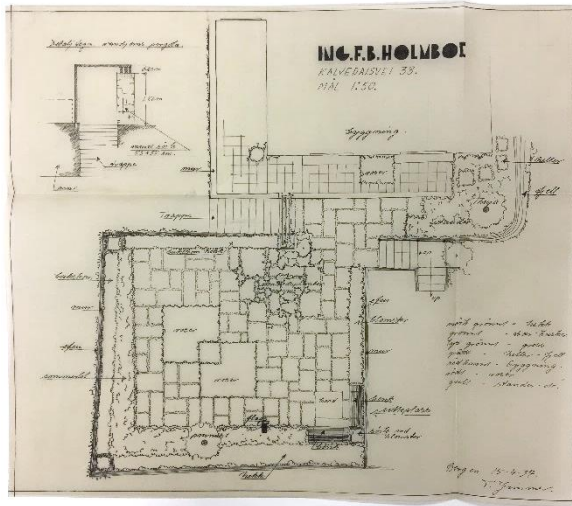
Når det gjaldt utforskningen av selve hagekunsten til Zimmer i perioden, gikk jeg mer systematisk til verks. Jeg lagde meg en digital liste over alle oppdragene hun hadde

hatt i perioden 1935-48, og la inn informasjonen som fantes i dokumentene i arkivet. Dette var adresser, stedsnavn, oppdragsgivere, datoer osv., som Zimmer hadde skrevet på tegningene for hånd. Med denne metoden fikk jeg raskt et overblikk over i hvilke områder hun hadde vært aktiv den første tiden, hvilke typer oppdrag hun hadde, og hvilke typer oppdragsgivere (ut fra oppdragsgivernes navn og titulering).

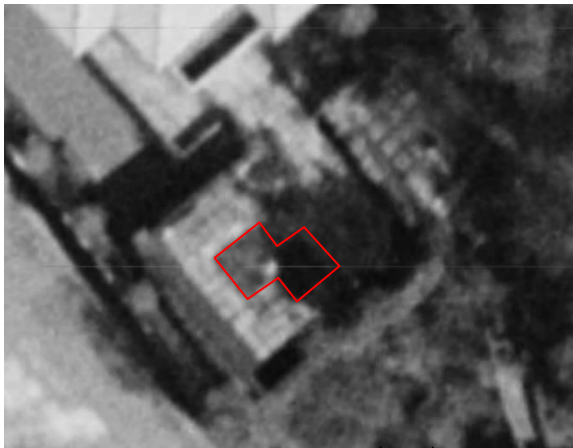
Herfra gikk jeg gjennom oppdrag for oppdrag, og forsøkte å finne igjen adressene på flyfoto i dag. Noen oppdrag hadde ikke adresser, men bare navnet på villaen, eller det stod for eksempel «Hageplan for herr disponent Finn Kuhnle, villa Sagatun, Storetveit». I disse tilfellene gikk jeg inn i Nasjonalbibliotekets samlinger og lette etter personens navn, eller villaens navn, i håp om å finne adressen, for så å forsøke å finne denne igjen på flyfoto.

I de aller fleste tilfellene klarte jeg å finne igjen eiendommene på flyfoto. I karttjenesten til finn.no er det en funksjon som viser historiske flyfoto og kart fra en rekke årstall. For Bergen og Stavanger går bildene tilbake til ca. 1950. Ved bruk av denne tjenesten, kan man velge en adresse på kart i dag, for så å klikke seg bakover i tid på den samme adressen i ulike historiske flyfoto. Denne funksjonen brukte jeg for å se om hagene på bilder fra omkring 1950 i noen grad samsvarte med tegningene til Zimmer. I noen tilfeller kunne det slik avdekkes at hagene hadde blitt realisert, men i mange tilfeller var bildene for dårlige til å fastslå noe. Noen ganger viste hagene en helt annen utforming, enten fordi Zimmers plan aldri ble realisert, eller fordi hagen hadde blitt endret før fotoet.

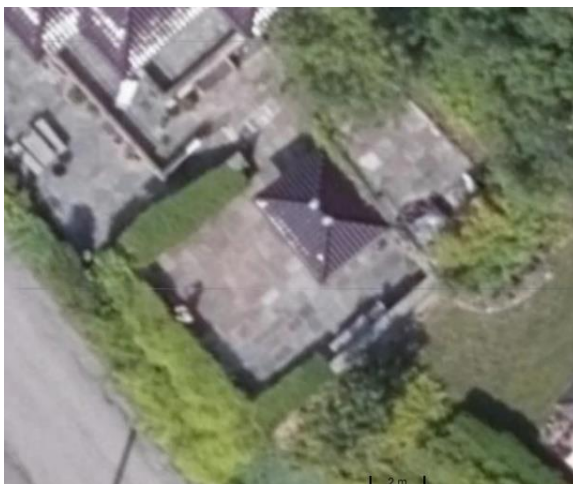
I tillegg til denne karttjenesten, brukte jeg Google Street View der det var mulig. Med Street View kunne jeg «vandre» gjennom gatene og se eiendommene fra gaten slik de ser ut i dag. På denne måten fikk jeg bedre inntrykk av topografien, og et tydeligere bilde av vegetasjon og naturelementer på stedet enn hva flyfotoene kunne gi meg. I noen tilfeller kunne jeg se at deler av Zimmers hager fortsatt var intakt, som murer, trapper, hellelegging eller vegetasjon.

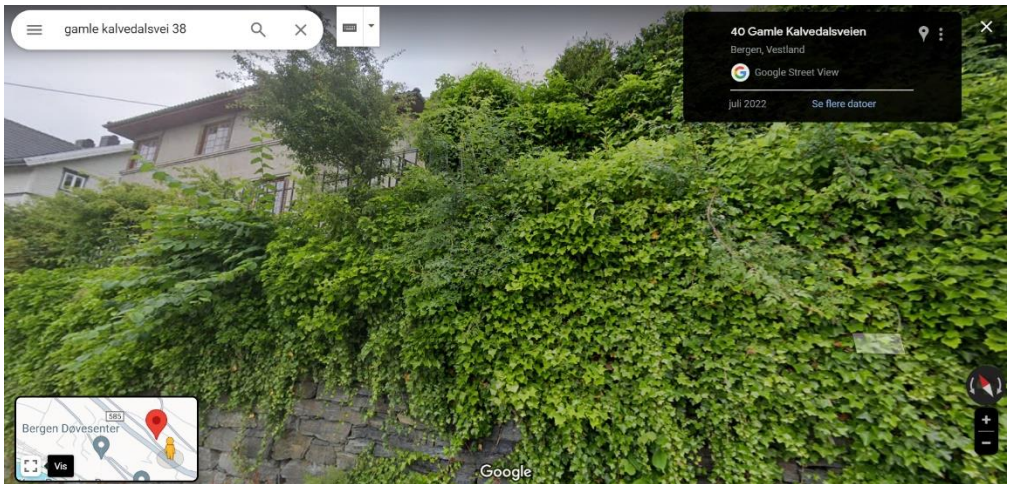
Figur 2 – Zimmers hageplan for ingeniør F. B. Holmboe i Kalvedalsvei 38, Bergen, 1937. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU

Figur 3 – Kalvedalsvei 38 på flyfoto fra 1951 viser de to overlappende firkantene Zimmer planla for rosebed i hellegulvet (min markering). kart.finn.no.

Figur 4 – Samme eiendom på flyfoto fra i 2019. Hellegulvet er der fortsatt, hekkene har vokst seg store, de to firkantene er fjernet og en paviljong er kommet opp. kart.finn.no.

Figur 5 – "Vandring" langs Kalvedalsveien på Google Street View (bilder fra 2022) viser at eføyen Zimmer planla langs ytterkanten av murene har vokst seg stor. Vandringen gir info om husets arkitektur, om topografien på eiendommen, og om vegetasjon og elementer som ikke kan sees fra flyfoto. Google Maps.

Under en studiereise til Bergen i februar 2021 besøkte jeg ulike steder i byen som hadde hatt betydning i Zimmers liv. Stedene hun bodde som barn og ung voksen før hun giftet seg; Bergen museum, hvor hun jobbet i botanisk hage; Strandgaten og Torgallmenningen, hvor hun hadde sine tegnestuer; og ikke minst et utvalg eiendommer hun hadde tegnet hager på.

På samme reise besøkte jeg Bergen byarkiv, hvor jeg gikk gjennom arkitekt Kåre Frølichs arkiv. Målet var å avdekke om noe av Zimmers materiale fra perioden etter hun giftet seg i 1949, kunne ligge i ekteparets arkiv. Gjennomgangen viste svært få spor etter Zimmer der. Noen personlige brev fra ekteparets venninne, Ingrid Lima i Stavanger, var imidlertid interessante. Disse viser prosessen omkring byggingen av Limas hus (som Kåre Frølich tegnet). I brevene nevnes også hagen, som Zimmer ga råd om. Brevene gir et glimt av hvordan ektefellene samarbeidet i dette konkrete prosjektet, hvor de håndterte hver sin del av hus og hage for Ingrid Lima. Senere samarbeidet ekteparet på en rekke prosjekter, men dette ligger altså utenfor rammen av denne avhandlingen.

Avslutningsvis om kildemateriale og metode i studien om Zimmer, vil jeg nevne to studiereiser til København høsten 2020. Jeg reiste i utgangspunktet for å følge et

Ph.d.-kurs ved Københavns universitet, men benyttet anledningen til også å besøke en del steder som kan ha hatt betydning i Zimmers liv. I 1934 var hun en periode assistent ved landskapsarkitekt C. Th. Sørensens tegnestue i København. Han omtales i dag som Danmarks, og også en av Europas, største modernister i landskapsarkitekturen.²⁵ I København besøkte jeg de store historiske parkene og botanisk hage, som var der også i 1934. I tillegg besøkte jeg G. N. Brandts hage i Ordrup fra 1914. Brandt hadde stor innflytelse på faget i perioden. Av Sørensens anlegg besøkte jeg Stokkerup have, Springforbi, som ble anlagt i nettopp 1934, det året Zimmer var der. I tillegg besøkte jeg Nærum kolonihager (1948) som er et av hans aller mest kjente verk fra den senere perioden. Dette for å bli bedre kjent med hvem Sørensen var som hagekunstner. Han hadde åpenbart påvirkning på Zimmer. I jakten på informasjon om Zimmers opphold i København, kontaktet jeg videre Sørensens datter, Sonja Poll (f. 1935), som i epostutveksling fortalte om sine minner om Zimmer fra tidlig barndom, og som venn av familien Sørensen opp gjennom 1900-tallet.

I et biografisk arbeid, som artikkel 2 er, ville det vært naturlig å snakke med etterkommere. Zimmer føyer seg imidlertid inn i rekken av yrkeskvinner fra denne perioden som ikke fikk etterkommere. Å være selvstendig næringsdrivende ble sett på som lite kompatibelt med å få barn. Dette er en av grunnene til at det i mange tilfeller er krevende å forske på kvinnelige yrkesprofesjonelle fra denne tiden.²⁶ Jeg har forsøkt å spore opp annen slekt som kunne vært nyttige informanter, noe som har vist seg å ikke være så lett. Gitt de rammene jeg hadde av tid og ressurser, besluttet jeg derfor å legge bort etterkommertråden, og heller satse på sporene arkivmateriale, befaringer og litteratur kunne gi meg i denne studien.

²⁵ Sven-Ingvar Andersson og Steen Høyer, *C. Th. Sørensen – en havekunstner*, (København: Arkitektens Forlag, 2001), 9.

²⁶ Catharina Nolin, "International Training and National Ambitions: Female landscape architects in Sweden, 1900-1950" i *Women, Modernity, and Landscape Architecture* redigert av S. Dümpelmann og J. Beardsley (London & New York: Routledge, 2015), 57.

Artikkel 3

Spørsmålet jeg stilte i den tredje studien var:

Hvordan tolket norske hagearkitekter funksjonalismen? Hvilke grunnideer lå bak idealene for det man kalte «nutidshagen» på 1930-tallet?

I denne studien tok jeg tak i kunnskap jeg hadde tilegnet meg gjennom arbeidet med artikkel en og to, og gikk tilbake til kildene med dette nye spørsmålet. Jeg hadde fått et relativt godt overblikk over fagmiljøet i Norge på 1930-tallet. Spørsmålet ovenfor ville kunne gi nyttig kunnskap om på hvilken måte funksjonalismen fikk fotfeste blant hagearkitektene på denne tiden, og hvordan den videre kom til uttrykk på hagekunstens arena. Kunnskap om ideene bak idealene ville kunne gjøre det lettere å lese hageanlegg fra perioden.

«Nutidshagen» er et begrep som ble brukt av hagearkitektene selv på 1930-tallet. Begrepet betegnet hager utformet etter tidens funksjonalistiske idealer. Idealene er beskrevet i kilder som hagebøker, hagespalter og artikler fra perioden, hvor hagearkitektene selv ofte var forfattere. Jeg ønsket å komme bakom idealene for å finne ut hvordan hagearkitektene tolket funksjonalismen og oversatte den på hagekunstens arena. Hvilke grunnideer hadde festet seg i fagmiljøet, og hvordan ble disse til konkrete idealer for nutidshagen.

I denne studien ble en håndfull publikasjoner fra ulike tidspunkter på 1930-tallet mine hovedkilder.²⁷ Kildene presenterte idealene som anbefalinger for hageeiere og fagfolk ved planlegging eller anlegg av hage. I analyse av tekstene startet jeg med å kategorisere idealene etter hva jeg oppfattet at de søkte å oppnå, slik som estetisk opplevelse, privatliv, fysisk aktivitet eller hvile. Ved å sammenstille tekstene så jeg at idealene som ble presentert i de ulike publikasjonene i all hovedsak søkte å oppnå de samme tingene. Ved å studere og sortere det de ønsket å oppnå, fant jeg at det hele kunne kokes ned til tre grunnidéer som jeg oppfattet at idealene sprang ut fra.

²⁷ Blant andre *Vakrere hager* (Harald Hindhammar mfl., 1932), *Prydhagen* (Einar Hildrum, 1936), *Form og Flora* (Karen Reistad mfl., 1937), *Vår tids hage* (Aspesæter mfl., 1939), samt diverse artikler fra ulike tidsskrifter og magasiner på 1930-tallet.

Disse grunnidéene kunne karakteriseres som *forenklet utforming, privatliv og sunn livsførsel*.

Med dette i mente, som en slags hypotese, gikk jeg så tilbake til tegningsmaterialet jeg systematisk hadde gått gjennom i forbindelse med de to første studiene. Nå forsøkte jeg å teste tolkningen ved å «lese» tegninger på nytt. I møte med tegningene stilte jeg spørsmål som «hvorfor denne hekken?», «hvorfor denne sitteplassen?», «hvorfor roser akkurat her?» osv. Gjennom denne prosessen opplevde jeg at anleggene på tegningene ga mening på en ny og konkret måte.

Ved å se resultatene fra denne studien opp mot funksjonalismen slik den beskrives innen arkitekturen, så jeg at funksjonalismen i hagekunsten utartet seg litt annerledes. Slik jeg leser kildene, fikk funksjonalistiske ideer innen hagekunsten størst påvirkning på selve synet på hagens funksjon. Den estetiske utformingen var viktig, men likevel ganske underordnet, og ble i all hovedsak ledet av funksjonene i anlegget. At funksjonene ledet utformingen gjelder også for arkitekturen, men i arkitekturen fikk funksjonalismen likevel et veldig tydelig estetisk uttrykk. I dag snakker vi gjerne om funksjonalismen i arkitekturen som en periodestil med sjargongnavnet *funkis*, noe vi først og fremst forbinder med et spesifikt estetisk uttrykk.

3.3 Etske avveininger

I dette arbeidet har jeg opplevd at etiske avveininger gjøres hver dag. Hva jeg har valgt å studere, og hva jeg har valgt å presentere, har hele tiden vært gjenstand for etiske avveininger. Med utgangspunkt i at jeg, som forsker, leser og tolker alt ut fra mitt ståsted, med min for forståelse og mine forutsetninger, har det vært nødvendig å hele tiden gjøre etiske vurderinger av egne valg. Jeg vil i dette kapitlet gjøre rede for noen viktige sider ved dette, knyttet spesifikt til prinsipper ved hermeneutisk tolkning og til håndtering av kildemateriale. Ettersom avhandlingen søker å bidra som kunnskapsgrunnlag for kulturmiljøforvaltningen, vil jeg også, i siste avsnitt, reflektere over dilemmaer knyttet til det som kalles 'authorized heritage discourse'.

Prinsipper ved hermeneutisk tolkning

I min forskning har jeg brukt hermeneutikk som metode. Hermeneutisk intensjonalisme er en hovedretning innenfor hermeneutikk, som er opptatt av historiske kilder som menneskelige handlingsuttrykk. Handlingsuttrykkene kan være tekst, tegninger eller andre former for uttrykk, som ligger der som kildemateriale i dag. Når jeg, i mitt arbeid, tolker slike kilder i tråd med hermeneutisk intensjonalisme, søker jeg å forstå intensjonen bak handlingen til et menneske som levde tilbake i tid. For eksempel har jeg forsøkt å forstå hagearkitektenes intensjoner med å gjennomføre Idékonkurransen om gode bondehager, ved å tolke kilder fra konkurransen. Ved slik hermeneutisk tolkning må man være oppmerksom på noen etiske prinsipper.

Subjektivitetsprinsippet

Hvis jeg vil prøve å forstå hvorfor et menneske handlet slik det gjorde, må jeg forsøke å ta dette menneskets perspektiv. Subjektivitetsprinsippet er viktig i alt tolkningsarbeid, og dreier seg om å ta individets subjektive oppfatninger og intensjoner på alvor. Du må rekonstruere hva et individ tror er tilfellet, skriver Nils Gilje i boken *Hermeneutikk som metode*.²⁸ I eksempelet med Idékonkurransen for gode bondehager blir den etiske avveiningen, i lys av subjektivitetsprinsippet, for meg å sørge for at det ikke er min egen forståelseshorisont som definerer min tolkning av hagearkitektenes intensjoner, men deres. For å klare dette må jeg gå inn i den historiske konteksten omkring handlingen, med mål om å gripe deres forståelseshorisont som var formet av for eksempel sosial, politisk og økonomisk situasjon i tiden. En metode for å komme dit, er å utvikle såkalte «thick descriptions» - fylldige beskrivelser av den historiske konteksten. Beskrivelsene bør være så rike og fylldige at de gjør det mulig å rekonstruere den kommunikative intensjonen som er innebygd i sosial handling og ulike handlingsuttrykk, skriver

²⁸ Gilje, *Hermeneutikk som metode* (Oslo: Samlaget, 2019), 244.

Gilje.²⁹ På denne måten kan jeg lettere sette meg inn i tankegangen til menneskene jeg studerer og forstå hvilke vurderinger de sto i.

Barmhjertighetsprinsippet

Vi er ofte altfor tilbøyelige til å avfeie folk som tenker og handler annerledes enn oss, forsetter Gilje. Når man studerer historie oppdager man fort at mennesker før i tiden ofte nettopp både tenkte og handlet annerledes enn hva vi ville gjort i dag. Barmhjertighetsprinsippet sier at man skal utvikle tolkninger som lar individet fremstå som rimelig fornuftig, og unngå tolkninger som gjør at individet fremstår som ufornuftig og irrasjonelt.³⁰ Den etiske veiledningen i dette prinsippet ligger i å stille seg spørsmålet om jeg har vært tilstrekkelig barmhjertig i min tolkning av kildene.

For eksempel fikk prinsippet aktualitet da spørsmålet om nasjonalisme kom opp i arbeidet med bondehagekonkurransen. Konkurransen ble arrangert i en tid hvor nasjonalistiske holdninger fikk fotfeste i en del norske miljøer under opptakten til andre verdenskrig. Agrarnasjonalistisk «bondereisning» som strategi for styrking av landet, ble for enkelte et verktøy i tjeneste for nazistisk side på denne tiden. Selv om min tolkning var at intensjonene bak konkurransen i hovedsak lå i modernistiske holdninger knyttet til sosial utjevning og bedret folkehelse, kunne jeg ikke la dette perspektivet passere i forskning på en konkurranse om nettopp bondehager i denne perioden. Veien ble kort til mistenksomhet overfor enkelte aktører. I en slik situasjon gir barmhjertighetsprinsippet føring for tolkningen ved å gi en påminnelse om at mennesker som handlet på en måte vi, med vår forståelseshorisont i dag, ikke ville gjort, antakelig hadde gode intensjoner.

Barmhjertigheten skal ligge der helt til du er overbevist om at prinsippet ikke strekker til. Først da kan du ta i bruk andre tolkningsprinsipper, som for eksempel

²⁹ Gilje, *Hermeneutikk som metode* (Oslo: Samlaget, 2019), 245.

³⁰ Gilje, *Hermeneutikk som metode* (Oslo: Samlaget, 2019), 244.

mistankens hermeneutikk, skriver Gilje.³¹ En del mennesker oppfattet på 1930-tallet at det beste for landet i møte med verden, slik den var, faktisk var å følge Hitlers linje. De fleste hadde mest sannsynlig gode intensjoner med å føre en slik politikk, selv om vi i dag vet hvordan det gikk. Derfor skylder vi dem å prøve å forstå hvordan de tenkte.

Håndtering av kildematerialet

1930- og 40-tallet er ikke så lenge siden. Når man forsker på individers privatliv, eller navngitte menneskers private eiendom, melder det seg en del etiske problemstillinger. Er kildematerialet relativt ungt, som i mitt tilfelle ca. 80-90 år gammelt, er sjansen større for at nålevende mennesker kan bli personlig berørt av opplysninger jeg håndterer eller deler.

Med erfaring fra kulturmiljøvernet, hvor privat eiendom er en vesentlig del av kulturminnene jeg har arbeidet med, vet jeg at ikke alt som er lov er lurt. For eksempel kan det å dele bilder av private bygninger, som lovlig er tatt fra offentlig vei, ikke i alltid oppleves greit for eieren. Uteområder kan også ha en ganske privat karakter. Dette gjelder også for hageanlegg, som denne avhandlingen omhandler. For eksempel kunne jeg helt lovlig fotografere Zimmers hager fra veien på min studietur til Bergen, men å publisere slike bilder uten tillatelse fra eieren av hagen, sitter langt inne, selv om det juridisk sett er lov. Det er en etisk avveining.

Det samme gjelder tegninger og historiske fotografier av private anlegg. Også disse kan eksponere informasjon som er av privat karakter, og det bør derfor vurderes hvorvidt det er etisk riktig å dele disse. Kilder som inneholder slik informasjon må håndteres på en sikker måte, slik at informasjonen ikke kommer på avveie. Private brev, dagbøker eller fotoalbum er kilder som må håndteres på samme måte. Hva som er sensitiv informasjon, er imidlertid ikke alltid gitt. For eksempel finnes det en del tilfeller der kun det å koble navn til adresse på et kart kan være problematisk.

³¹ Gilje, *Hermeneutikk som metode* (Oslo: Samlaget, 2019), 244.

Det kan eksempelvis være en familie som har behov for ekstra skjerming av sikkerhetsmessige grunner.

Med dette i bakhodet, har jeg derfor vært opptatt av å håndtere kildematerialet med respekt og forsiktighet i alle ledd. Dette handler mest om å hele tiden vite hvor informasjonen ligger, og at den ligger trygt. Videre handler det om å sikre at jeg ikke publiserer noe jeg ikke har lov til å publisere, og heller ikke noe det etisk sett ikke er riktig eller lurt å publisere.

Authorized Heritage Discourse

Denne avhandlingen søker blant annet å bidra til å styrke kunnskapsgrunnlaget for norsk kulturmiljøvern, med mål om å bedre forutsetningene for god forvaltning av historiske hager fra 1930- og 40-tallet. Når dette er et uttalt mål, mener jeg det er nødvendig å reflektere over egen posisjon i lys av det som kalles 'authorized heritage discourse'.

Authorized heritage discourse (AHD) er et begrep som først ble brukt av Laurajane Smith i boken *Uses of heritage* (2006). AHD betegner diskursen som Smith mener i dag har den dominerende definisjonsmakten over hva som er verdifull kulturarv. Smith skriver:

There is a dominant Western discourse about heritage, which I term the 'authorized heritage discourse', that works to naturalize a range of assumptions about the nature and meaning of heritage. [...] The authorized discourse is also a professional discourse that privileges expert values and knowledge about the past and its material manifestations, and dominates and regulates professional heritage practices.³²

³² Smith, *Uses of heritage* (New York: Routledge, 2006), 4.

Smith beskriver hvordan AHD fremstiller «a set of Western elite cultural values» som universelt anvendelige, hvor blant annet monumentalitet, stor skala, steder/objekter som viser stor tidsdybde, eller er estetisk vakre, favoriseres.³³

*The power relations underlying the discourse identify those people who have the ability or authority to 'speak' about or 'for' heritage ... and those who do not.*³⁴

Smith peker på de dominerende aktørene i diskursen som vestlige, hvite, høyt utdannede eksperter innen historie, arkitektur, arkeologi osv. Disse har gjennom AHDs hegemoni definisjonsmakt over hva som er verdifull kulturarv, mener Smith. Selv om bildet Smith tegner kan konfronteres med nyanserende perspektiver, mener jeg det ligger en kjerne her som vi bør ta på ytterste alvor. Det er etisk svært problematisk dersom noen få vestlige eksperter skal definere hvilke deler av verdens historie som bør formidles videre til fremtidige generasjoner.

Å legge fram ny kunnskap vil alltid være verdifullt, men jeg opplever at *hvordan* kunnskapen legges fram, blir ekstra viktig i lys av dette. Når jeg legger fram kunnskap om norsk hagekunst fra 1930- og 40-tallet, deltar jeg i diskursen ved for eksempel å løfte fram Torborg Zimmer som en viktig aktør i norsk hagekunst i perioden. Da sier jeg noe om hva jeg vurderer som verdifullt eller verdt å snakke om. Deltakelsen i AHD blir enda sterkere når jeg aktivt retter bidraget mot kulturmiljøforvaltningen. Dette er et etisk dilemma. For kulturmiljøforvaltningen trenger et solid kunnskapsgrunnlag, og hvem skal skaffe dette om ikke nettopp historikere, arkeologer og andre eksperter innenfor feltet. Løsningen, slik jeg ser det, ligger i hvordan de som leverer kunnskap reflekterer over sin egen rolle, og hvordan de kommuniserer kunnskapen. På kulturmiljøforvaltningens side, ligger løsningen videre i hvordan kunnskapen brukes.

Jeg mener at vi ikke kan fri oss fra hvem vi er, og at forskning alltid vil være påvirket av forskerens utgangspunkt og forståelseshorisont. For meg blir det derfor viktig å

³³ Smith, *Uses of heritage* (New York: Routledge, 2006), 11.

³⁴ Smith, *Uses of heritage* (New York: Routledge, 2006), 12.

være ærlig om min posisjon, mine verdier og vurderinger, samtidig som jeg stiller meg åpen og inviterende til dialog, slik at andre perspektiver og andre fortellinger kan komme på bordet i tillegg til mine.

4 Sammendrag av artikler

4.1 Innledning

Avhandlingen inneholder tre publiserte artikler som hver for seg studerer ulike aspekter ved norsk hagekunst og hagearkitektenes fagmiljø på 1930- og 40-tallet. Artikkel 1 ble publisert i det kunsthistoriske forskningstidsskriftet *Kunst og Kultur* i juni 2023. Artikkel 2 ble publisert i tidsskriftet *Nordisk arkitekturforskning/Nordic Journal of Architectural Research* i desember 2022, og artikkel 3 i tidsskriftet *Arkitektur*, mars 2023. Nedenfor følger sammendrag av artiklene. Trådene samles og diskuteres i kapittel 5.

4.2 Artikkel 1

Idékonkurransen om gode bondehager 1936-39. Hagekunst i bevegelse fra elitekultur til folkekultur

Berit Rønsen (eneforfatter)

Idékonkurransen om gode bondehager ble arrangert av Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag i samarbeid med Selskapet havedyrkningens venner i 1936-39. Målet med artikkelen har vært å fortelle den detaljerte historien om konkurransen. Hensikten er å bidra til dypere forståelse og mer nyansert kunnskap om fagdisiplinen på 1930-tallet. Verken bondehagekonkurransen eller andre konkurranser i det nyetablerte, norske hagearkitektmiljøet i perioden er tidligere studert av forskere.

Idékonkurransen om gode bondehager ble holdt i tre deler henholdsvis våren 1937, våren 1938 og våren 1939. Hagearkitekter, hagebruksfunksjonærer og andre interesserte i fagmiljøet ble invitert til å delta. I første del av konkurransen, våren 1937, var oppdraget å komme opp med gode løsninger for hage ved en større bondegård. Deltakerne sendte inn tegninger og beskrivelser basert på utlevert konkurransemateriale. Utkastene var anonyme, markert med et motto som også

fantas på en vedlagt konvolutt som skjulte avsenderens navn. En jury bedømte utkastene, for så å avsløre vinnerens navn i konvoluttene. De premierte utkastene ble publisert i Norsk Hagetidend og i andre relevante kanaler. Våren 1938 var oppdraget på samme måte hage ved en mindre bondegård, og våren 1939, hage ved et småbruk. Gangen i konkurransen var som ved første del.

Historien om bondehagekonkurransen gir oss et sjeldent innblikk i hvordan fagmiljøet jobbet på 1930-tallet. Denne kunnskapen er nyttig på flere måter. For det første gir den oss kunnskap om organisasjoner, enkeltmennesker og posisjoner i den tidlige fasen av det organiserte fagmiljøet. Historien peker på en oppfatning i faggruppen om et felles samfunnsoppdrag tuftet på ideer om modernisering og sosial utjevning. Enkelte i miljøet kan også ha funnet motivasjon i agrarnasjonalistiske ideer som fantes i Norge på denne tiden, under opptakten til andre verdenskrig.

For det andre bidrar historien til å gi oss dypere innsikt og forståelse for hvordan faglige arbeids- og beslutningsprosesser kunne være. For eksempel ser vi at miljøet var lite og deltakerne kjente hverandre godt. Dermed er det rimelig å anta at de også kjente hverandres tegnestil godt. Man kan derfor stille spørsmål ved hvor anonym konkurransen i realiteten var. At Olav L. Moen hadde en fremskutt posisjon ved Norges landbrukshøyskole kan for eksempel ha påvirket juryen i hans favør dersom de gjenkjente hans strek i utkastene. Moen vant alle de tre delene av konkurransen.

For det tredje gir historien oss gjennom tegninger og tekster kunnskap om de gjeldende idealene for bondehager på denne tiden. Tegningene står for seg selv, og juryens bedømmelser er verdifulle primærkilder til fagfolkenes egne vurderinger, med deres egne ord. Ved at vurderingene er gjengitt helhetlig kan de tolkes på nytt i lys av ny kunnskap som måtte komme på feltet i fremtiden.

Overordnet kan vi si at historien om bondehagekonkurransen belyser sider ved fagmiljøet på 1930-tallet som forteller om endret rolleforståelse hos hagearkitektene. En klar intensjon om å opplyse folket om moderne hagekunst stod nå sterkt.

4.3 Artikkel 2

Torborg Zimmer. Kvinnelig pioner og banebryter i norsk landskapsarkitektur

Berit Rønsen (eneforfatter)

Tidlig på 1930-tallet trådte de aller første kvinnene inn i norsk landskapsarkitektur som utøvende, profesjonelle hagearkitekter. Inntil da hadde fagfeltet vært helt dominert av menn. Selv om fortellingen om de første kvinnene i disiplinen er viktige brikker i historien om norsk hagekunst, har det ikke før ganske nylig vært nevneverdig interesse for dem blant forskere. Målet med denne artikkelen har derfor vært å bidra til å fylle kunnskapshullet ved å fortelle historien til en av disse kvinnene – hagearkitekt Torborg Zimmer. Artikkelen baserer seg på nye arkivstudier med fokus på Zimmers tidlige periode fra barndom og utdanning til etablering og produksjon fram til hun giftet seg med arkitekt Kåre Frølich i 1949.

Zimmer ble født i 1911. Hun vokste opp i Bergen og etablerte egen praksis der i 1936 etter å ha studert i utlandet og ved Norges Landbrukshøyskole (NLH). Oppstarten i det mannsdominerte miljøet var utfordrende, men med tiden fant hun sin plass og oppnådde også respekt for arbeidet hun gjorde.

Zimmer tegnet i all hovedsak private villahager i og omkring byene Bergen og Stavanger. I sin tidligste periode var hun tydelig inspirert av modernistiske ideer og brukte flittig geometriske figurer og rette linjer i enkle, rene design. Senere ble hun mer kjent for sine sterke botaniske kunnskaper i rike, detaljerte beplantningsplaner.

Artikkelen løfter fram tre faktorer ved Zimmers historie som særlig understreker hvorfor hun er en viktig brikke i fortellingen om norsk hagekunst på 1900-tallet:

For det første brøt hun med etablerte forestillinger og forventninger i tiden bare i kraft av å være kvinne på banen. Hagearkitekt- og anleggsgartnerfaget var en mannsdominert disiplin både i Norge og internasjonalt på denne tiden. Sakte kom kvinne for kvinne på banen gjennom første halvdel av 1900-tallet. Dette skjedde parallelt med generell kvinnekamp og kvinners inntreden også på andre arenaer i samfunnet. Disse kvinnene var viktige banebrytere i sine fag og bidro sterkt til den videre utviklingen mot et mer moderne samfunn. Deres bidrag har imidlertid ikke vært tilsvarende synliggjort.

Den andre faktoren er at Torborg Zimmer bidro til nytenkning og modernisering i norsk hagekunst på 1930-tallet ved at hun brakte med seg nye ideer og stiluttrykk fra utlandet. For eksempel var hun tydelig inspirert av den danske landskapsarkitekten C. Th. Sørensen, som hun hadde assistert hos i en periode i 1934. I Norge deltok hun aktivt i den faglige diskursen ved å skrive i aviser og tidsskrifter, men aller mest ved å tegne hager etter de nye ideene.

Den tredje faktoren ved Zimmers bidrag er selve hagekunsten hennes. Hun etterlot seg en rekke vakre hager i vestlandsregionen. Hennes eget arkiv viser omkring 240 oppdrag fra 1930-tallet til 1990-tallet, hvorav 110 oppdrag er fra perioden som belyses i denne artikkelen (1930-50).

For Torborg Zimmer Frølich var det privathagene som lå hennes hjerte nærmest. Summen av en rekke små hageperler ble hennes store bidrag til norsk hagekunst på 1900-tallet. Hun går inn i historien som en banebryter. Både i kraft av å være kvinnelig pioner i disiplinen, men også i kraft av sin modernistiske glød som brakte nye ideer til landet, og som bidro til å trekke norsk hagekunst i en ny retning. Ved både å være og virke deltok Zimmer slik på flere måter til endringene i faget i perioden – som en av aktørene på barrikaden, med budskapet om moderne hagekunst som et høyt hevet flagg.

4.4 Artikkel 3

1930-tallets nutidshage. Funksjonalisme på hagekunstens arena

Berit Rønsen (eneforfatter)

Artikkel tre tar utgangspunkt i en liten bok ved navn *Vakrere hager* som ble utgitt etter et kurs våren 1931. Kurset ble arrangert av Selskapet havedyrkningens venner i samarbeid med Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag, og foredragene på kurset ble samlet i denne lille boken. *Vakrere hager* er en viktig kilde til kunnskap om norsk hagekunst på det tidlige 1930-tallet – en tid der hagearkitektene ganske nettopp hadde funnet sammen og dannet sin egen fagorganisasjon.

Denne boken, sammen med en håndfull andre kilder fra ulike tidspunkt på 1930-tallet, beskriver det man i perioden kalte «nutidshagen» – den moderne hagen

bygget på tidens funksjonalistiske ideer. Artikkelen tar for seg disse kildene og stiller spørsmålet: Hvordan kom funksjonalismen til uttrykk i hagekunsten? Hvordan oversatte de norske hagearkitektene disse internasjonale ideene på sin arena? Hvilket budskap var det de ønsket å spre under kurset i empirekvartalet?

Hensikten med artikkelen er å bidra til økt kunnskap om norsk hagekunst i perioden, og dypere innsikt i norske hagearkitekters tolkning av funksjonalismen. Artikkelen hevder at idealene for nutidshagen, slik de presenteres i kildene, kan kokes ned til tre grunnideer som var styrende for utviklingen innenfor hagekunsten:

1. Ideen om forenklet utforming: Den funksjonelle, lettstelte hagen og den rene linjen.
2. Ideen om privatliv: At hagen først og fremst er for familien som bor i huset og skal være denne til hygge og nytte.
3. Ideen om sunn livsførelse: Både mentalt og fysisk, gjennom kontakten med naturen.

Hagearkitektene på 1930-tallet var barn av sin tid. Modernismens gjennombrudd og den påfølgende funksjonalistiske tankegangen gjennomsyret deres fagmiljø like mye som arkitektenes. Innen arkitektur og design er det kanskje likevel lettere å umiddelbart få øye på de rene funksjonalistiske formene fra denne tiden. De samme estetiske idealene stod også sterkt i hagekunsten, men slik jeg tolker kildene fikk funksjonalismen i hagekunsten aller sterkest utslag i synet på hagens funksjon. Utformingen ble en naturlig følge. Det estetiske ser ut til å være ganske underordnet. Samtidig er det viktig å påpeke at også det estetiske ble ansett å ha en funksjon i seg selv, f.eks. ved at den ubrutte plenflaten skulle virke beroligende, eller blomstene oppmuntrende osv. Derfor var også estetisk utforming viktig sammen med den praktiske, i et funksjonalistisk perspektiv.

Naturforståelsen og idealet om hagen som rekreasjonslunge i hjemmet var også en viktig del av funksjonalismen på hagekunstens arena – naturens funksjon i menneskets liv. Det er den samme tankegangen som ligger bak idealet om lys og luft innendørs i funksjonsarkitekturen, men innen hagekunsten fikk denne funksjonalistiske ideen naturlig nok mer plass ettersom hagekunsten jo befinner seg i uterommet og hele tiden forholder seg til natur på ulike måter. Hagekunsten ble et konkret verktøy i arbeidet for bedret, både mental og fysisk, folkehelse i denne perioden.

At det profesjonelle fagmiljøet ble interessert i småhagene, og at hagekunsten fra hagearkitektens hånd nå også tilrettela for f.eks. arbeiderfamiliens privatliv, var et klart brudd med lange tradisjoner i faget. Også denne artikkelen reflekterer dermed hagearkitektens endrede forståelse av rolle og samfunnsoppdrag i perioden.

5 Diskusjon

5.1 Innledning

I dette kapittelet samles trådene fra de tre artiklene. Artiklene har hver for seg sitt avgrensede fokus, forskningsspørsmål, kildemateriale og sin konklusjon. Likevel springer de ut av det samme overordnede målet, og lander sine konklusjoner under samme paraply. De gir oss ny kunnskap om hagekunsten og hagearkitektenes fagmiljø i brytningstiden på 1930- og 40-tallet. Men hvordan kan vi lese det som skjer i et større perspektiv? Hva betyr alt dette?

Når vi gjennom hermeneutisk analyse søker å forstå intensjonene bak handlingene til mennesker i historien, skylder vi å lage fyldige beskrivelser av situasjonen de sto i, skriver Gilje. Såkalte «thick descriptions».³⁵ Bare på denne måten kan vi komme nær tankegangen til disse menneskene og evne å sette oss inn i hvilke vurderinger de stod i. Ønsker jeg å forstå intensjonene bak hagearkitektenes handlinger på 1930-tallet, må jeg derfor lage fyldige beskrivelser av deres situasjon. Altså blir detaljene i historien langt fra uvesentlige. Tvert imot blir detaljene en viktig faktor for i hvilken grad vi kan feste lit til analysen av aktørenes intensjoner.

Kunnskapen som presenteres og diskuteres i dette kapittelet er derfor både på et detaljert og beskrivende nivå, hvor vi spør oss hva som faktisk skjedde, og på et mer analytisk og diskuterende nivå, hvor vi spør oss hvorfor dette skjedde og hva det kan bety. Når blikket løftes og artiklene studeres på tvers, ser vi at de alle, på hver sin måte, gir oss kunnskap om noen felles aspekter ved det som skjedde. Jeg har valgt å kategorisere denne kunnskapen i følgende grupper:

1. Kunnskap om organisering og arbeidsmetoder i fagmiljøet
2. Kunnskap om ideologi og intensjon i fagmiljøet

³⁵ Gilje, *Hermeneutikk som metode*, 216.

3. Kunnskap om hagekunstens utforming i perioden.

I dette kapitlet diskuterer vi oss gjennom disse punktene. Hva skjedde? Hvorfor skjedde det? Hva betyr det egentlig, mer overordnet?

5.2 Det historiske bakteppet

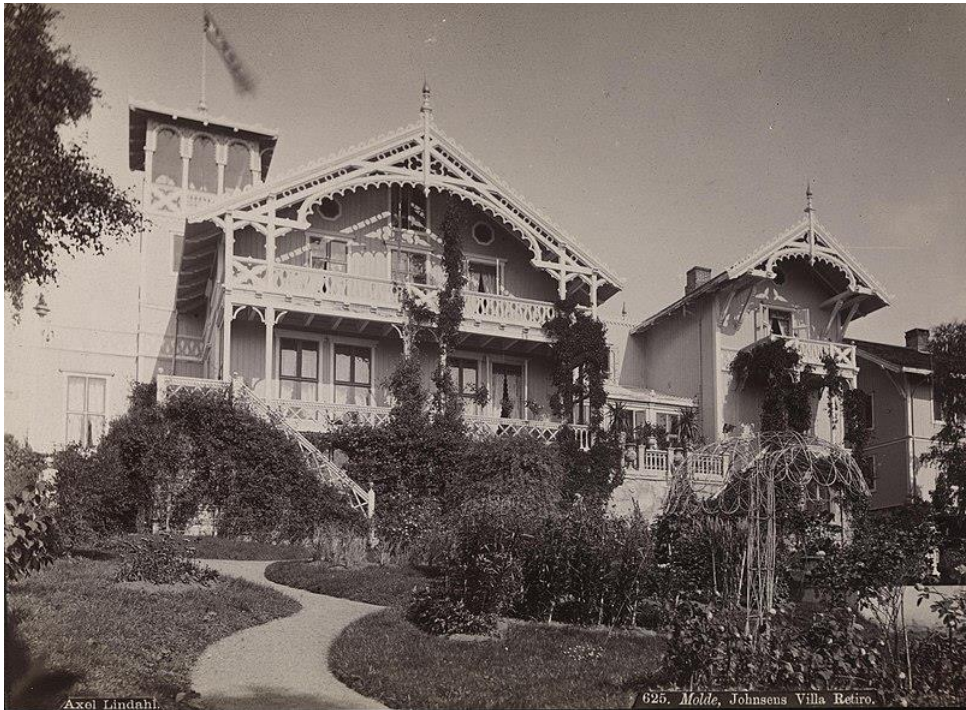
Det historiske bakteppet er nyttig å ha klart for seg. Dette forankrer hendelsene på 1930- og 40-tallet og setter dem inn i et større perspektiv.

Mot slutten av 1800-tallet og videre inn på 1900-tallet vokste det fram en reaksjon i samfunnet mot sider ved de rikes livsførsel. Reaksjonene fikk betydning for hagekunstens utvikling. Blant annet kritiserte man bokulturen deres med stuer overlesset av plysmøbler og pyntegenstander.³⁶ Innenfor hagekunst var det, som i arkitekturen, en form for historisme eller stilblanding som rådet motebildet på slutten av 1800-tallet – en slags fortettet landskapsstil iblandet elementer av ulike historiske stilidealer. Denne moten var, med sine utallige detaljer av urner, skulpturer, fontener, sitteplasser, og ikke minst mangfold av plantesorter, en del av den overlessede stilen.

Landskapshagen utfordres

Landskapsstilen hadde fått godt fotfeste i Norge gjennom 1800-tallet. Anleggene var gjerne bygget opp over variert topografi og organiske former – naturlig, eller kunstig anlagt. Grusganger slynget seg i sirlige nettverk gjennom anleggene. Overraskelsesmomenter som dammer, fontener, skulpturer og lysthus ble plassert ut på strategiske steder. Sitteplasser ble anlagt på utsiktspunkter og steder som ga en spesiell stemning. Tanken var at man skulle vandre gjennom anleggene og la seg bevege, overraske, pirre av nysgjerrighet og bli slått av utsikt.

³⁶ Johnsen, *Det moderne hjemmet 1910-1940*, 19.

Figur 2 – Hage i landskapsstil, Villa Retiro i Molde, ca. 1880-90. Foto: Axel Lindahl. Public domain.

Stor interesse for botanikk og eksotiske planter, sammen med teknologisk utvikling som gjorde det mulig å importere, drive fram og overvintre varmekjære vekster, gav landskaphagene stort artsmangfold. De fleste anleggene hadde drivhus for oppal og overvintring av planter, og gjerne en innglasset vinterhage som del av bolighuset. I små og store teppebed plassert ut på plenene, arrangerte man de mest imponerende sammenplantninger av fargesterke blomster, gjerne med en eksotisk palme i vakker urne som blikkfang i midten. Ansatt gartner med kunnskapen på plass var som regel en nødvendighet for å lykkes. Jo flere eksotiske planter, eller jo mer avansert gartnerarbeid man kunne framvise i sin hage, jo mer imponerende.

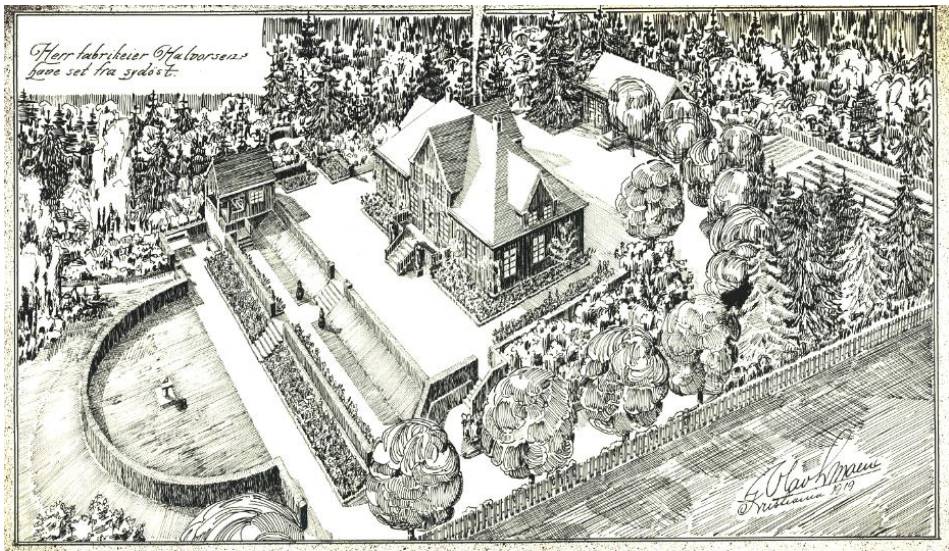
Landskapshagen var kostbar i både anlegg og vedlikehold. Derfor var det de mest velstående som beskjeftiget seg med dette i stor skala. Hagen var, slik vi også kjenner den fra tidligere tider, fortsatt et statussymbol som var egnet til å demonstrere eierens makt og økonomiske styrke, og ikke minst hvor bereist, eller belest og oppdatert eieren var på siste mote innen europeisk kunst og kultur.³⁷ Trekk fra landskapshagen spredte seg også til mindre hager i Norge utover 1800-tallet. Det viste seg imidlertid at slike hager ofte ble et slit å holde ved like for dem som ikke hadde råd til innleid hjelp. Mange stod derfor igjen med et gjengrodd og overvokst kaos.

Kritikerne som hevet stemmen mot borgerskapskulturen omkring århundreskiftet var del av den internasjonale modernistiske bevegelsen som stadig fikk mer plass i samfunns- og kulturdebatten på denne tiden. Kritikerne opplevde den overlessede stilen som irrasjonell og usaklig, som sløsing av ressurser.³⁸ Også hos norske hagearkitekter tidlig på 1900-tallet gav ideene gjenklang. Alternativer til landskapshagen kom derfor stadig oftere på bordet. Her finner vi blant annet de nyformalistiske hagene, hvor man søkte tilbake til klassiske idealer og ryddet opp det overlessede kaoset med rette linjer, akser, symmetri og terrassering.³⁹ Et eksempel er Olav Leif Moens forslag til hage for fabrikkieier Halvorsen i 1919.

³⁷ Dietze, *Garden Art and the Bourgeoisie 1750-1850*, 154.

³⁸ Aspesæter, Olav, m.fl., *Vår tids hage*, (Oslo: Gyldendal, 1939), 24-26.

³⁹ Åsa Wilke, *Villaträdgårdens historia: Ett 150-årigt perspektiv* (Stockholm: Norstedts, 2006), 67-70.

Figur 3 – Hagearkitekt Olav Leif Moen, 1919. Forslag til hage for fabrikkeier Halvorsen. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur. NMBU.

Men den modernistiske bevegelsen var ikke bare en protestbevegelse mot borgerskapskulturen, men også en bevegelse som søkte helt nye metoder. Med unionsoppløsningen i 1905 ble Norge en uavhengig stat, noe som antakelig også fikk betydning i denne sammenhengen. Målet var nå å bygge et moderne samfunn med mer rettferdige strukturer og systemer. Ideen om sosial utjevning var en viktig del av dette. I et slikt perspektiv traff heller ikke de nyformalistiske hagene helt. Også disse var ofte kostbare og dermed fortsatt en hagestil for de med mest penger i lommeboka. Selv om vedlikeholdet var noe enklere ved at man for eksempel tok i bruk stauder og fjernet en del av de arbeidskrevende hagegangene, var det fremdeles kostbart å bygge store terrasser og trappeanlegg, og anlegge de store blomsterrabattene. Hagearkitektene gjorde fortsatt oppdrag for i all hovedsak de mest velstående i samfunnet. Endringen som trakk hagekunsten i en helt ny retning, hvor den aktivt ble rettet mot et bredere lag av befolkningen, skjedde først ved funksjonalismens inntreden omkring 1930. Vi er kommet til brytningstiden som er tema for denne avhandlingen.

Om profesjonens fremvekst

Hagearkitektittelen var relativt ny ved inngangen til 1930-tallet. Gjennom 1800-tallet hadde det vært i hovedsak arkitekter og ingeniører som tegnet utkast til hager, i tillegg til noen gartnere som gjerne kom tilreisende fra utlandet.⁴⁰ En liste over gartnere som drev med anlegg av hage på andre halvdel av 1800-tallet viser at de langt fleste brukte tittelen «kunstgartner» på denne tiden. «Anleggsgartner» var lite i bruk før 1900, og «landskapsgartner» finner vi bare hos noen veldig få.⁴¹

På begynnelsen av 1900-tallet var det ofte det vi i dag vil kalle anleggsgartnerfirmaer som stod for hele prosessen fra tegning til planlegging og anlegg i marken.⁴² Tittelen «hagearkitekt» kom først i bruk i forbindelse med opprettelsen av egen utdanning innen hagekunst på Norges landbrukshøyskole i 1919.⁴³ Hagearkitekt ble da en ny profesjon i Norge som rendyrket tegning og planlegging av hager, mens anleggsgartnere fortsatt gjennomførte selve arbeidet i marken.

Tittelen «landskapsarkitekt» ble tatt i bruk i Norge først i 1960-årene. Dette knyttet seg til at en del større landskapsprosjekter, særlig som følge av den storstilte kraftutbyggingen i landet vårt, kom på hagearkitektenes bord. Endringen var også i tråd med internasjonal språkbruk hvor begrepet landskapsarkitekt hadde tatt over for «gartenarchitekt» i Tyskland, «havearkitekt» i Danmark og «trädgårdsarkitekt» i Sverige.⁴⁴

⁴⁰ Getz, «Kristiania handelsgartnerier gjennom 50 år (1875-1925)», 90.

⁴¹ Skard, *Hagebruk og gartneri i Norge*, 330-332.

⁴² Frølich, «Utviklingen av yrket – slik jeg har opplevet det», 42.

⁴³ Skard, *Hagebruk og gartneri i Norge*, 334.

⁴⁴ Bruun, «Anleggsgartnere og hage-/landskapsarkitekter i Norge», 13.

Om fagutdanningen

På 1800-tallet skjedde utdanningen av gartnerne som drev med anlegg av hager gjennom læretid hvor man praktiserte ved ulike anlegg i inn- og utland. Noen tok også «gartnereksamen». Egen «kunstgartnereksamen» ble gitt i Danmark i perioden 1834-1850.

På norske hagebruksskoler ble det etter hvert også gitt noe undervisning i anlegg av hager. Ifølge Torfinn Skard hører vi første gang om dette i planen for hagebruksskolen på Lillenes ca. 1881. I 1892 gav skolen 30 timer teoretisk opplæring i hageanlegg, som skulle følges av 80 timer «Havetegning og landmaaling» (antakelig praksis).⁴⁵

Fra 1887 fikk man undervisning i «Anlæggsgartneri» ved hagebrukslinjen på NLH. Senere ble hagebrukslinjen delt. Hagekunst ble da undervist på «linje 2» fra 1919 som Europas aller første hagearkitektutdanning på universitetsnivå.⁴⁶

Det var uteksaminerte fra denne linjen som kom til å danne den tidlige kjernen i hagearkitektenes fagmiljø. De var en ganske liten gruppe til å begynne med. Gjennom hele det første tiåret etter opprettelsen av linjen i 1919 ble det uteksaminert bare 14 hagearkitekter fra NLH.⁴⁷ De fleste bodde og jobbet i hovedstadsområdet.

5.3 Brytningstid

Vi har sett at landskapshagen ble utfordret gjennom de første tiårene av 1900-tallet. De tre artiklene i avhandlingen utforsker hvert sitt aspekt ved det som nå skjedde

⁴⁵ Skard, *Hagebruk og gartneri i Norge*, 333.

⁴⁶ Karsten Jørgensen, "Landskapsarkitekturstudiet på Ås 100 år", i *Utstemmer: Pionertid i norsk landskapsarkitektur 1900-1960*, redigert av Jenny B. Osuldsen (Orfeus, 2019), 37.

⁴⁷ Bruun, *75 år for landskap og utemiljø: Norske landskapsarkitekters forening 1929-2004* (NLA, 2004), 27.

videre inn på 1930- og 40-tallet. Hva kan disse historiene fortelle oss om hagekunsten og hagearkitektenes fagmiljø gjennom denne brytningstiden, mer overordnet? Kan vi klare å gripe hagearkitektenes forståelseshorisont, slik Gilje skriver, og dermed bedre forstå intensjonene bak det de gjorde? Vi skal se nærmere på de tre gruppene av kunnskap fra artiklene. Organisering og arbeidsmetoder; ideologi og intensjon og hagekunstens utforming.

Organisering og arbeidsmetoder

Hvordan var hagearkitektenes fagmiljø organisert? Hvordan jobbet de med formidling? Hvordan gjennomførte de konkurranse? Hvordan så en privat praksis ut? De tre artiklene forteller oss alle noe om dette. Hvordan kan disse funnene leses i lys av samfunnsforholdene og tiden vi studerer? La oss se litt på den samtidige situasjonen i Norge.

Mellomkrigstiden var for mange en krevende tid. Da første verdenskrig var over i 1918 hadde de fleste trukket et lettelsens sukk og sett fremover mot det de håpte ville bli bedre tider. Norge hadde ikke vært direkte involvert i krigen, men likevel hadde krigen preget folks hverdag ved å være en del av nyhetsbildet og samfunnsdebatten gjennom flere år.⁴⁸ Norsk økonomi hadde klart seg godt gjennom verdenskrigen, men høsten 1920 skulle trenden snu. Bedriftene fikk en krevende situasjon og måtte si opp ansatte for å klare seg. Arbeidsledigheten økte, og tvangsauksjonene ble mange. Flere banker gikk over ende eller ble satt under administrasjon utover 1920-tallet. Arbeidsløsheten holdt seg høy gjennom hele 1920-tallet, noe som førte til at tiåret ble preget av stadige opprør og arbeidskonflikter.⁴⁹

⁴⁸ Store norske leksikon, "Norges historie fra 1905 til 1939", av Knut Are Tvedt, 18.09.2023. https://snl.no/Norges_historie_fra_1905_til_1939

⁴⁹ Store norske leksikon, "Norges historie fra 1905 til 1939", av Knut Are Tvedt, 18.09.2023. https://snl.no/Norges_historie_fra_1905_til_1939

Situasjonen ble ikke bedre på 1930-tallet. Vi er nå inne i perioden hvor hagearkitektene organiserer seg og går mer systematisk løs på samfunnsoppdraget. Internasjonalt har 1930-tallet fått tilnavnet «den store depresjonen» eller «den store verdenskrisen». I Norge kaller vi det gjerne «de harde trettiåra». Krisen ble utløst av krakket på New York-børsen i 1929.⁵⁰ Arbeidsledigheten nådde nå nye høyder. 1933 var det aller verste året. Året da Torborg Zimmer dro til Ås for å hospitere på hagekunstlinjen ved NLH. Denne vinteren nådde arbeidsløsheten blant fagorganiserte arbeidere i Norge dramatiske 40 prosent.⁵¹

Organisering

I krisetider blir samhold viktig. I Norge ser vi at organisasjoner og lag ble etablert i stort monn gjennom disse tiårene. I 1940 fantes det tre ganger så mange landsomfattende foreninger som i 1900.⁵² Organisasjoner ble opprettet for de fleste saker og formål i livet, skriver Kjeldstadli i artikkelen «Et organisert folk», og viser til skillet mellom økonomisk orienterte og klassebaserte interesseorganisasjoner på den ene siden, og religiøse og humanitære ideelle organisasjoner på den andre. Kjeldstadli grupperer i tillegg organisasjonene fra perioden i fire hovedtyper eller «familier»: kristne organisasjoner, med røtter i statskirken eller dissentermenigheter; nasjonal-demokratiske organisasjoner som Noregs ungdomslag eller Noregs mållag; avholdsorganisasjoner; og organisasjoner som tilhørte den sosialistiske arbeiderbevegelsen. Kvinneorganisasjoner fantes det også mange av. De dannet imidlertid ingen egen «leir», men var splittet etter partipolitiske skiller. Man ser også at en liten gruppe høyre-radikale, og også fascistiske organisasjoner slo rot i det norske samfunnet i mellomkrigstiden. De

⁵⁰ Tor Egil Førland, *Spor i tid: Verden etter 1850* (Oslo: Aschehoug, 1997), 132-136.

⁵¹ Store norske leksikon, "Norges historie fra 1905 til 1939", av Knut Are Tvedt, 18.09.2023. https://snl.no/Norges_historie_fra_1905_til_1939

⁵² Norgeshistorie, «Et organisert folk», av Knut Kjeldstadli, 29.11.2022.

<https://www.norgeshistorie.no/forste-verdenskrig-og-mellomkrigstiden/1616-et-organisert-folk.html>

langt fleste organisasjonene var likevel forankret i demokratisk ideologi.⁵³ Hvor finner vi våre hagearkitekter i dette bildet?

Den aller viktigste organisasjonen å nevne når vi snakker om hagearkitektenes fagmiljø på denne tiden, var hagearkitektenes egen, nyopprettede fagorganisasjon, *Norsk Hagearkitektlag*. I 1929 gikk en gruppe hagearkitekter i hovedstadsområdet sammen og dannet laget. Et år senere endret de navn til *Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag* (NHAL) for å gi rom for samarbeidet mellom de to profesjonene.

Selskapet havedyrkningens venner, bør også nevnes. Organisasjonen ble etablert i 1884, og var en viktig samarbeidspartner for NHAL gjennom perioden som studeres i avhandlingen, for eksempel som medarrangør i *Idékonkurransen om gode bondehager* som presenteres i første artikkel. I 1939 skiftet selskapet navn til dagens *Det norske hageselskap*.⁵⁴ Selskapets tidsskrift, *Norsk Hagetidend*, ble en viktig formidlingskanal for hagespørsmål av ulike slag.

En del gartner- og hagebruksutdannede var ansatt i funksjonærstillinger som hagebrukslærere, fylkesgartnere eller herredsgartnere. Disse dannet sin egen forening, *Norske hagebruksfunksjonærers forening*, i 1908. Også hagebruksfunksjonærenes forening fikk avtale om å bruke tidsskriftet *Norsk Hagetidend* som sin formidlingskanal, forutsatt at alle medlemmer også meldte seg inn i *Selskapet havedyrkningens venner*.⁵⁵ Ettersom hagebrukere og hagearkitekter fra NLH fulgte samme utdanningsløp i to år før de delte seg i linje 1 og 2 på siste studieår, var dette et tett sammenfiltret fagmiljø hvor hagebrukere og hagearkitekter kjente hverandre godt.

⁵³ Norgeshistorie, «Et organisert folk», av Knut Kjeldstadli, 29.11.2022.

<https://www.norgeshistorie.no/forste-verdenskrig-og-mellomkrigstiden/1616-et-organisert-folk.html>

⁵⁴ Det norske hageselskap, «Om oss.»

⁵⁵ Lund, Ellestad og Steine, *Norske hagebruksfunksjonærers forening 1908-1948, Norsk hagebrukskandidatlag 1948-1958*, 8-10.

I artikkel 1 og 3 møter vi Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag i aksjon. Laget dannet på 1930-tallet kjernen i det norske fagmiljøet. Hvilken type organisasjon var Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag? Gjennom historien om idékonkurransen om gode bondehager, får vi et glimt av hvordan strukturen i lagarbeidet var. To viktige kilder i denne studien er møteprotokollen for medlemsmøtene og møteprotokollen for styremøtene. Konkurransens historie kommer fram gjennom nedtegnelser i protokollene når saken diskuteres, eller beslutninger tas.

Studien sier noe om hvordan laget organiserte arbeidet sitt. For eksempel ser vi at de hadde styremøte foran hvert medlemsmøte. Medlemsmøter ble holdt ca. en gang i måneden med styremøte midt imellom medlemsmøtene. Styret forberedte saker for diskusjon og beslutning i påfølgende medlemsmøte – En typisk demokratisk organisasjonsstruktur. Styret var valgt av medlemmene i laget ved avstemning. I forbindelse med årsmøtene ble årsmelding over siste år skrevet og nytt styre valgt.

Medlemsmøtene var viktige for samholdet i fagstanden. Møtene ble holdt på hoteller eller restauranter i hovedstaden, mens styremøtene ble holdt hjemme hos styremedlemmene. Protokollene viser at styret hadde fast sekretær som refererte fra både styremøter og medlemsmøter. På medlemsmøtene var alle medlemmer invitert. Oppslutningen var stor, men medlemmer fra andre steder i landet enn osloområdet deltok naturlig nok ikke like ofte. På møtene ble det som regel servert både mat og drikke, og noen ganger holdt man diskusjonene gående til langt på natt. I historien om Torborg Zimmer, i artikkel 2, hører vi at medlemskapet i Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag var en måte for henne å holde kontakt med bekjente fra NLH og fagmiljøet i hovedstaden. Hun bodde i Bergen. Gjennom Zimmers historie får vi også så vidt høre om nordisk og europeisk samarbeid gjennom deltakelse på et nordisk hagearkitektstevne i Sverige i 1934, og en reise til en hageutstilling i Tyskland i 1939, sammen med flere andre lagsmedlemmer.

Historien om bondehagekonkurransen forteller oss mindre om Selskapet havedyrkningens venner enn om Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag, men vi får vite at Einar Hildrum er selskapets leder, og at selskapet forvalter K. K. Hejes legat som finansierer konkurransen. I artiklene får vi forståelsen av at båndene mellom Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag og Selskapet havedyrkningens venner er tette, og at de jobber mot samme mål, nemlig å spre interesse for og kunnskap om hagekunst og hagedyrkning.

Hva kan vi trekke ut av dette? For eksempel faller selve etableringen av hagearkitektlaget i 1929 helt naturlig inn i den historiske konteksten. Hagearkitektene, i likhet med andre yrkesgrupper i samme periode, så nødvendigheten av å stå sammen som fagfeller for å vinne anerkjennelse for yrket i en krevende tid på arbeidsmarkedet. De så at de kunne hjelpe hverandre å bli synlige og relevante ved sammen å løfte saker, og de så at den kunnskapen de forvaltet på sitt fagfelt kunne bety noe for samfunnets utvikling og for enkeltmenneskers livskvalitet.

Kjeldstadli beskriver hvordan organisasjoner som i utgangspunktet kjempet mot hverandre, ved at de fremmet hver sin sak i kampen om makt og innflytelse, også på paradoksal vis ble vevd sammen. Organisasjonene lærte av hverandre, og de så at det nyttet å inngå allianser for å sammen stille sterkere.⁵⁶ Her finner vi for eksempel samarbeidet mellom hagearkitektene og anleggsgartnerne, og det tette forholdet til Selskapet havedyrknings venner. Miljøet var allerede sammenfiltret siden profesjonene delte mye av utdanningsløpet ved NLH. Noen drev også for eksempel både anleggsgartner- og hagearkitektvirksomhet, eller hadde kanskje en hagebruksfunksjonærstilling i tillegg, og var medlemmer i både den ene og den andre foreningen. Bildet er nok derfor mer sammensatt enn man kan få inntrykk av, men det er uansett interessant, i lys av Kjeldstadlis beskrivelse, at de på organisasjonsnivå så det som hensiktsmessig å samarbeide. Sammen fikk de en sterkere stemme.

Felles for alle individene i denne fortellingen – menneskene vi forsøker å forstå intensjonene til – er at de alle ble født før den første verdenskrigen. De gjennomlevde krigen enten som barn eller ungdom, og hadde opplevd høykonjunkturtiden i Norge før 1920. Da krisen traff, opplevde de at voksne omkring dem organiserte seg og tok opp kampen for sine og andres rettigheter. Selv, gikk de inn i egen voksentilværelse under økonomisk, politisk og sosialt svært turbulente forhold. Så er det selvsagt mange fasetter i dette bildet. Den enkeltes

⁵⁶ Norgeshistorie, «Et organisert folk», av Knut Kjeldstadli, 29.11.2022.
<https://www.norgeshistorie.no/forste-verdenskrig-og-mellomkrigstiden/1616-et-organisert-folk.html>

sosiale situasjon, politisk og ideologisk standpunkt i familien, relasjoner og hendelser som påvirket, osv. Men samfunnsforholdene i tiden, i seg selv, påvirket uansett horisonten og perspektivet til disse menneskene. At de organiserte seg som fagfeller og tok i bruk kunnskapen sin i arbeidet for et bedre samfunn, var naturlig.

Konkurransen som metode

Konkurransen var et effektivt verktøy for å få de beste fagfolkene til å komme opp med de beste løsningene. Vi kjenner den igjen fra arkitektenes metoder innenfor byggekunsten, et nærliggende fagfelt å sammenligne hagearkitektenes fagfelt med. Artikkel 1 viser oss et konkret eksempel på hvordan en konkurranse ble gjennomført i hagearkitektenes fagmiljø på 1930-tallet. Bondehagekonkurransen er den første store konkurransen. Senere ble flere konkurranser arrangert, både basert på tema, som i bondehagekonkurransen, og for enkeltanlegg hvor man konkurrerte om å lage det beste utkastet. Hagearkitektenes konkurranseform i Norge på denne tiden har ikke tidligere blitt studert av forskere. Hvordan så denne konkurransen ut sett i forhold til arkitektenes konkurranser på samme tid?

Elisabeth Tostrup har i sin doktoravhandling studert arkitektkonkurranser innenfor byggekunst i Oslo i perioden 1939-90. I avhandlingen beskriver hun hvordan det faste konkurranseoppsettet for arkitektkonkurranser ser ut. Grovt sett kan konkurransene deles inn i tre typer: *åpne konkurranser*, *lukkede konkurranser*, og *en kombinasjon av disse*. Åpne konkurranser er offentlig annonsert. Alle arkitekter som oppfyller kvalifikasjonskravene, kan delta i disse. Konkurranseskissene sendes inn anonymt, med et tilhørende 'motto'. I en lukket konkurranse inviteres kun utvalgte arkitekter til å delta. Her er det som regel åpenhet om hvem som deltar, men selve konkurranseutkastene er likevel anonyme. Deltakerne mottar honorar. Kombinerte konkurranser er åpne for alle som oppfyller kravene, men i tillegg inviterer man også noen spesielt utvalgte arkitekter til å delta.⁵⁷ I tillegg til denne kategoriseringen

⁵⁷ Tostrup, *Architecture and rhetoric: text and design in architectural competitions, Oslo 1939-90*, 18

av konkurranser, skiller man mellom *prosjektkonkurranser* og *idékonkurranser*. I prosjektkonkurranser sikter man til å finne den beste løsningen for et konkret oppdrag, hvor forfatteren av vinnerutkastet får oppdraget. I en idékonkurranse søker man å få et bredt tilfang av ideer på bordet, som grunnlag for videre diskusjon og stimulering til nye ideer.⁵⁸ Tostrup beskriver videre hvordan juryen i arkitektkonkurranser normalt består av fem eller sju medlemmer, hvorav et flertall skal være profesjonelle arkitekter eller planleggere. To av disse utnevnes som regel av Norske Arkitekters Landsforbund (NAL), mens oppdragsgiveren utnevner resten.⁵⁹

Oppsettet for bondehagekonkurransen er til forveksling likt beskrivelsen Tostrup gir av arkitektkonkurransene. Da Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag og Selskapet havedyrkningens venner satte i gang arbeidet med bondehagekonkurransen i 1936, hadde de ikke gjennomført tilsvarende store konkurranser før. Til sammenligning, hadde arkitektene holdt på med konkurranser helt siden Trefoldighetskirken i 1847, som var den første.⁶⁰ Det er åpenbart at hagearkitektene hentet modellen fra arkitektene, eller at de hadde sett det gjøres slik i hagearkitektkonkurranser i utlandet.

Fremgangsmåten for bondehagekonkurransen er ganske tydelig. En komite ble nedsatt for å bestemme rammene for konkurransen, samt utarbeide konkurransemateriale. Invitasjon til deltakelse ble annonsert i Norsk Hagetidend hvor aktuelle hagearkitekter, hagebruksfunksjonærer og andre som kunne tenkes å ha interesse for å delta ble effektivt nådd. Interesserte deltakere hentet ut konkurransemateriale ved Selskapet havedyrkningens venners kontor i Oslo. På bakgrunn av materialet, som inneholdt kartskisse, fotografier og situasjonsbeskrivelse, utarbeidet deltakerne anonyme utkast til løsninger for hage

⁵⁸ Tostrup, *Architecture and rhetoric: text and design in architectural competitions, Oslo 1939-90*, 18

⁵⁹ Tostrup, *Architecture and rhetoric: text and design in architectural competitions, Oslo 1939-90*, 18

⁶⁰ Odd Brochmann, - *disse arkitektene : en historie om deres liv og virke i Norge*, (Arkitektnytt, 1986), 12

tilhørende en bondegård av en gitt størrelse. Hvert utkast ble gitt ett motto, og samme motto ble ført på konvoluttene som skjulte forfatterens navn. Komiteen som hadde utarbeidet konkurransematerialet fungerte også som jury. Juryen bedømte utkastene og plukket ut vinnere av første, andre og tredje premie for hver av de tre delene i konkurransen. Vinnerutkastene ble presentert i Norsk Hagetidend sammen med juryens bedømmelse. Slik åpnet man opp for at diskusjonen kunne gå videre i fagmiljøet, og blant hageeierne. Håpet var at presentasjonen av utkastene, og den påfølgende dialogen om dem, ville føre til bevissthet om hvordan man bygger opp en god hage på en gård. Både blant fagfolk og hageeierne selv. Om gangen var den samme for andre konkurranser vet vi ikke, men det er ikke usannsynlig at konkurransemodellen var omtrent slik.

I Tostrups kategoriseringer finner vi igjen bondehagekonkurransen i kategorien *åpen konkurranse*, offentlig annonsert, hvor hagearkitekter, hagebruksfunksjonærer og andre som ønsket det, kunne delta. Det var en *idékonkurranse*, hvor målet var å få på bordet et bredt tilfang av ideer for gode løsninger for bondehager. Dette som grunnlag for videre diskusjon i fagmiljøet, og for å stimulere til interesse og bevissthet om temaet blant hageeierne. I juryen satt fem medlemmer, hvorav tre var profesjonelle hagearkitekter eller hagebruksfunksjonærer, en var selv gårdbruker, og en satt i Norges Bondelags landsstyre og arbeidsutvalg. Juryen ble utpekt av NHAL og SHV i samarbeid. Også denne strukturen sammenfaller helt med arkitektenes modell.

Men hvor godt egnet var egentlig modellen for hagearkitektene? Vi har for eksempel sett at i et så lite fagmiljø, hvor alle kjente hverandre godt, er det rimelig å anta at de også kjente hverandres tegnestil. NHAL samlet fra 1929 hovedparten av fagmiljøet i Norge. Ved oppstart hadde de 16 medlemmer og på slutten av 1930-tallet omkring 30.⁶¹ Dersom medlemmene i laget kjente hverandres tegnestil, ville det være vanskelig å sikre anonymitet i konkurranseutkastene. Når så enkeltdeltakere i konkurransene i tillegg hadde anerkjente og fremskutte posisjoner i fagmiljøet, ville det ikke være unaturlig om juryen lot seg påvirke av dette i sin vurdering, bevisst eller ubevisst. Om Olav L. Moen vant alle de tre delene av konkurransen fordi han

⁶¹ Aspesæter og Bruun, *Norske landskapsarkitekters forening 1929-1979*, 17.

leverte fremragende gode utkast, eller fordi han hadde høy stjerne hos de som satt i juryen på grunn av sin posisjon som dosent i hagekunst ved NLH (fra 1939 professor), vil vi sikkert aldri få vite, men sannsynligheten for at konkurransen i realiteten ikke var helt anonym, er etter alt å dømme stor. Uansett oppnådde de målet om faglig diskusjon og utvikling på feltet som resultat av konkurransen. Og ettersom dette var hovedmålet med det hele, var det kanskje ikke så viktig med anonymiteten?

Problemet var bare at det også vanket pengepremier til vinnerne. Vi har våre habilitetssaker i det offentlige Norge i dag også, men vi ville nok vurdert det som etisk problematisk om medlemmene av en jury pekte ut vinnere og delte ut pengepremier til personlig bekjente. Den økonomiske situasjonen mange opplevde i de harde trettiåra gjør situasjonen enda mer betenkelig, sett med dagens øyne. Premiepotten for hver av de tre delene av konkurransen var på 600 kroner, et beløp som tilsvarer ca. 25 000 kroner i dagens penger. Penger som nok kunne komme godt med i tøffe tider.

En privat praksis

Hvordan så en privat hagearkitektpraksis ut på denne tiden? I artikkel 2 møter vi en av de aller første kvinnelige profesjonelle hagearkitektene i Norge. Hennes historie er interessant på mange måter. Ett aspekt ved historien er at den beskriver en privat praksis på 1930-tallet. Selv om artikkelen beskriver kun Zimmers praksis, er den et eksempel på hvordan en privat praksis kunne se ut på denne tiden.

Også beskrivelsen av Zimmers praksis er interessant i lys av arkitektenes arbeidsmetoder. Det er tydelig at hun fulgte noenlunde samme arbeidsflyt som en arkitekt innenfor byggekunst. Et «normaloppdrag» for en arkitekt starter med skissefase og forprosjekt hvor man blir enige med oppdragsgiver om hovedtrekk og rammer. Deretter følger en detaljfase hvor planen legges og detaljerte tegninger utarbeides. Oppdraget går så ut på anbud til aktuelle entreprenører. Siste del av et

normaloppdrag er selve byggefasen, hvor entreprenør utfører arbeidet, og arkitekten gjør nødvendig oppfølging.⁶²

Zimmers praksis startet i et leid rom i et gammelt, lite trehus i en av Bergens travle handlegater. Zimmer var bare 24 år gammel da hun etablerte sin egen bedrift her. Fasilitetene var enkle, men skrivemaskin og tegnebord var det hun trengte for å levere tjenestene. Artikkel 2 beskriver hvordan Zimmer mest sannsynlig jobbet direkte med hageeierne som sine kunder. Et alternativ kunne vært at hun jobbet som leverandør overfor arkitekter som tok på seg å levere helhetlig plan for anlegg med hus og hage. Da ville arkivet hennes antakelig inneholdt flere spor av kommunikasjon med arkitektene, og arkitektenes arkiver ville inneholdt hagetegninger fra Zimmer. Slik ser det ikke ut til at det er. Ettersom de langt fleste oppdragene i arkivet hennes fra denne perioden inneholder kun tegninger og ikke skriftlige dokumenter, er det imidlertid rimelig å anta at mye foregikk muntlig.

Noen skriftlige dokumenter følger likevel enkelte oppdrag. I eksempelet med hage ved Wilchen Meyer Bøschens nye villa i Fjellveien 72 i 1937, ser vi hvordan Zimmer følger samme prosess som beskrevet for et normaloppdrag hos en arkitekt. Dette er ett av få oppdrag i arkivet hennes som inneholder dokumenter utover kun tegninger.⁶³ Dokumentene i mappen viser at Zimmer i dette tilfellet tegnet ulike alternativer, hvorav Bøschen antakelig valgte seg en favoritt. Basert på Bøschens valg utarbeidet Zimmer detaljerte arbeidsinstruksjoner som fulgte med tegningene ut på anbud. Anbudsbrevet i mappen ser ut til å være basert på en dokumentmal hun antakelig brukte på flere oppdrag. Hvem som fikk oppdraget med å anlegge hagen for Bøschen i Fjellveien, vet vi ikke.

Så har Zimmer selv sagt at ofte ble avtaler og avklaringer gjort på stedet i en mer spontan og fleksibel form enn det vi kanskje forbinder med arkitektens

⁶² Tarall Lundevall, *Arkitektarbeid: profesjonskunnskap for arkitekter* (Bergen: Fagbokforlaget, 2015), 23

⁶³ Zimmer, hageplan og tilhørende dokumenter for Wilchen Meyer Bøschen i Fjellveien 72, 1937, Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, samlingen etter Torborg Zimmer, NMBU.

arbeidsprosess.⁶⁴ Sannsynligvis noe av grunnen til at det ofte ligger kun tegninger i mappene hennes. Og noen ganger utarbeidet hun arbeidsbeskrivelser rettet mot hageeieren selv, i tilfeller der eieren selv, eller familie og venner skulle anlegge hagen. Oppdragsgiverens økonomi, og størrelsen på prosjektet, varierte nok mye, og arbeidsprosessen ble tilpasset det enkelte oppdrag.

Hvordan andre private hagearkitektpraksiser fungerte i samme periode vet vi ikke så mye om. Her trengs det mer forskning. Det er sannsynlig at de fleste som drev privat praksis på denne tiden tegnet mye privathager. Historisk sett var det dette hagearkitektene gjorde mest av. Men så er vi inne i en brytningstid, og i akkurat denne perioden blir også fellesarealer som folkeparker, idrettsanlegg og tilrettelagte turområder oppgaver som i økende grad kommer på hagearkitektenes bord. Senere ble oppdrag knyttet til veianlegg, industri og kraftutbygging viktige. Etter hvert endret man yrkestittelen fra hagearkitekt til landskapsarkitekt fordi oppgavene i større grad handlet om å forme landskap, mer enn hager. I dag jobber landskapsarkitektene med alt fra design av parker og byrom til planlegging av landskap. De jobber med by- og stedsutvikling, planlegging av vei- og vindkraftanlegg, forvaltning av verdifulle natur- og kulturmiljø, utarbeiding av miljø- og landskapsstrategier og mye mer. Yrket har blitt til et bredt fagfelt med en viktig samfunnsrolle styrt av de overordnede idealene i FNs bærekraftsmål og Den europeiske landskapskonvensjonen.⁶⁵

Formidlingsarbeid

Formidling er viktig for landskapsarkitekter også i dag. På en måte ser vi fortsatt den samme gnisten i øynene hos landskapsarkitektene i dag som den denne avhandlingen beskriver hos hagearkitektene på 1930-tallet. Troen på at landskapsarkitektur kan gjøre verden til et bedre sted, var da, og er fortsatt den store drivkraften.

⁶⁴ Frølich, «Utviklingen av yrket – slik jeg har opplevet det», 42

⁶⁵ NMBU, "Landskapsarkitektur"

De tre artiklene forteller alle noe om hvordan fagmiljøet jobbet med formidling i denne perioden. Torborg Zimmer, som privatpraktiserende enkeltaktør, skrev ikke så mye, men et par ganger lot hun seg intervju om anlegg av hager i avisen. Hun tok også ordet et par ganger i diskusjoner som gikk i avisspaltene. I 1938 skrev hun et innlegg om funksjonalismen i tidsskriftet *Havekunst* hvor hun forfektet det viktige poenget med naturforståelse. Hagearkitekter som jobber i sterkt naturpreget terreng må skape hager ikke ved å kopiere natur, skrev hun, men med ærbødig naturfølelse å gi naturen det nødvendige kulturpreget som en hage må ha for å være nettopp hage.⁶⁶ Naturforståelse var en viktig del av tidens funksjonalisme. Ved å skrive i et tidsskrift som *Havekunst* nådde Zimmer ut til fagfeller i hele Skandinavia med sitt syn.

Å skrive artikler og innlegg i aviser, tidsskrifter og magasiner er noe vi ser at mange av hagearkitektene gjorde på denne tiden. I magasiner som *Hus og Have* og *Vi selv og våre hjem*, finner vi både Karen Reistad, Bredo Morstøl, Harald Hindhamar, Ellef Grobstok og flere. Her kunne de profesjonelle hagearkitektene nå de hageinteresserte utenfor selve fagmiljøet med budskapet sitt. Gjennom fagtidsskrifter som *Havekunst* eller *Norsk Hagetidend* nådde de i tillegg fagfeller og andre innen gartneri og hagebruksnæringen. Som eksempel ble bondehagekonkurransen først presentert i fagtidsskriftene, men derfra gikk budskapet videre ut som omtale i både små og store aviser, lest av den brede befolkningen. Slik nådde de både interne og eksterne målgrupper.

Foredrag var en viktig formidlingskanal i tillegg til de skriftlige. Resultatene fra bondehagekonkurransen ble for eksempel presentert gjennom foredrag ved flere anledninger. Gjerne i forkant av møter, som utgangspunkt for faglig diskusjon på temaet, med mål om kunnskaps- og kompetansebygging og kanskje utvikling av nye perspektiver. Slik brukte man foredrag til å bygge opp det faglige miljøet internt.

Foredrag ble også brukt til å spre budskapet til folk utenfor fagmiljøet. Artikkel 3 innledes med en liten historie om et kurs som ble holdt i Vinterlandbruksskolens lokaler i empirekvartalet våren 1931. Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag stod

⁶⁶ Zimmer, "Tidens funksjonalisme, tidens ånd", 69

bak kurset sammen med Selskapet havedyrkningens venner. Til kurset ble villaeiere og andre hageinteresserte invitert. Programmet ble bygd opp av en rekke foredrag som omhandlet relevante tema for hageeiere: tørrmurer; hellelagte veier og plasser; bruk, anlegg og stell av gressplener; hageroser; sitteplasser og hagemøbler; og fjellhagen. Målet var å inspirere folk til å gjøre egen hage vakker og praktisk, i tråd med tidens idealer.

Bak dette lå et høyere mål, nemlig et bedre samfunn. Gode fysiske omgivelser. Bedre folkehelse. Rasjonelle og rettferdige løsninger for folk flest. Sosial utjevning. Vi har sett at hagearkitektene organiserte seg for å stå sterkere som fagstand i en krevende tid. I modernistisk ånd jobbet de for å skape et bedre samfunn ved å spre budskapet om god, moderne hagekunst til et bredere lag av befolkningen. De tok i bruk metoder vi kjenner fra arkitektenes arbeid innenfor byggekunsten, og de formidlet ideene sine i ulike kanaler for å nå bredt ut. Oppsummert kan vi si at hagearkitektene startet en form for folkeopplysningsprosjekt i denne perioden.

Er det ikke noe av det samme landskapsarkitekter i dag på sett og vis holder på med? Tanken om at verden kan bli et bedre sted med landskapsarkitektur som middel, er i hvert fall høyst levende. I neste del av kapittelet skal vi se nærmere på ideologien og intensjonene som drev dem i dette arbeidet på 1930- og 40-tallet. Er det de samme faktorene som driver landskapsarkitekter i dag?

Ideologi og intensjon

Som i samfunnet ellers, fikk modernismens ideer på denne tiden fotfeste også i hagearkitektenes fagmiljø. De tre artiklene viser alle, på hver sin måte, ulike aspekter ved dette. Et ord som lett kommer til overflaten, er fremtidsvisjon. Modernistisk ideologi handlet i stor grad om å se fremover mot nye tider. Hvordan tenkte hagearkitektene på denne tiden? Hvordan ønsket de å påvirke? Hvilke intensjoner hadde de med sitt arbeid?

Modernismens ideer hadde vokst fram med grunnlag i den utfordrende samfunnssituasjonen mot slutten av 1800-tallet. Industrialiseringen hadde ført til overfylte byer, trangbodhet, usunne og etter hvert helsefarlige boforhold for arbeiderbefolkningen. Sanitærforholdene var mange steder uholdbare. Folk strevde med forurenset drikkevann, dårlig luftkvalitet og sykdommer som spredte seg

effektivt.⁶⁷ De store ulikhetene i samfunnet og borgerskapets overdådige livsførsel parallelt med denne situasjonen for arbeiderne, skapte naturlig nok reaksjoner. Kritikerne ønsket nå at man skulle riste av seg en del etablerte holdninger og tilstivnede samfunnsstrukturer. I det moderne samfunnet burde det være godt å leve for alle.

Den krevende økonomiske og politiske situasjonen som utviklet seg inn på 1900-tallet, med verdenskrigen, økende arbeidsledighet, krakket på New York-børsen og de påfølgende "harde trettiåra", er beskrevet tidligere i kapittelet. Vi har sett at hagearkitektene stod på barrikadene med budskapet sitt på 1930-tallet, skrev artikler i magasiner og tidsskrifter, og holdt foredrag og kurs om hvordan planlegge sin hage på beste måte. Dette skyldtes selvsagt at de drev business, og derfor promoterte seg selv der de kunne, gjennom de kanalene som var relevante, men åpenbart skyldtes det i tillegg at de mente de hadde noe viktig å bidra med inn i samfunnet, slik situasjonen hadde blitt.

Fagmiljøets holdning til samfunnssituasjonen går fram blant annet av hvordan de diskuterer saker i møtene som er referert i møteprotokollene fra perioden, og av hvordan de begrunner for eksempel bondehagekonkurransen. I bunnen lå et idegrunnlag som nå gjennomsyret hele samfunnet. La oss se nærmere på begrepene modernisme og funksjonalisme.

Modernisme og funksjonalisme

Funksjonalisme og modernisme er begreper som flyter over i hverandre. Modernisme handlet mye om å tenke nytt. Å bryte med det etablerte og tradisjonelle som man oppfattet som tilstivnet, irrasjonelt og gammeldags, enten det var i kunst, litteratur, arkitektur eller hagekunst. Fremtidsvisjonene – tanken om et moderne samfunn der fremme, hvor mennesker har gode liv, rettferdigheten råder, helsen er

⁶⁷ Store norske leksikon, "Sosial boligbygging i Norge 1850-1900", av Johan-Ditlef Martens, 31.12.2023. https://snl.no/sosial_boligbygging_i_Norge_1850-1900

god og folk lever i harmoni med seg selv og hverandre – var motivasjonen for mange til å delta i samfunnsdugnaden nettopp for å komme dit. Historiene som formidles i de tre artiklene, peker på at hagearkitektene også anså det som del av sitt samfunnsoppdrag å bidra med sin faglige kompetanse mot et slikt mål.

Modernismen har mange fasetter. Kunsthistoriker Wenche Findal har beskrevet den innenfor arkitektur og design som en bred elv bestående av mange stilarter med forskjellig detaljering og nyansert uttrykk. Her finner vi ekspresjonisme, nyklassisisme, art deco, funksjonalisme, futurisme og mange flere stilarter som hver på sin måte forsøkte å gjøre noe nytt. I arkitekturhistorien er selve gjennombruddet for modernismen knyttet til Peter Behrens' turbinfabrikk for AEG i Berlin fra 1909, og Walter Gropius' skofabrikk Das Fagus-werke i Alfeld an der Leine fra 1911.⁶⁸

Funksjonalismen, skriver Findal, kan anses som en av modernisme-elvens mest markante sideelver. Funksjonalismen fikk i stor grad prege både byggekunst og hagekunst i Norge fra omkring 1930. I siste del av kapittelet skal vi se på hvordan den kom til uttrykk rent stilmessig i hagekunsten. Findal beskriver funksjonalismen først og fremst som en periodestil. En stilbetegnelse for periodens estetikk innenfor byggekunst og design, som var "basert på den rene forms utopi, den rene stilens byggekunst, skapt for det moderne menneskets krav til skjønnhet og komfort."⁶⁹

Funksjonalismen fikk en helt klar estetisk profil også innenfor hagekunsten. Jeg vil likevel mene at funksjonalismen, i alle fall slik vi ser den utfoldet seg innenfor hagekunst, først og fremst handlet om en måte å tenke på, hvor rasjonalitet ble satt i førersetet. Utformingen ble så en konsekvens av denne rasjonaliteten. Nye estetiske idealer kom på mote fordi de representerte god funksjonalitet og en ny og appellerende moderne tankegang.

⁶⁸ Wenche Findal, *Funksjonalismens boliger : form, funksjon, komfort* (Oslo: Pax Forlag, 2007), 22.

⁶⁹ Findal, *Funksjonalismens boliger*, 22.

I artiklene møter vi typisk funksjonalistisk tankegang hos våre hagearkitekter ved flere anledninger. I artikkel 3 hører vi for eksempel om Harald Hindhamar som i boken *Vakrere hager* fra 1932 helt eksplisitt sier at hagens funksjon er det viktigste, og at uttrykksformen vil komme som en naturlig selvfølghet.⁷⁰ «Form følger funksjon» er et uttrykk vi forbinder med funksjonalismen. Funksjonalistisk tankegang er selve grunnmuren i nutidshagen. Hvordan *virker* hagen med tanke på å legge til rette for gode liv? Beskytter den privatlivet? Gir den rom for hvile og rekreasjon? Er den inspirerende og oppmuntrende? Er den enkel å vedlikeholde? Saklighet og rasjonalitet i alle ledd.

I artikkel 1 finner vi det samme tankesettet bak idékonkurransen om gode bondehager. Hva var det man anså som gode bondehager på denne tiden? Jo, nettopp de hagene som fungerte godt og ga mest mulig livskvalitet til familien på gården. De hagene som la til rette for enkelt vedlikehold, de som skjermet mot generende støy fra arbeid eller trafikk, de som hadde passe mye blomster (ikke for mye og ikke for lite), og plantet på en sånn måte at blomstene fikk optimal virkning ved at man kunne nyte dem fra både sitteplasser i hagen og vinduer i huset. Utformingen kom i andre rekke, som en naturlig konsekvens av funksjonene. Man var likevel også opptatt av at det estetiske i en hage hadde en funksjon i seg selv, som for eksempel beroligende, oppmuntrende eller inspirerende. Som næring til sinnet, og dermed, helt rasjonelt sett, viktig for å oppnå god mental helse.

Torborg Zimmer var utpreget modernist i bruken av formspråk. Særlig i sin tidligste periode hvor vi finner mye sirkler, spiraler, rette linjer og stråler i designene hennes. Dette skal vi se nærmere på i neste kapittel. Funksjonalisten i Zimmer møter vi særlig i synet på plantevalg og i ærbødigheten og respekten for naturen. Rasjonaliteten i det funksjonalistiske tankesettet handlet også om naturforståelse, som beskrevet i artikkel 3.⁷¹ Man mente at naturen har en viktig funksjon i menneskers liv, og at kontakten med naturen er en vesentlig faktor for god helse. Naturhager ble populære ved siden av de moderne, geometriske formene. Natur er imidlertid natur, og man var opptatt av å ikke late som om en anlagt hage var natur

⁷⁰ Hindhamar, «Krav til nutidens villahage», 7

⁷¹ Rønsen, "1930-tallets nutidshage. Funksjonalisme på hagekunstens arena", 59

ved å etterligne landskap, slik foreldregenerasjonen hadde gjort. Mange av Zimmers hager lå tett på eller i dramatisk og bratt vestlandsnatur. Hun ble etter hvert en mester i å planlegge hager som både ivaretok naturen på stedet, inneholdt moderne formspråk, og ikke minst koblet disse sammen med elegante overganger mellom anlagt hage og natur. Dette gjorde hun blant annet ved å velge planter som naturlig passet inn i naturen på det konkrete stedet.

Kunsthistoriker Espen Johnsen har hevdet at om man skal forstå modernismen slik den fikk sin form i Norge, er det nødvendig å forstå oppbruddet fra tradisjon, ikke som et oppbrudd fra historien som sådan, men som et oppbrudd fra den bestående og rådende borgerlige bo- og byggeskikken på denne tiden. Johnsen peker på at modernismens formgivere på ulike måter markerte avstand fra denne "tradisjonen" og strebet etter holdepunkter som kunne tjene som grunnlag for et nytt fundament, en ny begynnelse. Verdier som hadde båret samfunnet i lang tid var i ferd med å bryte sammen og konvensjonelle uttrykksformer hadde mistet sin relevans.⁷²

De første kvinnene trer i inn i faget som yrkesprofesjonelle hagearkitekter i denne perioden. Kvinnekampen og arbeiderkampen i perioden er en del av det samme bildet. Man ville riste i gamle strukturer, løsrive seg fra tilstivnede tradisjoner, og tenke nytt og fremtidsrettet om hva et godt samfunn var. Man aksepterte ikke lenger at ikke også en kvinne kunne gjøre karriere som yrkesprofesjonell, på lik linje med menn. Og arbeidere aksepterte ikke lenger å jobbe for lange dager på dårlige vilkår. Fagforeninger og organisasjoner fikk en viktig funksjon, som beskrevet i forrige del av kapittelet. Fagmiljøet endret seg, målet endret seg og intensjonene endret seg.

Politikk, rolleforståelse og intensjon

På hvilken måte ble hagearkitektene påvirket av samfunnssituasjonen og de ideologiske strømningene i perioden? Hvordan oppfattet de sitt samfunnsoppdrag

⁷² Johnsen, Det moderne hjemmet 1910-1940, 19.

nå i forhold til tidligere? Hvilke intensjoner hadde de med det de gjorde på denne tiden?

Kanskje kan vi igjen se til tilliggende fagområder for å forstå mer? Professor i kulturpolitikk- og analyse Sture Kvarv har i sin doktoravhandling studert den norske planleggerrollen i perioden (arealplanleggere/byplanleggere osv.). Han beskriver planleggenes fagmiljø på 1930-tallet som et miljø sterkt preget av den sosiale og økonomiske situasjonen i landet. Som nevnt, levde mange mennesker under for dårlige boforhold. Kvarv viser til hvordan det han kaller sosialfunksjonalistisk fagideologi i perioden trakk den fysiske planleggingen i retning av å bli stadig mer politisert som følge av dette. Det tenktes nytt og radikalt om hvordan man kunne løse boligutfordringene man stod ovenfor. Blant annet ble det stilt krav til overordnet organisering av boligproduksjonen, på et plan som krevde aktivt statlig og kommunalt engasjement. Kvarv peker på at rolleforståelsen for arkitekter og planleggere, gjennom dette, endret seg i perioden.⁷³ Hvor finner vi hagearkitektene i dette bildet? Ble også deres fagområde mer politisert?

En del hagearkitekter satt i offentlige stillinger som bygartnere, fylkesgartnere, kirkegårds konsulenter, osv. Et eksempel er Marius Røhne som var Oslos første bygartner og leder av Oslo parkvesen. Parkvesenet ble opprettet i 1916, og bidro, under Røhnes ledelse, til en mer aktiv parkpolitikk i hovedstaden.⁷⁴ Røhne var for øvrig en av hagearkitektene som stod for stiftelsen av NHAL i 1929, og han ble også første æresmedlem i laget i 1938. Sammen med Fernanda Nissen, en av de fremste pionerene for sosiale reformer på denne tiden, fikk han blant annet kjempet gjennom at barns utemiljø er et kommunalt ansvar.⁷⁵ Dette har klang av det Kvarv løfter om nye krav til statlig og kommunalt engasjement. Røhne stod også for planleggingen som ledet til Harald Hals' store generalplan for Oslo i 1929. Planen spilte en vesentlig rolle for den videre byutviklingen i Oslo.

⁷³ Kvarv, *Yrkesroller og fagideologiske brytninger i fysisk planlegging i Norge, 1920-1970*, 144-148

⁷⁴ Lokalhistoriewiki, "Parker i Oslo kommune"

⁷⁵ Norsk biografisk leksikon, s.v. "Marius Røhne", 11.01.2024.
https://nbl.snl.no/Marius_Røhne

Hagearkitekter i offentlige stillinger satt tett på arkitektene og planleggerne, og var antakelig mer direkte eksponert for diskursen som gikk i miljøet enn de som kun drev privat hagearkitektpraksis. Men fagmiljøet var lite, så ideer spredte seg nok raskt også utenfor de offentlige kontorene. Mange hagearkitekter ble involvert i byplanlegging gjennom etablering av for eksempel folkeparker og idrettsanlegg. Forhagesaken var også et tema tett knyttet til byplanlegging, hvor man ønsket å skape harmoniske gatepartier og hyggeligere bymiljø ved å anlegge sammenhengende grønne belter langs bygårdsfasadene. Kolonihagesaken var et annet diskusjonstema knyttet til arealplanlegging i by – små tomter av dyrkingsareal lagt ut for beboere i bygårder uten hage. Hagearkitektene jobbet i tillegg med for eksempel typetegninger for småhager i boligfelt på denne tiden. Alt dette var oppgaver som lå på hagearkitektenes bord i perioden Kvarv viser til. Kan man si at hagearkitektenes fagområde ble politisert? Vi kan i alle fall si at parkpolitikken ble mer aktiv, og at oppgavene og tankegangen hos hagearkitektene endret seg som følge av ny boligpolitikk i samfunnet og stadig sterkere overordnet organisering av den fysiske planleggingen.

En klar tendens er i tillegg at hagearkitektene selv følte ansvar for å opplyse folket om moderne hagekunst som et bidrag til løsning på de samme utfordringene som boligpolitikken og den fysiske planleggingen skulle løse. Dette peker på at rolleforståelsen også hos hagearkitektene var i endring, slik Kvarv viser til hos arkitektene og planleggerne. Den endrede rolleforståelsen ser vi, ikke bare i folkeopplysningsarbeidet deres og bidragene til byutvikling etter nye idealer, men også for eksempel i hvordan de nå oppfattet det som del av sitt samfunnsoppdrag å bidra til å styrke bøndenes situasjon gjennom idékonkurransen om gode bondehager. Dette var helt nye toner i faget sett i lys av den lange historien hvor hagearkitekter først og fremst hadde tatt oppdrag for privatpersoner i de øvre sosiale lag i samfunnet. Også propagandaen omkring nutidshagen, tanken om at hagekunsten nå skulle tilpasses den helt vanlige arbeiderfamilien, var radikale toner som vitnet om endret rolleforståelse hos hagearkitektene.

Gjennom de tre studiene prøver vi (blant annet) å få grep om intensjonene til hagearkitektene på 1930- og 40-tallet. Vi har sett at politikk og ideologi påvirket oppgaver og rolleforståelse, men hva var det de hadde til hensikt mer konkret? Hvordan kan vi tolke handlingene deres i lys av denne konteksten? I artikkel 1 møter vi et fagmiljø som aktivt spør seg, hvordan kan vi, med vår kompetanse i vårt fagfelt, bidra til å løfte situasjonen for norske bønder. Hvorfor? Min tolkning er at de

hadde et oppriktig ønske om å bidra til et bedre samfunn og trodde på ideene om mer rettferdig fordeling og sosial utjevning. I et folkehelseperspektiv ble hagekunsten ansett å gi livskvalitet for både kropp og sjel. I hagearkitektenes fagmiljø hadde man en oppfatning av at bøndene som gruppe ikke hadde verken interesse for eller kunnskap om hagekunst, og at her lå det et kjempepotensial både for styrking av folkehelsen, og for sosial utjevning med tanke på kulturell kompetanse i befolkningen. Flertallet av nordmenn bodde tross alt på landsbygda.

Så stilles det imidlertid spørsmål ved akkurat dette punktet i artikkel 1. Kan det i tillegg ha vært slik at enkelte av de involverte i fortellingen også hadde andre intensjoner med å løfte bøndene akkurat i denne perioden, under opptakten til 2. verdenskrig? Det får vi kanskje aldri vite, men artikkelen viser til hvordan agrarnasjonalistiske ideer fikk fotfeste i Norge, som ellers i Europa, på denne tiden.⁷⁶ Ideer tuftet på overbevisningen om at bøndene bar den "ekte" norske kulturen, og at en sterk bondebefolkning dermed ville gi en sterk nasjon i møte med farene som truet i Europa.

1930-tallets nutidshage var et tydelig uttrykk for fremtidsvisjonene som preget fagmiljøet, og også for hagearkitektenes intensjoner med arbeidet sitt. Den moderne hagen var ment å bidra til at folk kunne leve bedre liv. Den skulle fungere bedre enn de gamle hagene, og gi rom for mennesket, slik mennesket er. Her fant man hvile og rekreasjon, inspirasjon i naturens skjønnhet, og fysisk helse i lett kroppsarbeid. Alt handler om hva som er godt for mennesket å leve i og med, hva som fungerer best. Hagearkitektene viste stort engasjement for å spre budskapet om nutidshagen og dens effekt. Hva var intensjonene? Jeg vil igjen hevde at en overordnet intensjon var å løfte livskvaliteten for flere, bygge strukturer som gjorde samfunnet bedre for flere.

⁷⁶ Lovin, "Blut Und Boden: The Ideological Basis of the Nazi Agricultural Program", 279-288.

Høsten 2023 gikk det en meningsutveksling i tidsskriftet Arkitektur, om landskapsarkitektens rolle i møte med morgendagens utfordringer.⁷⁷ Et interessant perspektiv å ta inn som en avsluttende refleksjon omkring ideologi og intensjoner i fagmiljøet på 1930- og 40-tallet. I et debattinnlegg hevdet tre landskapsarkitekter at tidsskriftets redaktør hadde et foreldet syn på landskapsarkitektens rolle, et profesjonssyn der landskapsarkitekter planlegger og designer landskap og friarealer som parker, skoler, institusjoner etc., jf. ILOs landskapsarkitektdefinisjon fra 1968.⁷⁸ De viste videre til IFLAs (International Federation of Landscape Architects) forslag til ny definisjon fra 2019 hvor landskapsarkitektens arbeidsområde beskrives langt bredere og adresserer både bærekraft, helse, velvære, mikroklima, miljø og naturlige prosesser, klimaendringer, ressursforvaltning, sosial kontekst og demokratispørsmål etc. som sentrale kompetansefelt.⁷⁹ I lys av hva vi har sett at hagearkitektene var opptatt av på 1930- og 40-tallet, er ikke rolleforståelsen egentlig til forveksling lik den aller nyeste definisjonen fra IFLA 2019? Når vi så vet at det på 1970-tallet ble avholdt en IFLA-konferanse med tittelen "The Gardener of the Earth is the Environments Healer",⁸⁰ forstår vi at heller ikke da, i årene rett etter ILOs smale definisjon fra 1968, var synet på landskapsarkitektens rolle begrenset til en ren profesjon jf. ILOs definisjon. I alle fall ikke fra innsiden av

⁷⁷ Helms, Josefsson og Sjødahl, "Landskapsarkitektens rolle i møte med morgendagens utfordringer"

⁷⁸ Landskapsarkitekter planlegger og designer landskap og friarealer for prosjekter som parker, skoler, institusjoner, veier, ytre områder for næring-, industri- og boliger. Landskapsarkitekten planlegger og overvåker konstruksjon, vedlikehold, forvaltning og rehabilitering av disse. (International Labor Office Genova ILO1968).

⁷⁹ IFLAs forslag til landskapsarkitektdefinisjon til ILO: landskapsarkitekter planlegger, designer og forvalter naturlige, landlige og bygde miljøer, ved å anvende estetiske og vitenskapelige prinsipper for å adressere bærekraft, landskapets kvalitet og helse, kollektivt minne, arv, kultur og territoriell rettferdighet. Ved å lede og koordinere andre fagområder, håndterer landskapsarkitekter samspillet mellom naturlige og kulturelle økosystemer, slik som tilpasning og demping knyttet til klimaendringer og økosystemenes stabilitet, sosioøkonomiske forbedringer og samfunnshelse og velferd for å skape steder som gir sosialt og økonomisk velvære.

⁸⁰ Birli, *From Professional Training to Academic Discipline*, 181.

landskapsarkitektenes fagmiljø. På tidspunktet for konferansen var det Olav Aspesæter – ett av medlemmene i hagearkitektlaget på 1930-tallet, og ikke minst en av forfatterne av den sentrale boken *Vår tids hage* fra 1939 – som var IFLA-president. Interessant sammenfall.

Slik jeg leser bildet, har hage- og landskapsarkitekter helt siden modernismens gjennombrudd hatt både bærekraft, helse, velvære, ressursforvaltning og demokratispørsmål som sentrale kompetansefelt. Vi putter kanskje bare litt andre ord på det i dag. Intensjonen er også den samme i dag som den var på 1930-tallet – å bruke hagekunst/landskapsarkitektur som et verktøy for å skape et bedre samfunn å leve i for flere.

Hagekunstens utforming i perioden

De ideologiske strømningene vi nå har sett nærmere på bidro til radikale endringer i selve hagekunstens utforming og stiluttrykk. På hvilken måte, mer konkret? Hvordan realiserte intensjonene seg i praksis? Artikkelen i avhandlingen viser oss ulike varianter av dette som vi snart skal komme tilbake til. Igjen kan det være nyttig å kaste et raskt blikk på hva som samtidig skjedde i arkitekturen.

1930-tallet er jo funkisarkitekturens tiår. Funkis er et begrep som oppstod under Stockholmsutstillingen i 1930, og betegner arkitektur som er reist etter tidens funksjonalistiske prinsipper.⁸¹ Altså arkitektur med opphav i de samme ideene som 1930-tallets nutidshage. Selv om funksjonalismens grunnidé handlet om funksjonalitet som utgangspunkt for formgivningen, fikk den også stilmessig helt klare estetiske kvaliteter i arkitekturen. Funksjonalismens gjennombrudd i Norge kom med arkitekt Lars Backers restaurantbygninger Skansen i 1927 og Ekebergrestauranten i 1928.⁸²

⁸¹ Store norske leksikon, "funkis", av Arne Gunnarsjaa, 02.12.2022. <https://snl.no/funkis>

⁸² Wenche Findal, *Funksjonalismens boliger: form, funksjon, komfort* (Oslo: Pax Forlag AS, 2007), 42.

"Ethvert funksisobjekt bærer en stilmessig essens som gjør at vi raskt identifiserer det som funksjonalisme," skriver Wenche Findal.⁸³ Essensen er raskt gjenkjennbar, til tross for at det ikke egentlig finnes en klar fasit på hvordan funksjonalistisk boligarkitektur ser ut. Videre forklarer hun hvordan forenkling av bygningsvolumet, glatte fasader og geometrisk klarhet er tegn vi identifiserer i husets ytre, mens fri plan med flytende romfordeling er tegn i husets indre. Utover dette er det stor variasjon i detaljering, materialbruk og estetikk i funksisbygningene, alt etter arkitektenes individuelle intensjoner.⁸⁴

Noen enkelttrekk er likevel naturlig å bringe frem som typiske for funksjonalismen. Vi kan bruke arkitekt Leif Grungs villa for ingeniør Laurentius Eide (Lau-Eide), 1934 i Bergen, som eksempel. Dette er villaen hvor Torborg Zimmer i 1935 hadde ett av sine aller første tegneoppdrag. Leif Grung var den arkitekten som tydeligst frontet funksjonalismen som arkitekturstil i Bergen på 1930-tallet.⁸⁵

Villa Lau-Eide ligger i en bratt fjellskrent, og er oppført på toppen av en høy natursteinmur som kompenserer for det begrensede flatearealet på tomten. En lang, slak innkjørsel kommer inn på eiendommen fra siden, over samme mur med stigende høyde mot bygningen. De ytre tegnene Findal løfter frem som stilessens slår oss med en gang vi nærmer oss villaen. Enkelt, firkantet bygningsvolum med flatt tak, hvite, glattpussede fasader, og geometrisk klarhet i rene linjer over alt. I tillegg er det noen mer spesifikke trekk vi kan merke oss som typisk funksjonalistiske. For eksempel er vinduene på tre steder plassert over hushjørnene. Dette er et typisk funkistrekk, og ble populært fordi det ga maksimalt lysinnfall til rommet innenfor. Vinduer tett sammen i rekke, slik vi ser i både nederste og øverste etasje, er også typisk. I mange funkishus ble vinduene plassert helt inntil hverandre i såkalte vindusbånd. Det sirkelrunde vinduet midt på frontfasaden myker bygningen elegant opp ved å bryte med alt det firkantede, og tar

⁸³ Findal, *Funksjonalismens boliger*, 45.

⁸⁴ Findal, *Funksjonalismens boliger*, 45.

⁸⁵ Hoem, "Villa Lau Eide", *Arkitekturvandring i Bergen*, 18.09.2023.

<http://bergen.arkitekturturnytt.no/2008/11/villa-lau-eide.html>

samtidig igjen halvsirkelformen på takutspringet over verandadøren i øverste etasje.⁸⁶

Figur 8 – Villa Lau-Eide i Bergen, tegnet av arkitekt Leif Grung 1934.

Foto: Frode Inge Helland, CC BY 2.5

⁸⁶ Byggekunst, "Enebolig ved Bergen for ingeniør L. Eide", 228-229.

Villa Lau-Eide er konstruert over kun rene, geometriske former. Ingen detaljering for detaljeringens skyld, men det er likevel en helt klar estetisk preferanse over bygningen – «den presise forms utopi». Formspråket er langt fra tilfeldig, selv om det springer ut av funksjonalistisk tankegang. Det samme idealet gjaldt for funksjonalismens interiører, som var stilrene og praktiske, og fremfor alt representere hygge, ved å være lettstelte, komfortable og pene.⁸⁷ Her skulle både kroppslig og åndelig sunnhet pleies. «Det er et tegn på åndelig fattigdom, hvis man innreder sin bolig i historiske stilarter» uttalte arkitekt Walter Gropius i 1923.⁸⁸ Han var grunnlegger av Bauhaus-skolen og en av våre aller første funksjonalister.

Nutidshagen

Hvordan kan funksjonalismen i hagekunsten sees i sammenheng med funksjonalismen slik den tok form i arkitekturen? «Man vil lett opdage at tanker som har ført til funksjonalismen innen arkitekturen er akkurat de samme tanker som ligger til grunn for den moderne villahageutforming», skrev Harald Hindhamar i *Vakrere hager* i 1932. Hagens funksjon var det vesentlige og retningsgivende. «Så vil uttrykksformen komme som en naturlig selvfølgelighet. Man kan ikke gi noen bestemte regler – bare antyde holdepunkter», fortsetter han.⁸⁹

Holdepunktene Hindhamar snakker om er interessante som pekere på hvordan hagearkitektene oversatte funksjonalismen på hagekunstens arena. Holdepunktene kommer fram i hvilke konkrete anbefalinger som gis for utforming av hager i artikler og bøker fra perioden. Dette er utgangspunktet for artikkel tre, som nettopp studerer idealene for 1930-tallets nutidshage. Artikkelen viser hvordan idealene – Hindhamars holdepunkter – kan hevdes å springe ut fra noen få grunnideer som fikk særlig fotfeste i fagmiljøet, og som viser den funksjonalistiske tankegangen i hagekunsten: Ideen om forenklet utforming; ideen om privatliv og ideen om sunn

⁸⁷ Findal, *Funksjonalismens boliger*, 103.

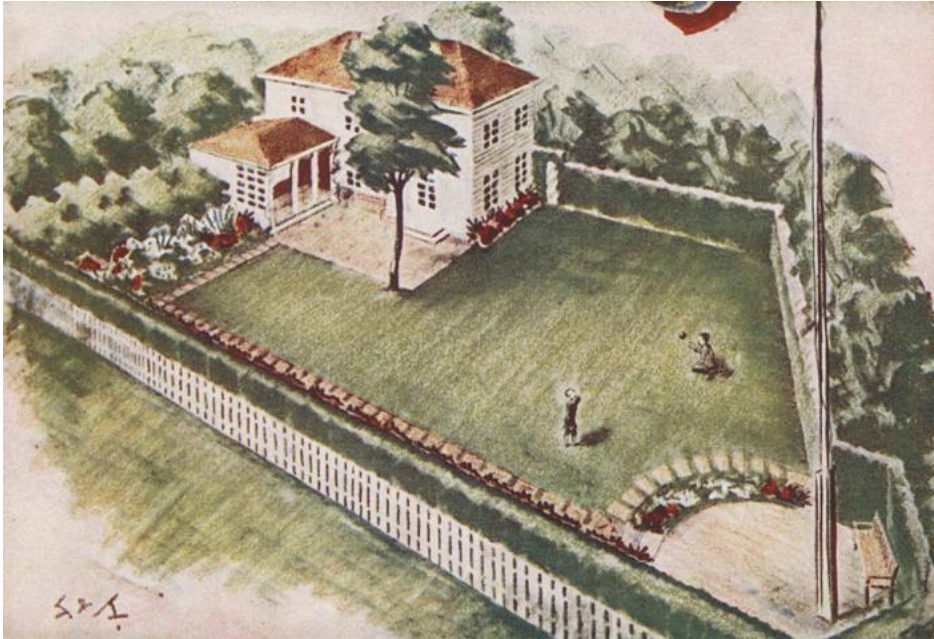
⁸⁸ Findal, *Funksjonalismens boliger*, 104.

⁸⁹ Hindhamar, «Krav til nutidens villahage», 7.

livsførsel. Disse har vi vært innom noen ganger. Hvordan kan disse ideene og den konkrete hagekunsten (som ble en konsekvens av dem), leses i lys av den historiske konteksten og funksjonalismen i arkitekturen?

Ideen om forenklet utforming kjenner vi lett igjen fra arkitekturen, slik den her er beskrevet i eksempelet med Leif Grungs Villa Lau-Eide. Det funksjonelle og lettstelte huset og de rene linjene. I hagekunsten kom denne ideen til uttrykk gjennom det samme forenklede designet. Rette linjer og geometriske former. Minst mulig unødvendig eller umotivert dekorering. Landskapshagens hageganger og teppebed i hver en krik og krok måtte bort. Nå var det den store, helhetlige gressplen som gjaldt – hagens gulv og myke teppe hvor familien kunne hygge seg med lek, sportsaktiviteter og solbading fra fluktstolene. Lettstelt burde det også være i hagen som i huset. Derfor lot man hekken vokse fritt, valgte stauder som langt på vei klarte seg selv, og byttet ut arbeidskrevende grusflater med heller som gressklipperen kunne kjøre over.

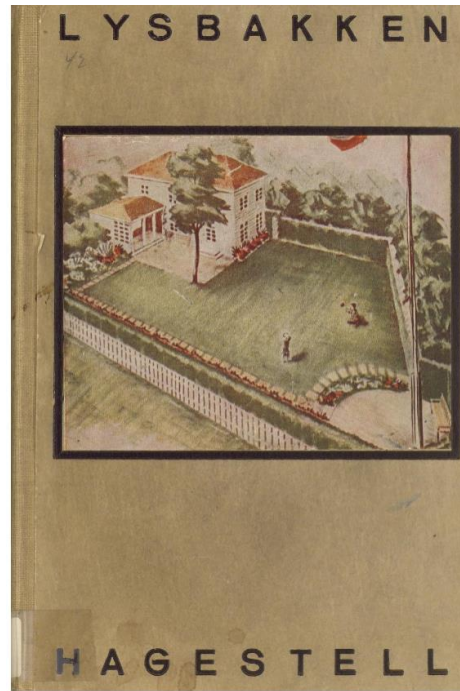
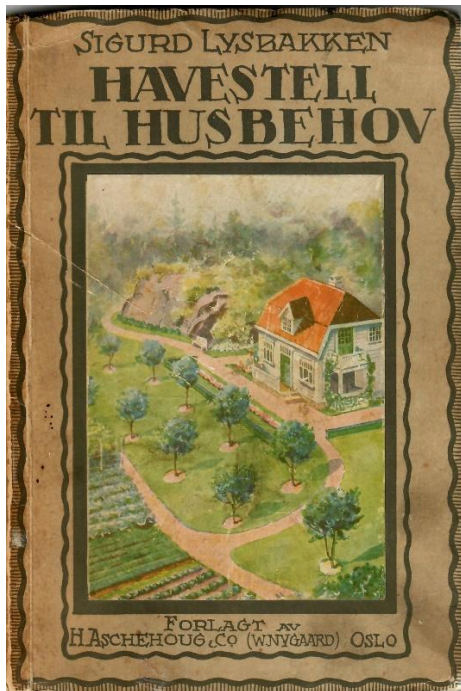
Ideen om privatliv, at hagen skulle være først og fremst for familien som bodde i huset, og være denne til hygge og nytte, kjenner vi også igjen fra funksjonalismen. Interiørene representerte nå, fremfor alt, hygge – det gode hjemmet, stedet for familiens hvile og rekreasjon, for kroppslig og åndelig pleie. Huset la til rette for dette ved å være godt planlagt og praktisk innrettet med god funksjonalitet og god kommunikasjon. All overflødig dekor burde unngås. I 1930-tallets nutidshage er de høye hekkene langs grensen et tydelig uttrykk for ideen om å verne privatlivet. Det var viktigere å kunne ferdes usjenert i egen hage enn å vise hagen fram til forbipasserende på gaten. Hagens viktigste funksjoner var også klart tilrettelagt for familielivet – barnas lek, foreldrenes hvile etter arbeid, enkelt kroppsarbeid som rekreasjon. Et annet klart uttrykk for samme grunnidé var vektleggingen av enkel kommunikasjon mellom hus og hage. Hagen ble sett på som en utvidelse av huset, ute i sol og frisk luft – familiens sommerdagligstue. Et privat rom, på lik linje med husets private rom. Mellom hus og hage burde det helst være bare få trinnshøydeforskjell, og aller helst skulle en stor solterrasse være bindeleddet.

Figur 9 –4 Familiens sommerdagligstue. Den store gressplen er sommerdagligstuens gulv og myke teppe. Hekkene er skjermende vegger. Tegnet av firmaet Strøm og Hindhamar ant. tidlig på 1930-tallet. Gjengitt fra Sigurd Lysbakken, Hagestell, 1940, 21.

Ideen om sunn livsførsel, mentalt og fysisk gjennom kontakten med naturen, var en stor drivkraft hos hagearkitektene. Hagen gav en viktig rekreasjonslunge i eget hjem, hvor man fritt kunne nyte av sol og frisk luft, og følge blomster, busker og trær gjennom skiftende årstider, uten å legge ut på langtur. I arkitekturen ser vi igjen noe av det samme i hvordan man jobbet med lys og luft innendørs. Hjørnevindue, for eksempel, var en måte å få maksimalt lysinnfall i rommet innenfor. Lyse farger i interiørene, og rene linjer og former er noe av det samme. Estetisk harmoni og ro som næring for den mentale helsen, lys og luft og rene flater (på grunn av enkel rengjøring) som næring også for den kroppslige helsen.

Sigurd Lysbakkens bok *Hagestell* kom første gang ut i 1925, og senere i til sammen åtte utgaver fram til 1952. Endringen i omslaget, fra førsteutgaven i 1925 til tredje utgave i 1937 (og alle senere utgaver), er en interessant illustrasjon på hvordan idealene endret seg på ganske kort tid i denne perioden. Lysbakken var statskonsulent i hagebruk fra 1919 til 1940. En sentral skikkelse i fagmiljøet.

Figur 10 –5 (til venstre) Omslag på første utgave, 1925. Foto: Mette Eggen

Figur 11 –6 (til høyre) Omslag på fjerde utgave, 1940. Nasjonalbiblioteket, nb.no

Tilpasset gårdslivet

Hvordan passer idealene for bondehagen sammen med idegrunnlaget for nutidshagen?

Historisk sett, var bondehagen som regel mest en praktisk innretning. Begrepet ble gjerne brukt om hele grøntarealet mellom og rundt bygningene i tunet på gården. Tunet var i hovedsak et arbeidsareal for gårdsdriften, ofte en blanding av gressgrodde flater og kjøreveier. Geiter gikk gjerne fritt i tunet, og beitet ned det som var av vegetasjon. Også høns og gris kunne gå fritt. Nødvendige nyttevekster til

husholdet, utover det selve gårdsdriften gav, dyrket man derfor ofte i et inngjerdet areal på egnet sted.⁹⁰ På gårder hvor beitedyra ikke var en like stor utfordring, ble bærbusker og trær gjerne plantet der man hadde plass til overs. Den inntektsgivende gårdsdriften hadde prioritet på det beste arealet.

Figur 12 – Inngjerdet nyttehage på småbruk i Raftsundet, Nordland, 1884. Foto: Axel Lindahl, Norsk folkemuseum. CC-BY.

Når det gjelder prydhager på gårdene, var det først i andre halvdel av 1800-tallet at man så noen form for «fremgang», skriver hagebrukslærer og historiker Torfinn Skard i sitt hovedverk *Hagebruk og gartneri i Norge: en historisk undersøkelse fram til 1950*. Her skriver han blant annet om situasjonen for bondehagene fram til ca.

⁹⁰ Magne Bruun, *Hundre grønne år: våre hager i bilder 1884-1984* (Det norske hageselskap, 1984), 20.

1900. Økonomien til norske bønder spilte selvsagt en rolle, skriver Skard, men hovedårsaken til den sene utviklingen lå i selve livsformen på norske gårder, som var annerledes enn i byene og på embetsgårdene. På embetsgårdene var familiens interesse i hovedsak knyttet til andre aktiviteter enn selve gårdsdriften. Man leste mer, og lot seg påvirke av impulser utenfra gjennom et større kontaktnett utenfor bygda. Slik fikk moter og trender innenfor hagebruk og hagekunst nettopp raskere innpass på embetsgårdene enn på gårdene ellers.⁹¹ På hvilken måte er dette relevant for tolkningen av det som skjer på 1930-tallet?

Nutidshagens idealer var selvsagt like aktuelle som grunnlag for planleggingen av en bondehage, som for en hvilken som helst annen hage, men hagearkitektenes anbefalinger for bondehagen skiller seg likevel noe fra anbefalingene for villahagen. Hvorfor? Forskjellen kommer tydeligst fram på to punkter. Det ene er fokuset på å gjøre bondehagen så billig og enkel i anlegg og vedlikehold som mulig. Det andre er viktigheten av å tenke helhetlig om gårdsanleggets funksjoner i planleggingen av bondehagen. Her finner vi forklaring i det Skard skriver, både om bondens økonomi, men også særlig om livsformen på en gård. Skulle hagekunsten være relevant for bonden, måtte den selvsagt tilpasses bondens livsform. Det var jo ikke rart at hagekunsten ikke spredte seg raskere på gårdene når den simpelthen både var for dyr, og i tillegg relativt uinteressant og unyttig, sett fra bondens perspektiv.

Å gjøre den moderne bondehagen, etter nye idealer, billig og enkel i anlegg og vedlikehold, ble derfor nå holdt høyt. Utkastene i Idékonkurransen om gode bondehager fikk skryt fra juryen ved grep som bidro til dette. Og ved det motsatte, fikk de smekk. Grusplasser var for eksempel arbeidskrevende i vedlikehold, og i flere tilfeller påpeker juryen at grusplasser i utkastene ikke er en god idé. Der det er mulig, burde disse enten sløyfes eller hellelegges. Dette er i tråd med nutidshagens bannlysing av grusganger, men i bondehagen ser det ut til at man gjør det til et enda større poeng. Nøkternhet i utforming og plantevalg preger bondehagen. Blanding av nyttevekster og prydevekster anbefales. Gressdekte flater med enkel beplantning som luner, men ikke tar utsikten, er den enkle oppskriften.

⁹¹ Skard, *Hagebruk og gartneri i Norge* (Universitetsforlaget, 1963), 358.

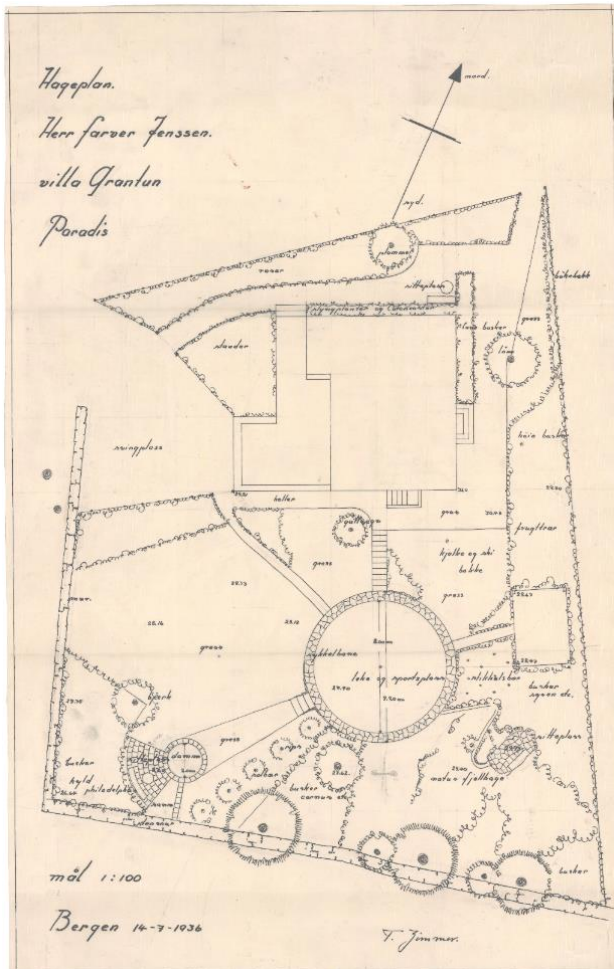
Hvordan kunne man tilpasse hagekunsten til livsformen på en gård? Å arbeide hele gårdsanlegget sammen til en enhet, sikre god kommunikasjon mellom de ulike delene, beholde utsikt og fjerne barrierer, var et ideal hagearkitektene løftet for bondehagen. Dette skiller bondehagen fra villahagen, hvor man jo ønsket skjerming både fra naboers innsyn, fra forbipasserende på veien utenfor, og fra arbeidsarealer på egen eiendom. På en gård kunne det snarere være en fordel om man kunne følge med på gårdsarbeidet i tunet fra fluktstolen i hagen, eller barnas lek i hagen, mens man selv arbeidet i tunet. Naboer eller forbipasserende var ellers et lite problem på en gård med stor avstand til den neste.

Den «zimmerske» hagen

Hvor finner vi Torborg Zimmers hager i dette bildet? I hvilken grad var hennes hager preget av det funksjonalistiske idegrunnlaget for nutidshagen?

Zimmer var en av de tidlige modernistene i faget. Hun tok med seg inspirasjon fra sitt opphold i København, hvor hun hadde sett de store landskapsarkitektene G. N. Brandt og C. Th. Sørensen forme nymotens hager etter helt andre prinsipper enn hva som da var vanlig i Norge. Nutidshagens idealer var en del av dette, men i tillegg var hagene preget av et grensesprengende modernistisk formspråk, hvor man på mer kunstnerisk vis utforsker og leker med former, uten at det nødvendigvis ligger en tanke om funksjon bak. Her handlet det mer om å bryte med tradisjoner og skape noe helt nytt.

Zimmers hager er mangfoldige i uttrykk, men noen trekk går igjen. I den tidligste fasen (fra ca. 1935) ser vi tydeligst det modernistiske formspråket hun plukket opp i Danmark. I denne perioden har hun utstrakt bruk av geometriske former. Det er sirkler og spiraler, rette linjer og firkanter. Linjer legges for eksempel som solstråler ut fra en sirkelform, hvor sirkelen danner et midtpunkt i hagen.

Figur 13 – Torborg Zimmers hageplan for Herr farver Jenssen, Villa Grantun, Bergen. 1936. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur. NMBU.

Nutidshagens idé om forenklet formspråk, med rene linjer og funksjonelle løsninger med enkelt vedlikehold, finner vi igjen i hagene hennes. For eksempel bruker hun mye helleganger og helleplasser. Hellene er som regel lagt i rette linjer og store felt. Terrasser og sitteplasser, sammen med familiens tumleplass på gressplen og høye, skjermende hekker er eksempler på elementer som peker på ideen om privatliv – at hagen først og fremst er for familien i huset og skal være denne til hygge og nytte. Også ideen om sunn livsførsel – mentalt og fysisk, gjennom kontakten med naturen – er klar og tydelig i Zimmers hager. Vi har sett at hun var opptatt av funksjonalismens naturforståelse, og forfektet at man skulle holde seg unna å kopiere natur. "Hvis man engang har oplevet det i naturen selv, vilde jeg tro,

at et stykke hede eller høifjell opkonstruert i en liten byhage vilde være som en evig påminnelse om menneskenes ufullkommenhet" skrev hun i Havekunst i 1938.⁹² Hvis man jobbet i sterkt naturpreget terreng, burde man heller, med ærbødig naturfølelse, skape hager ved å tilføye passende planter, og på denne måten snarere "berike naturen."⁹³

Etter hvert gikk Zimmer mer og mer bort fra å bygge hageplanene opp rundt geometriske former. Plantefeltene hennes ble rikere og mer komplekse, men alltid spesielt tilpasset stedet hun jobbet på. Hun fremviste stor botanisk og gartnerfaglig kunnskap. Dette, sammen med hennes nytenkende og kunstneriske evner, ble det hun huskes best for.

5.4 Konklusjon

Vi passerer dem hele tiden, disse hagene. Gamle hager som er spor etter ideer som har formet samfunnet vårt. De ligger der – kanskje bare som en stor gressplen omgitt av en høy hekk. Man tenker ikke videre over at den ubrutte gressplenen, eller den høye hekken, var planlagt slik av en helt spesiell grunn. Enda mindre tenker man over at hvis hagene forsvinner, forsvinner også spor som forteller om tankene og ideene som har formet oss og tatt oss dit vi er i dag.

Kunnskapen om hvilke ideer som har rådet gjennom historien, og hvordan disse har materialisert seg til konkrete, fysiske omgivelser, er vesentlig for å kunne ta vare på viktige kulturminner og kulturmiljøer. Vi har nå betraktet artiklene i denne avhandlingen både på nært hold, og på noe avstand. Vi har sett dem på tvers, og diskutert kunnskap de har gitt oss om hagekunsten, ideene og hagearkitektenes fagmiljø i brytningstiden som fulgte etter modernismens gjennombrudd. Kan vi trekke ut av diskusjonen noen overordnede punkter som nettopp kan gi perspektiv og dybde til tolkningen av tiden vi studerer? Og som dermed, i neste runde, kan

⁹² Zimmer, "Tidens funksjonalisme, tidens ånd", 69

⁹³ Zimmer, "Tidens funksjonalisme, tidens ånd", 69

tjene til å gi oss dypere forståelse av kulturminnene vi omgir oss med? Det er mye å hente ut av dette materialet, men noen vesentlige punkter, eller trekk ved det som skjedde, kommer raskt til overflaten:

Hagearkitektene drev folkeopplysning med intensjon om å skape et bedre samfunn. Avhandlingens artikler presenterer et bilde av aktører i en tid preget av økonomisk og politisk ustabilitet. De viser hagearkitekter som ønsket å bidra til det beste for samfunnet gjennom det de kunne best, nemlig hagekunst. Med kunnskapen om moderne hagekunst i verktøykassa, startet de et folkeopplysningsprosjekt, som skulle fortsette i lang tid, ja som vi har sett at fremdeles lever i dag. Gjennom artikler, foredrag og kurs formidlet de sitt budskap til folket, om hagekunsten som kunne bidra til bedre både mental og fysisk helse, som la til rette for familiens privatliv, barnas lek og foreldrenes rekreasjon etter endt arbeidsdag. Gi gode liv.

Demokratisering av hagekunsten kom på agendaen – og fortsatte. Denne helsebringende hagekunsten burde tilgjengeliggjøres for så mange som mulig. Derfor burde den forenkles og rasjonaliseres, og ikke minst planlegges godt, slik at den fungerte optimalt etter hensikten. Demokratisering av landskapsarkitektur er et tema også i våre dager. I dag handler den om for eksempel å brukertilpasse byrommene. Vi kaller det gjerne sosial bærekraft i byutviklingen. Demokratiseringen var, som vi har sett, godt i gang allerede på 1930-tallet. Da handlet den om å tilpasse hagekunsten til arbeiderfamilier og bønder, eller om å skape gode fellesarealer i byene. Den hadde en annen drakt, og kanskje annen betegnelse, men intensjonen var den samme som i dag – tilpasning til et bredere lag av befolkningen.

Hagearkitektenes rolleforståelse endret seg i retning av den de har i dag. Modernismens ideer, demokratiseringen av samfunnet, profesjonaliseringen av yrket, politiske og økonomiske omstendigheter i tiden – alt dette påvirket hagearkitektenes oppgaver og følgelig rolleforståelse. Samfunnet var i endring og samfunnsoppdraget de oppfattet at de hadde, endret seg naturlig nok med dette. Det interessante er at rolleforståelsen vi kan lese ut av bildet som tegnes fra brytningstiden, snart hundre år tilbake, ligner ganske mye på rolleforståelsen landskapsarkitekter har i dag, i alle fall slik den beskrives av IFLA i 2019 (ref. kap. 5.3.2).

Hagekunsten endret karakter som følge av nye ideer. Bildet som tegnes av hagekunsten fra 1930-tallet og utover, står i relativt sterk kontrast til bildet av

hagekunsten slik vi kjenner den fra tidligere tider. Selvsagt var hagekunsten også i tidligere tider både helsebringende for kropp og sjel, og et sted for barnas lek og foreldrenes rekreasjon, men hagestilene som var på mote til enhver tid – enten det var renessanse, barokk, engelsk landskapsstil, eller den fortettede historismevarianten mot slutten av 1800-tallet – både avspeilet, og var tilpasset mennesker med god råd. Dette endret seg radikalt ved modernismens gjennombrudd og særlig ved funksjonalismens inntreden. Man ristet av seg etablerte strukturer, brøt med tradisjoner, og skapte nye idealer med mål om et bedre samfunn der fremme. De nye ideene førte til store endringer i utformingen av fysiske omgivelser, både praktisk og estetisk.

Å forstå språket

Denne avhandlingen setter lys på sammenhengen mellom tanker, ideer og fysiske omgivelser tilbake i tid. Artikkelen viser eksempler på hvordan dette utspilte seg innenfor hagekunsten på 1930-og 40-tallet. Ved å synliggjøre denne sammenhengen, viser avhandlingen hvorfor bevarte hager fra denne tiden, som på ulike måter bærer formspråk eller elementer som var uttrykk for ideene, kan ha høy kulturhistorisk verdi.

Avhandlingen viser også *hvorfor* det er viktig å kjenne idegrunnet som har formet omgivelsene. Uten dette, kan vi ikke evne å lese de gamle hagene. Vi vil ikke forstå språket. Vi vil ikke skjønne hvorfor de bør vernes, eller hvordan de bør forvaltes. Resultatet kan være at kulturarv går tapt og vår kollektive hukommelse blir svekket.

Modernismens "elv" fløt videre

Selv om både funksjonalisme og funksjonisme er begreper som fortsatt er i omløp i arkitekturen i dag, er det slik at selve den arkitekturhistoriske stilepoken som kalles funksjonalismen, fikk sin ende ved krigens utbrudd i 1940. Under krigen stoppet det meste opp, og etter krigen hadde arkitekturen fått et nytt utgangspunkt. Modernismens «elv» fløt videre også etter krigen, skriver Wenche Findal, men de første årene dreide det meste seg om å hjelpe mennesker i nød med å få dekket helt basale behov, som tak over hodet. Gjenreisningen var preget av praktiske, rimelige og

masseproduserte løsninger. I funksjonalismens tid, før krigen, hadde bygningens funksjon vært selve målet for arkitekturen. Et mål som kom til uttrykk i helhetlige, skreddersydde pakker av ytre og indre arkitektoniske løsninger, hvor også de estetiske kvalitetene var en viktig komponent. Etter krigen var det menneskets elementære bobehov som ble styrende for arkitekturen.⁹⁴

Arkitekturretningen som overtok, var brutalismen. Modernismens moralske imperativ og opprinnelige budskap om virkelig å tenke nytt, ble nå konkretisert gjennom brutal ærlighet i materialbruk og formgivning. Det var ingenting å pynte på. Enkle, funksjonelle former, synlige konstruksjoner og rå betong med spor etter forskalinger, kjennetegner brutalistisk arkitektur.⁹⁵ Det mest kjente byggverket i Norge er antakelig regjeringskvartalet med høyblokka og den nå revne Y-blokka.

Finnes det en tilsvarende brutalisme i norsk hagekunst? Dette er et interessant tema for videre forskning. Vi vet for eksempel at hagekunsten, under krigen, mange steder måtte vike for dyrkingsarealer som kunne gi mennesker helt nødvendig mat i magen. Sommerdagligstuens gulv og myke teppe, familiens store tumbleplen, ble spadd opp til potetåker og grønnsaksland hos alle og enhver.⁹⁶ Sånn sett kom menneskets basale behov i førersetet også i hagen. På hvilken måte denne situasjonen evt. påvirket den videre hagekunsten i brutalistisk retning, i form av nye idealer og estetiske preferanser etter krigen, er interessant, men ligger utenfor rammen av dette forskningsprosjektet.

⁹⁴ Findal, *Funksjonalismens boliger*, 14-15.

⁹⁵ Zijp, «Brå betong»

⁹⁶ Guri Hjeltnes, *Hverdagsliv i krig: Norge 1940-45* (Oslo: Aschehoug, 1987), 128-129.

6 Avslutning

6.1 Bidraget til forskningsfeltet

Hensikten med dette arbeidet har vært å fremskaffe mer kunnskap om norsk hagekunst på 1930- og 40-tallet, for slik å bidra til å tette et kunnskapshull som skaper utfordringer. Målet har imidlertid ikke alene vært å legge nye puslespillbrikker på bordet, men heller mer overordnet å bidra til dypere forståelse av denne delen av vår historie. Puslespillbrikkene er verdifulle i seg selv, men tolkningen av bildet som kommer fram når man pusler, gjør oss i stand til å forstå sammenhenger – både i oss selv som mennesker, fordi dette knytter seg til våre røtter og kulturelle identitet, men også i samfunnet som helhet, ved at strukturer og mekanismer blir tydelige når man betrakter historien på avstand.

Denne avhandlingen viser at hage- og landskapsarkitekter har spilt en viktig rolle i utformingen av våre fysiske omgivelser gjennom 1900-tallet. Den viser også at de ikke bare har formet omgivelser, men også samfunn og holdninger. Kunnskapen kan være nyttig for forståelsen av fagstandens identitet i dag, og for videre forskning på fagstandens virke på ulike felt gjennom historien. For eksempel viser avhandlingen at verdier som demokrati og bærekraft er langt fra nye på dette fagfeltet, men snarere går helt tilbake til profesjonens fremvekst og fagorganisasjonens etablering. Kunnskap om det tidlige arbeidet på disse feltene, vil også kunne bidra til dypere forståelse for den videre utviklingen av demokrati og bærekraft gjennom århundret som fulgte.

Dette forskningsarbeidet synliggjør hvilke store endringer som skjedde på kort tid innenfor hagekunsten i perioden, og setter de nye stilidealene i direkte sammenheng med samfunnsforhold, politikk og ideologi i tiden. Kunnskapen om hvilke konkrete stilidealer som fulgte av hvilke tankesett og ideer, setter oss i stand til å lese mening og intensjon ut av historiske omgivelser. For forskningsfeltet blir denne kunnskapen verdifull når historiske hager eller arkivmateriale fra 1930- og 40-tallet skal undersøkes i fremtiden. Kunnskapen vil også være nyttig i forskning på selve idégrunnlaget, ved at den setter oss på sporet av hvordan fysiske omgivelser bærer nettopp idéer. Historiske omgivelser kan fortelle oss mye mer om idégrunnlaget når vi bare finner ut hvordan vi skal tolke dem.

Det har vært et mål i dette arbeidet å bidra til å nyansere bildet av hva som skjedde i denne perioden av norsk hagekunsthistorie. Dette ved blant annet å fortelle historien om Torborg Zimmer. Håpet er at arbeidet ikke bare vil nyansere, men også bidra til å korrigere et skjevt fremstilt bilde. Hagekunsthistorien har i lang tid vært en fortelling om menn i faget, selv om vi vet at kvinnene kom på banen og fikk betydning i denne perioden. De siste tiårene har interessen for kvinnes historie heldigvis økt. Zimmers fortelling er en bit av denne historien, som vil kunne gi viktig informasjon og perspektiv til videre undersøkelser på feltet, og et mer nyansert og bredere grunnlag for videre forskning i faget generelt.

Å forske i dette terrenget er relativt krevende. Metodene jeg har anvendt i deler av arbeidet er derfor i seg selv bidrag til forskningsfeltet, ved at de legger fram konkrete eksempler på hvordan man kan gå fram. Kvinnes historie er vanskelig å få tak på fordi kildematerialet ofte er tapt eller svært mangelfullt. Kvinnene var lite omtalt i samtidslitteraturen og har vært lite studert og omtalt i ettertid. Ofte hadde de heller ikke etterkommere. Min studie viser blant annet hvordan jeg ved å kombinere ulike konkrete søkeverktøy og digitale karttjenester med det fåtall kilder jeg hadde for hånden om Zimmers hageanlegg, kunne sy sammen historier om anleggenes realisering og utvikling, eller også skjebner.

Så er hver bit og brikke av ny kunnskap vi ikke hadde fra før, bidrag som brikker til puslespillet og byggesteiner til den videre forskningen på fagfeltet. Kunnskap om personer i fagmiljøet, om organisering og arbeidsmetoder, om ideene i tiden og om den konkrete hagekunstens utforming. Både detaljene og bredden i disse historiene vil ha verdi for fremtidige forskere. Jeg har tolket etter mine forutsetninger og trukket ut kunnskap på min måte. Andre vil i fremtiden trekke ut annen kunnskap fra de samme historiene ved å se det hele i nye perspektiver og i lys av kunnskap vi ikke har i dag.

6.2 Forslag til videre forskning

Det springer mange ideer til nye temaer for forskning ut av dette arbeidet. For eksempel ville det vært spennende å studere flere av enkeltaktørene i fortellingen som egne case, slik jeg har studert Torborg Zimmer. Jo flere av aktørene vi får dybdestudier på, jo fyldigere blir beskrivelsen av fagmiljøet i perioden, og jo mer vil vi forstå av prosessene som foregikk og hagekunsten de skapte. Spesielt ville det

vært interessant å løfte fram de kvinnelige aktørene Else Collets og Sigrid Jahnsens historier, som er de minst studerte av de fire første kvinnelige landskapsarkitektene i Norge.

En studie av firmaet Norske Hager, drevet av Harald Hindhamar og Ellef Grobstok, ville også vært interessant. Firmaet hadde en sentral posisjon i fagmiljøet og var et sted hvor flere kjente hagearkitekter hadde en praksisperiode. Arkivmateriale etter firmaet har imidlertid vært vanskelig å oppdrive.

Et annet interessant tema ville vært å studere andre former for hagekunst i samme periode i lys av funksjonalistisk ideologi og grunnideene presentert i artikkel 3. Hvordan kom de samme ideene til uttrykk i andre former for hagekunst enn privathagene?

Hva som skjedde under og etter krigen ville vært et spennende kapittel å skrive. Funksjonalismen som stilepoke opphørte i 1940. I arkitekturen fikk vi brutalismens inntog med menneskets basale bobehov som styrende for utformingen i byggekunsten. Finnes det en brutalisme i hagekunsten? Hvordan ser den i så fall ut?

Zimmers videre virke som hage- og landskapsarkitekt fra hun giftet seg med Kåre Frølich i 1949, er ikke belyst i denne avhandlingen og er også et naturlig tema for videre forskning. Her har man blant annet mulighet til å belyse eventuelle konsekvenser det kan ha hatt for en yrkesprofesjonell kvinne i denne perioden å gå inn i ekteskap.

Videre ville det vært interessant å studere hvordan det gikk med hager som ble etablert på denne tiden. Hvor mange er igjen av dem? Hvordan har de fungert? Fungerte de etter intensjonene?

6.3 Implikasjon for praksis og andre forskningsfelt

I tillegg til å være et bidrag til forskningsfeltet innenfor landskapsarkitektur, er forskningen som presenteres i denne avhandlingen også relevant for ulike praksisfelt og andre, tilgrensende forskningsfelt. Nedenfor gis det forslag til hvordan forskningen kan anvendes i kulturmiljøforvaltningen, i praksisfeltet for

landskapsarkitektur, i arkitekturforskning, og i kvinneforskning, som noen av de relevante feltene.

Kulturmiljøforvaltningen

Særlig har forskningen relevans for kulturmiljøforvaltningen som i dag opplever at det er vanskelig å sette kriterier for vern av historiske hager fra 1900-tallet, nettopp fordi vi mangler god nok kunnskap om norsk hagekunst i denne perioden. For kulturmiljøforvaltningen kan forskningen få betydning på flere måter.

For det første vil den helt konkret kunne gjøre det enklere å identifisere hager som er bærere av denne delen av vår historie. Dette ved at tidstypiske trekk ved hagekunsten er beskrevet i avhandlingen.

For det andre vil forskningen kunne gjøre det lettere å forstå formspråket i hagene fra perioden, fordi avhandlingen kobler formspråket til konkret ideologi i tiden, og viser hvordan formspråket er resultat av aktørers intensjoner i en historisk og ideologisk kontekst.

For det tredje vil forskningen kunne bidra til at kulturmiljøforvaltningen lettere kan begrunne hvorfor konkrete elementer i hagen bør bevares for fremtiden, ved å vise at elementene ikke bare er eksempler på hva som var vanlig i perioden, men at de også forteller om bakenforliggende ideer knyttet til en endringsprosess som har pågått over lengre tid og som har formet vår kulturelle identitet.

I tillegg vil kulturmiljøforvaltningen settes i stand til å foreslå gode forvaltningsrutiner som bedre ivaretar verdiene et slikt anlegg representerer. Dette fordi formålet med vernet blir tydeligere når kunnskapen om verdiene er sterkere. Bestemmelser, forvaltnings- og skjøtselsrutiner styres av formålet med vernet.

Landskapsarkitektur (praksisfeltet)

Forskningens relevans for praksisfeltet innenfor landskapsarkitektur ligger i to nivåer. Det ene er fagmiljøets egne forankring i historien. Forståelsen av egen

identitet og de lange linjene i samfunnsoppdraget. Slik forankring kan bety noe for faglig integritet og dype verdier i det virket man står i hver dag.

Det andre er at forskningen gir landskapsarkitekter kunnskap om, og forståelse for verdier som kan ligge i hager fra 1930- og 40-tallet. Når nye landskapsprosjekter planlegges i områder med historisk bebyggelse, er det – med mindre kulturmiljøforvaltningen allerede er involvert – de prosjekterende landskapsarkitektene som er kompetente til å se kulturhistoriske verdier i grøntarealene som finnes der fra før. La oss si at en funkisvilla skal få et nytt og moderne hageanlegg. Landskapsarkitekten kommer til stedet for å gjøre befarings og legge en plan sammen med kunden. I et slikt tilfelle kan man komme til et praktkeksemplar av en «nutidshage» fra 1930-tallet, hvor det ligger vesentlige kulturhistoriske verdier i helt ordinære hageelementer, som gressplen, hekken, terrassen og tråkkhellene. Kanskje er hagen gjengrodd og kaotisk, ingen har sett hvilke verdier som ligger her, og hagen har ikke noen form for vern som beskytter verdiene. I dette tilfellet er det landskapsarkitekten som kan identifisere verdiene, og gjøre en nødvendig vurdering av videre tiltak.

Arkitekturforskning

Som nevnt i artikkel tre om 1930-tallets nutidshage, vil også arkitekturfeltet ha nytte av styrket kunnskap om hagekunst fra denne perioden. Perioden representerer en tankegang innenfor både hagekunst og arkitektur, hvor hus og hage mer enn noen gang skulle planlegges som en enhet. Hagen var en utvidet del av huset, et ekstra oppholdsrom, familiens sommerdagligstue, utendørs.

Forskningens relevans for arkitekturforskningen ligger derfor i at den tilfører et perspektiv til arkitekturen som gir et mer helhetlig blikk og kan bidra til å komplettere bildet. Kunnskap om hagekunsten i perioden vil kunne gi styrket forståelse for arkitekturen, slik kunnskap om arkitekturen på samme måte kan gi styrket forståelse for hagekunsten i perioden.

En annen side er at forskningen kaster lys over betydningen selve arkitektenes virke fikk ut over eget fagfelt på denne tiden. Det arkitektene gjorde, deres metoder og argumentasjon, påvirket andre fagfelt, som hagearkitektenes. Dette gir nye perspektiver til forskning på arkitekturhistorien.

Kvinneforskning

Avhandlingen har også relevans for kvinneforskningsfeltet. I perioden som her er studert tok mange kvinner sitt første steg inn i yrkeslivet som profesjonelle utøvere innenfor ulike fag. Historien om Torborg Zimmer er en del av norsk hagekunstshistorie, men også en del av historien om norske kvinners liv og virke, og vil bidra til å utdype og nyansere denne.

Det pågår for tiden et bredere forskningsprosjekt med temaet kvinner i landskapsarkitekturen. Prosjektet er en fellesnordisk satsning, ledet av forskere ved Københavns universitet.⁹⁷ Avhandlingens artikkel to er spesielt relevant som bidrag inn i dette prosjektet, ved at den presenterer Torborg Zimmer som en av de viktige kvinnelige aktørene i Norge på 1900-tallet.

6.4 Avsluttende refleksjoner

Historiske hager kan, som vist i denne avhandlingen, være verdifulle kulturminner. Kulturminner er igjen viktige brikker i utviklingen av bærekraftige samfunn, fordi de bidrar til at mennesker får kontakt med sine røtter og blir kjent med sin kulturelle identitet. Kulturminner virker samlende og forankrende i samfunnet. De gjør det også mulig for oss å bli kjent med andre menneskers historie og identitet. På denne måten kan kulturminner bidra til at vi forstår både oss selv og hverandre bedre. UNESCO (FNs organisasjon for utdanning, vitenskap, kultur og kommunikasjon) skriver om beskyttelse av verdens kulturarv i et bærekraftperspektiv:

Protecting and safeguarding the world's cultural and natural heritage and supporting creativity and dynamic cultural sectors are fundamental to addressing the challenges of our time, from climate change to poverty,

⁹⁷ Women in Danish Architecture, "Research network – Where are the women in scandinavian landscape architecture."

*inequality, the digital divide and ever more complex emergencies and conflicts. UNESCO is convinced that no development can be sustainable without a strong culture component. Indeed only a human-centred approach to development based on mutual respect and open dialogue among cultures can lead to lasting peace.*⁹⁸

Et kjent sitat sier at vi ikke kan vite hvor vi går, uten å vite hvor vi kommer fra.⁹⁹ Alle monner drar. Håpet er at jeg med min forskning har bidratt noe til at mennesker kan bli bedre kjent med sine egne og andres røtter, og dermed at jeg med dette arbeidet også kan ha bidratt noe til god og bærekraftig utvikling av samfunnet vårt.

⁹⁸ UNESCO, "Culture – Protecting Our Heritage an Fostering Creativity"

⁹⁹ "You can't really know where you are going until you know where you have been",
Maya Angelou.

7 Kilder

7.1 Referanser

- Aardal, Steinar, Knut Thorvaldsen og Bjørg Skaut. *Norske anleggsgartnere MANL 1931-2006: 75 år*. Oslo: Norske anleggsgartnere – NAML, 2006.
- Aasen, Kristin. *Eyvind Strøm – en pioner innen grøntplanleggingen i Norge*. Hovedoppgave. Norges Landbrukshøyskole. 1998.
- Andersen, Trygve. *Norske hagebruksfunksjonærer og hagebrukskandidater: utgitt i anledning Norske hagebruksfunksjonærers forenings 25 års jubileum*. Oslo: Norske hagebruksfunksjonærers forening, 1936.
- Andersson, Sven-Ingvar og Steen Høyer. *C. Th. Sørensen – en havekunstner*. København: Arkitektens Forlag, 2001.
- Apall-Olsen, Linken. «Lys, luft og grønt til folket: Grønn funksjonalisme i Oslo.» *Fremtid for fortiden* 35, no. 3 (2007): 62-73.
- Apall-Olsen, Linken. *Norsk hagekunst under funksjonalismen: Ideologisk bakgrunn og estetisk praksis i hager og parker*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2007.
- Aspesæter, Olav, Ellef Grobstok, Ola Nordal, Kristian Krafft og Eyvind Strøm. *Vår tids hage*. Oslo: Gyldendal, 1939.
- Aspesæter, Olav og Magne Bruun. *Norske landskapsarkitekters forening – Tidligere Norsk Hagearkitektlag, 1929-1979*. Ås/Oslo: NHAL, 1979.
- Balvold, Gudmund og Gunnar Weisæth. *Horticultura: Norsk hagebok frå 1694 av Christian Gartner*. Landbruksforlaget, 1994.
- Berg, Ole. *Karen Reistad – en pioner i norsk landskapsarkitektur*. Hovedoppgave. Norges Landbrukshøyskole. 2001.
- Bergens Aftenblad. «Bergen får kvinnelig hagearkitekt.» 21. mars 1936.

- Birli, Barbara. *From Professional Training to Academic Discipline. The Role of International Cooperation in the Development of Landscape Architecture at Higher Education Institutions in Europe*. Doktoravhandling. Technische Universität Wien. 2016.
- Blichner, Bente Clara. *Olav Leif Moen (1887-1951) en landskapsarkitekt i brytningen mellom nyklassisisme og funksjonalisme*. Hovedoppgave. Norges Landbrukshøgskole. 1989.
- Brochmann, Odd. - *disse arkitektene : en historie om deres liv og virke i Norge*. Arkitektnytt, 1986.
- Bruun, Magne. «Anleggsgartnere og hage-/landskapsarkitekter i Norge: Utviklingstrekk og faglig sammenheng gjennom tidene». I *Norske anleggsgartnere - NAML 1931-2006: 75 år*, redigert av Bjørg Skaug, Knut Thorvaldsen og Steinar Aardal, 10-14. Oslo: Norske Anleggsgartnere – NAML, 2006.
- Bruun, Magne. *Hundre grønne år: våre hager i bilder 1884-1984*. Oslo: Det norske hageselskap, 1984.
- Bruun, Magne. *Norske hager gjennom tusen år*. Oslo: Andresen & Butenschøn, 2007.
- Bruun, Magne. *75 år for landskap og utemiljø: Norske landskapsarkitekters forening 1929-2004*. Oslo: NLA, 2004.
- Byggekunst. "Enebolig ved Bergen for ingeniør L. Eide", *Byggekunst* 17, 1935. 228-229.
- Conradi, Elin, Mette Eggen, Madeleine von Essen og Knut Langeland. *Gjennom hageporten til hundre års hageglede*. Oslo: Landbruksforlaget. 2000.
- Det norske hageselskap. «Om oss.» 17.10.2022. <https://hageselskapet.no/om-oss/>
- Dietze-Schirdewahn, Annegreth. "De kvinnelige pionerer i disiplinen", *Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture (blogg)*. <https://blogg.nmbu.no/ila-samling/2021/03/de-kvinnelige-pionerer-i-disiplinen-2/>

- Dietze-Schirdewahn, Annegreth. *Garden art and the bourgeoisie 1750-1850: social, political and economic aspects of garden art in the south of Norway with a focus on plant import*. Doktoravhandling. Norges miljø- og biovitenskapelige universitet. 2006.
- Dietze-Schirdewahn, Annegreth. "Olav Leif Moen (1887-1951)", *Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture (blogg)*. <https://blogg.nmbu.no/ila-samling/2018/02/olav-leif-moen-pioneer-in-norwegian-landscape-architecture/>
- Dietze-Schirdewahn, Annegreth. "Public Park Policy and Modernism in Norwegian Landscape Architecture", *Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture (blogg)*. <https://blogg.nmbu.no/ila-samling/2018/09/public-park-policy-modernism-norwegian-landscape-architecture/>
- Dietze-Schirdewahn, Annegreth. "The collection of Karen Reistad (1900-1994)", *Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture (blogg)*. <https://blogg.nmbu.no/ila-samling/2018/03/the-collection-of-karen-reistad-1900-1994/>
- Dietze-Schirdewahn, Annegreth. "Torborg Zimmer Frølich (1911-2001)", *Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture (blogg)*. <https://blogg.nmbu.no/ila-samling/2018/06/torborg-zimmer-frolich-1911-2001/>
- Dietze-Schirdewahn, Annegreth. "Turning point of the cemetery planning in Norway», *Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture (blogg)*. <https://blogg.nmbu.no/ila-samling/2018/05/turning-period-of-the-cemetery-planning-in-norway/>
- Eggen, Mette. "Hagekunsten, kulturminnevernet og de folkelige hagene: Hagetradisjoner i Melbu i Nordland". *Landskapet vi lever i: festskrift til Magne Bruun*. Oslo: Norsk arkitekturforlag, 1999.
- Essen, Madeleine von. *Hager til lyst og nytte: hagekunsten gjennom tusen år*. Oslo: Schibsted, 1997.
- Findal, Wenche. *Funksjonalismens boliger: form, funksjon, komfort*. Oslo: Pax Forlag AS, 2007.

- Findal, Wenche. *Mellom tradisjon og modernitet: Arkitekt Ove Bang og den funksjonelle syntese*. Doktoravhandling. Universitetet i Oslo. 1995.
- Findal, Wenche. *Norsk modernistisk arkitektur: om funksjonalismen*. Oslo: Cappelen. 1996.
- Flinck, Maria. *Tusen år i trädgården: Från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Tidens Förlag/Torekällbergets Museum, 1994.
- Frølich, Torborg Zimmer. «Utviklingen av yrket – slik jeg har opplevet det.» *Byggekunst* 69, no. 1 (1987): 42.
- Førland, Tor Egil. *Spor i tid: Verden etter 1850*. Oslo: Aschehoug, 1997.
- Getz, Einar. «Kristiania handelsgartnerier gjennom 50 år (1875-1925)». I *Oslo gartnerforening gjennom 75 år (1875-1950)*, redigert av Wictor Johansen, Harald Kobro og Oddvar Lund, 80-97. Oslo: Oslo gartnerforening, 1950.
- Gilje, Nils. *Hermeneutikk som metode: en historisk introduksjon*. Oslo: Samlaget, 2019.
- Hauxner, Malene. *Fantasiens have: Det moderne gjennembrud i havekunsten og sporene i byens landskap*. Doktoravhandling. Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. 1992.
- Hage, Ingebjørg, Elin Haugdal og Sveiulf Hegstad (red.). *Hager mot nord: Nytt og nytelse gjennom tre århundrer*. Stamsund: Orkana akademisk, 2015.
- Helms, Karin, Mattias Josefsson og Elisabeth Sjødahl. "Landskapsarkitektens rolle i møte med morgendagens utfordringer." *Arkitektur*. 15.11.2023.
[<https://www.arkitektur.no/meninger/debatt/landskapsarkitektens-rolle-i-moete-med-morgendagens-utfordringer/?fbclid=IwAR2B7RORG9-Nix0Ubjp8KEjYWJbMhvxlrGIG3W6aufEQICOTEOVXS6ei0>]
- Hindhamar, Harald og Christian Gierløff. *Landskap og kultur i Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1942.
- Hindhamar, Harald. "Krav til nutidens villahage". I *Vakrere hager*. Oslo: Selskapet havedyrkningens venner, 1932.

Hjeltnes, Guri. *Hverdagsliv i krig: Norge 1940-45*. Oslo: Aschehoug, 1987.

Hoem, Jon. "Villa Lau Eide", *Arkitekturvandring i Bergen*

<http://bergen.arkitekturnytt.no/2008/11/villa-lau-eide.html>

ICOMOS. «The Florence Charter.» 19.10.2022. <https://www.icomos.org/en/what-we-do/focus/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/158-the-florence-charter>

Johnsen, Espen. *Det moderne hjemmet 1910-1940: fra nasjonal tradisjonisme til emosjonell funksjonalisme: utvalgte villa- og møbelprosjekter av åtte norske arkitekter*. Doktoravhandling. Universitetet i Oslo. 2002.

Jørgensen, Karsten. "Kirkegården som speil for norsk landskapsarkitektur".

Byggekunst 77, nr. 5 (1995): 286-292.

<https://www.nb.no/items/94c0383dae81e03010a630f95b96735c?page=0&searchText=%22Kirkeg%C3%A5rden%20som%20speil%20for%20norsk%20landskapsarkitektur%22>

Jørgensen, Karsten. "Landskapsarkitekturstudiet på Ås 100 år". I *Utestemmer:*

Pionertid i norsk landskapsarkitektur 1900-1960, redigert av Jenny B.

Osuldsen, 19-38. Orfeus, 2019.

Jørgensen, Karsten. "Karen Reistad: En nøkkelperson i utviklingen av norsk

landskapsarkitektur". I *Utestemmer: Pionertid i norsk landskapsarkitektur*

1900-1960, redigert av Jenny B. Osuldsen, 183-205. Orfeus, 2019.

Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*.

Oslo: Universitetsforlaget, 1999.

Kobro, Harald. *Hjem og Have*. Andre opplag. Oslo: J. W. Cappelens Forlag, 1925.

Kroll, Allison Adler. "How has the English landscape garden developed?". *National*

Trust. [https://www.nationaltrust.org.uk/discover/history/gardens-](https://www.nationaltrust.org.uk/discover/history/gardens-landscapes/how-has-the-english-landscape-garden-developed)

[landscapes/how-has-the-english-landscape-garden-developed](https://www.nationaltrust.org.uk/discover/history/gardens-landscapes/how-has-the-english-landscape-garden-developed)

Kvarv, Sture. *Yrkesroller og fagideologiske brytninger i fysisk planlegging i Norge,*

1920-1970. Doktoravhandling. Arkitektthøyskolen i Oslo. 2003.

- Literary Ladies Guide. "Maya Angelou's Inspirational Quotes To Live By".
19.09.2023. <https://www.literaryladiesguide.com/author-quotes/maya-angelou-quotes-live/>
- Lokalhistoriewiki. "Parker i Oslo kommune." 11.01.2024.
https://lokalhistoriewiki.no/index.php?title=Parker_i_Oslo_kommune&mobileaction=toggle_view_desktop
- Lorentzen, Bernt. «Grunnebrev og byhistorie», *Seksjon for spesialsamlinger. Universitetsbiblioteket i Bergen* https://spesial.w.uib.no/?page_id=1359
- Lovin, Clifford R. "Blut Und Boden: The Ideological Basis of the Nazi Agricultural Program", *Journal of the History of Ideas* 28, no. 2 (Apr. - Jun. 1967): 279-288 DOI: 10.2307/2708423
- Lund, Oddvar, Bent Ellestad og Sverre K. Steine. *Norske hagebruksfunksjonærers forening 1908-1948, Norsk hagebrukskandidatlag 1948-1958*. Norsk Hagebrukskandidatlag, 1961.
- Lund, Oddvar. *Norsk gartnerforening: 1910-1960*. Oslo: A/L Norsk gartnerforenings forlag, 1964.
- Lundevall, Tarall. *Arkitekturarbeid: profesjonskunnskap for arkitekter*. Bergen: Fagbokforlaget, 2015.
- Lysbakken, Sigurd. *Kortfattet lærebok i havedyrkning*. Tredje opplag. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1912.
- Misvær, Hans. *Smaahave-bogen*. Andre opplag. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1906.
- Moe, Dagfinn. *Byens glemte hager: Bergen – en innfallsport for hagekunst 1276-1900*. Fagbokforlaget, 2018.
- Myhre, Jan Eyvind. «Byvekst og bygdemiljø», *Norges historie*. 14.10.2022.
<https://www.norgeshistorie.no/bygging-av-stat-og-nasjon/1403-byvekst-og-bygdemiljo.html>

- NMBU. "Landskapsarkitektur." 27.12.2023. <https://www.nmbu.no/studier/master-5-aar/landskapsarkitektur>
- Nolin, Catharina. "Den trädgårdshistoriska forskningens metodologi – utmaningar och möjligheter" *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 77:1-2, 136-145, DOI: 10.1080/00233600802065744
- Nolin, Catharina. "International Training and National Ambitions: Female landscape architects in Sweden, 1900-1950" i *Women, Modernity, and Landscape Architecture* redigert av S. Dümpelmann og J. Beardsley, 55-77. London & New York: Routledge, 2015.
- Norsk Biografisk Leksikon. "Carl Wille Schnitler". May Britt Guleng. 28.03.2023. https://nbl.snl.no/Carl_Wille_Schnitler
- Norsk biografisk leksikon. «Einar Hildrum». Gudmund Balvold. 21.02.2023. https://nbl.snl.no/Einar_Hildrum
- Norsk biografisk leksikon. "Marius Røhne". Magne Bruun. 11.01.2024. https://nbl.snl.no/Marius_Røhne
- Norsk biografisk leksikon. «Olav L. Moen». Magne Bruun. 20.02.2023. https://nbl.snl.no/Olav_L_Moen
- Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag. *Form og Flora*. Oslo: Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag, 1937.
- Nøvik, Peter. *Landmandens Kjøkken- og Blomsterhave*. Kristiania: Fædrelandet, 1881.
- Nøvik, Peter. *Norsk Havebog (i 5 bind)*. Kristiania: F. Beyers Forlag. 1890-93.
- Nøvik, Peter. *Samlinger til Havebrugets Historie i Norge*. Kristiania: Grimsgaard & Brettevilles Forlag, 1901.
- Nøvik, Peter. *Smaabrukerens havebok: særlig beregnet for mindre haver*. Tredje opplag. Kristiania: Grøndahl & Søns forlag, 1923.

O'Malley, Therese og Joachim Wolschke-Bulmahn (red.). *Modernism and Landscape Architecture, 1890-1940*. New Haven og London: Yale University Press. 2015.

Ordbøkene.no. «Hagekunst.» 02.11.2022.

<https://ordbokene.no/bm,nn/search?q=hagekunst&scope=ei>

Osuldsen, Jenny Blandina (red.). *Utestemmer: pionertid i norsk landskapsarkitektur 1919-1960*. Orfeus, 2019.

Persson, Mats. *Hvordan skrive en litteraturgjennomgang?: en praktisk guide*. Oslo: Universitetsforlaget, 2021.

Riksantikvarens vitenarkiv. «Fredningsstrategi mot 2020 for kulturminneforvaltningen.» med vedlegg. 20.10.2022.

<https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/285158>

Rønsen, Berit. "Idékonkurransen om gode bondehager 1936-39. Hagekunst i bevegelse fra elitekultur til folkekultur." *Kunst og kultur* Vol. 106, No. 1-2 (2023), 6-24. DOI: 10.18261/kk.106.1.2

Rønsen, Berit. "1930-tallets nutidshage. Funksjonalisme på hagekunstens arena." *Arkitektur* Vol. 1, No. 1 (2023): 46-61.

Rønsen, Berit. "Torborg Zimmer. Kvinnelig pioner og banebryter i norsk landskapsarkitektur." *Nordisk arkitekturforskning / Nordic Journal of Architectural Research* Vol. 34, No. 2 (2022), 105-134.

Schnitler, Carl W. *Norske hager i gammel og ny tid*. Kristiania: Alb. Cammermeyers forlag, 1916.

Schübeler, Frederik Christian. *Die Culturpflanzen Norwegens: mit einem Anhang über die altnorwegische Landwirtschaft*. Christiania: Brøgger & Christie, 1862.

Schübeler, Frederik Christian. *Væxtlivet i Norge: med særligt hensyn til plantegeographien*. Christiania: W. C. Fabritius's Bogtrykkeri. 1879.

- Schübeler, Frederik Christian. *Viridarium Norvegicum. Norges Vextrige. Et Bidrag til Nord-Europas Natur- og Culturhistorie*. Bind 1. Christiania: W. C. Fabritius & Sønner, 1886.
- Skard, Torfinn. *Norsk hagebruksbibliografi (1694-1944): med systematisk oppstilling og biografiske opplysninger*. Oslo: Det norske hageselskap, 1953.
- Skard, Torfinn. *Hagebruk og gartneri i Norge: en historisk undersøkelse fram til omkring 1950*. Universitetsforlaget, 1963.
- Smith, Laurajane. *Uses of Heritage*. New York: Routledge, 2006.
- Solli, Brit. "Forankring fryder?". *Ottar*, Nr. 3 (1997): 15-20.
- Store norske leksikon. "funkis". Arne Gunnarsjaa. 02.12.2022. <https://snl.no/funkis>
- Store norske leksikon. «funksjonalisme (arkitektur)». Arne Gunnarsjaa og Hege Blom. 11.11.2022. https://snl.no/funksjonalisme_-_arkitektur
- Store norske leksikon. «hagekunst». Magne Bruun. 02.11.2022. <https://snl.no/hagekunst>
- Store norske leksikon. «løvgang». Magne Bruun. 10.08.2022. <https://snl.no/l%C3%B8vgang>
- Store norske leksikon. «modernisme». Frode Ernst Haverkamp og Camilla Mørk Røstvik. 11.11.2022. <https://snl.no/modernisme>
- Store norske leksikon. «modernisme (arkitektur)». Arne Gunnarsjaa. 11.11.2022. https://snl.no/modernisme_-_arkitektur
- Store norske leksikon. "Norges historie fra 1905 til 1939". Knut Are Tvedt. 18.09.2023. https://snl.no/Norges_historie_fra_1905_til_1939
- Store norske leksikon. "Sosial boligbygging i Norge 1850-1900". Johan-Ditlef Martens. 31.12.2023. https://snl.no/sosial_boligbygging_i_Norge_1850-1900
- Sælen, Arne. "Med naturen som veiviser: arbeider av landskapsarkitekt Torborg Zimmer Frölich". *Byggekunst*, No. 1 (1987): 36-41.

- Sørensen, Einar. *Norsk havekunst under europeisk himmel*. Oslo: Scandinavian Academic Press / Sparacus forlag AS. 2013
- Tostrup, Elisabeth. *Architecture and rhetoric: text and design in architectural competitions, Oslo 1939-90*. Doktoravhandling, Arkitektthøyskolen i Oslo. 1996.
- UNESCO. "Culture – Protecting Our Heritage and Fostering Creativity." 19.09.2023. <https://en.unesco.org/themes/protecting-our-heritage-and-fostering-creativity>
- UNESCO. "Our vision for peace." 25.07.2023. <https://www.unesco.org/en/vision>
- Wilke, Åsa. *Villaträdgårdens historia: Ett 150-årigt perspektiv*. Stockholm: Norstedts, 2006.
- Women in Danish Architecture. "Research network – Where are the women in scandinavian landscape architecture." 19.09.2023. <https://www.womenindanisharchitecture.dk/research-network/?lang=en>
- Zijp, Hanna Maria van. «Brå betong», *Arkitektnytt* 01/2020 (24.01.2020). <https://old.arkitektnytt.no/nyheter/br%C3%A5-betong>
- Zimmer, Torborg. Hageplan og tilhørende dokumenter for Wilchen Meyer Bøschen i Fjellveien 72, 1937, Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, samlingen etter Torborg Zimmer, NMBU.
- Zimmer, Torborg. "Tidens funksjonalisme, tidens ånd", *Havekunst*, nr. 1-12 (1938): 69.

7.2 Illustrasjoner

¹ Rønsen, Berit. Skjematisk fremstilling av forskningsdesignet. 2023.

² Zimmer, Torborg. Hageplan for ingeniør F. B. Holmboe i Kalvedalsvei 38, Bergen. Tegning. 1937. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur. Samlingen etter Torborg Zimmer Frølich. NMBU.

³ Finn karttjeneste. Historiske. "Bergen-sentrum-1951". Kalvedalsvei 38 (nå Gamle Kalvedalsveien 40). kart.finn.no.

⁴ Finn karttjeneste. Historiske. "Bergen-2019". Kalvedalsvei 38 (nå Gamle Kalvedalsveien 40). kart.finn.no.

⁵ Google Maps. Street View. Utsnitt fra Kalvedalsvei 38 (nå Gamle Kalvedalsveien 40). 2022. <https://www.google.no/maps>

⁶ Lindahl, Axel. *Villa Retiro, Molde*. Foto. Ca. 1880-90. Nasjonalbiblioteket. Public domain. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digifoto_20151109_00172_bldsa_AL0625

⁷ Moen, Olav Leif. Forslag til hage for fabrikkieier Halvorsen. Tegning. 1919. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur. Samling etter Olav L. Moen. NMBU.

⁸ Helland, Frode Inge. Villa Lau-Eide i Bergen. Foto. 2006. CC BY 2.5. https://no.m.wikipedia.org/wiki/Fil:Grung_Villa_Lau_Eide.jpg

⁹ Strøm og Hindhamar. Perspektivtegning av hage. Ant. tidlig på 1930-tallet. Gjengitt fra Sigurd Lysbakken, *Hagestell*, 1940. 21.

¹⁰ Eggen, Mette. Omslag av boken *Havestell til husbehov* av Sigurd Lysbakken. Første utgave, 1925.

¹¹ Nasjonalbiblioteket. Omslag av boken *Hagestell* av Sigurd Lysbakken. Fjerde utgave, 1940. nb.no

¹² Lindahl, Axel. Inngjerdet nyttehage på småbruk i Raftsundet, Nordland. Foto. 1884. Norsk folkemuseum. CC-BY. <https://digitaltmuseum.no/021018752858/prot-parti-af-raftsundet>

¹³ Zimmer, Torborg. Hageplan for Herr farver Jenssen, Villa Grantun, Bergen. Tegning. 1936. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur. Samlingen etter Torborg Zimmer Frølich. NMBU.

Illustrasjoner i vedlegg:

¹⁴ Bergens Aftenblad, "Bergen får sin første kvinnelige havearkitekt". Portrettfotografi av Torborg Zimmer. Utsnitt fra avisartikkel. 21. mars 1936. Nasjonalbiblioteket. nb.no

¹⁵ Aftenposten, Portrettfotografi av Olav Leif Moen. Utsnitt fra avisartikkel. 30. april 1938. Nasjonalbiblioteket. nb.no

¹⁶ Ukjent fotograf. Landskapsarkitekt Karen Reistad ved skrivebord. Foto. Ukjent årstall. Anno Domkirkeodden. CC-PDM.
<https://digitaltmuseum.no/021016600232/landskapsarkitekt-karen-reistad-ved-skrivebord>

¹⁷ Ukjent fotograf. Portrett av Pål Sæland. Foto. 1926. Privat eie. Gjengitt med tillatelse fra familien.

¹⁸ Ukjent fotograf. Portrett av Einar Hildrum. Gjengitt fra Trygve Andersen. *Norske hagebruksfunksjonærer og hagebrukskandidater: utgitt i anledning Norske hagebruksfunksjonærers forenings 25 års jubileum*. Norske hagebruksfunksjonærers forening, 1936. 139.

8 Artikler i fulltekst

I dette kapittelet følger artiklene i fulltekst, som publisert i de respektive tidsskriftene:

Artikkel 1 (side 131 – 152)

Tittel: Idékonkurransen om gode bondehager 1936-39. Hagekunst i bevegelse fra elitekultur til folkekultur
DOI: 10.18261/kk.106.1.2
URL: <https://www.idunn.no/doi/10.18261/kk.106.1.2>
Forfatter: Berit Rønsen (eneforfatter)
Tidsskrift: *Kunst og Kultur*, <https://www.idunn.no/journal/kk>
Publisert: Vol. 106, No. 1-2 (2023), 6-24. 20. juni 2023

Artikkel 2 (side 153 – 182)

Tittel: Torborg Zimmer. Kvinnelig pioner og banebryter i norsk landskapsarkitektur
URL: <http://arkitekturforskning.net/na/article/view/1283>
Forfatter: Berit Rønsen (eneforfatter)
Tidsskrift: *Nordisk arkitekturforskning / Nordic Journal of Architectural Research*, <http://arkitekturforskning.net/na/index>
Publisert: Vol. 34, No. 2 (2022), 105-134. 20. desember 2022

Artikkel 3 (side 183 – 200)

Tittel: 1930-tallets nutidshage. Funksjonalisme på hagekunstens arena
Forfatter: Berit Rønsen (eneforfatter)
URL: <https://www.nb.no/items/0c1139f048eacccc5708f80e70247509?page=113>
Tidsskrift: *Arkitektur = : The Norwegian Review of Architecture*, <https://www.arkitektur.no/>
Publisert: Vol. 1, No. 1 (2023), 46-61. 9. mars 2023

8.1 Artikkel 1 – Fulltekst

Idékonkurransen om gode bondehager 1936-39. Hagekunst i bevegelse fra elitekultur til folkekultur

Kunst og Kultur, Vol. 106, No. 1-2 (2023), 6-24.

Publisert 20. juni 2023

Idékonkurransen om gode bondehager 1936–39

Hagekunst i bevegelse fra elitekultur til folkekultur

Berit Rønsen

Ph.d.-student, Institutt for landskapsarkitektur, NMBU

Berit Rønsen er ph.d.-student ved Institutt for landskapsarkitektur på NMBU, kunsthistoriker med mastergrad fra UiO (2007) og seniorrådgiver i Riksantikvarens seksjon for fredning og verneplaner. Rønsen har en særlig interesse for historiske grøntanlegg fra første halvdel av 1900-tallet. I doktorgraden undersøker hun ulike aspekter ved hagekunstens bevegelse fra elitekultur til folkekultur, med fokus på norske villa- og bondehager i perioden 1930–50. berit.ronsen@nmbu.no

Sammendrag

Idékonkurransen om gode bondehager ble arrangert av Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag i samarbeid med Selskapet Havedyrkingens Venner i 1936–39. Artikkelen presenterer historien for første gang i detalj. Konkurransen settes inn i en historisk og ideologisk kontekst som del av prosesser som bidro til å bevege hagekunsten fra elitekultur til folkekultur på første halvdel av 1900-tallet. Artikkelen stiller spørsmål om hvorvidt konkurransen også for enkelte kan ha vært et politisk virkemiddel i nasjonalistisk tjeneste under opptakten til andre verdenskrig.

Nøkkelord

bondehage, hagekunst, idékonkurranse, modernisme, nasjonalisme

Abstract

The farm garden competition was organized by Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag and Selskapet Havedyrkingens Venner in 1936–39. This article presents the full story for the first time. It places the competition in a historical and ideological context as part of processes that helped to move the garden art from elite culture to wider mainstream culture during the first half of the 20th century. The article raises the question of whether the competition may also have been, for some, a political tool in a nationalist agenda during the run-up to World War II.

Keywords

farm gardens, garden art, competition, modernism, nationalism

Innledning

På midten av 1930-tallet, under en politisk spent periode i Europa, tok Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag initiativ til å arrangere en idékonkurranse om gode bondehager. Målet med konkurransen var at også bondebefolkningen nå skulle få nytte godt av moderne hagekunst. Hva var insentivene?

Idékonkurransen om gode bondehager har ikke tidligere blitt studert av forskere. Den er nevnt bare noen ytterst få steder i eksisterende faglitteratur. Dette til tross for at konkurransen gikk over tre år og at landets mest sentrale hagearkitekter deltok. Målet med denne artikkelen er nettopp å fortelle den helhetlige historien om bondehagekonkurransen som tidligere ikke har blitt fortalt på denne måten. Historien gir oss et sjeldent innblikk i hvordan hagearkitektene jobbet på denne tiden. Hensikten er å bidra til dypere forståelse og mer nyansert kunnskap om fagdisiplinen i perioden.

Artikkelen springer ut av en studie av historiske dokumenter og samtidig faglitteratur. Arkivene etter norske landskapsarkitekter som deltok i konkurransen og arkivene etter Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag (NHAL) og Selskapet Havedyrkningens Venner (SHV) har vært sentrale. I NHALs arkiv har møteprotokoller fra styremøter og medlemsmøter på 1930-tallet vært de viktigste kildene til kunnskap om konkurransens forløp. Arkivmaterialet etter NHAL lå usikret og utilgjengelig på et loft inntil arbeidet med denne artikkelen startet, men er nå flyttet til Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur ved NMBU. Etter SHV er det i hovedsak utgaver av selskapets tidsskrift, *Norsk Hage Tidend*, fra 1937, -38 og -39 som har vært relevante kilder, men det har også vært nødvendig å gå gjennom selskapets øvrige arkivmateriale fra perioden. Dette ligger i Riksarkivet. Selv om SHV var delarrangør, viser gjennomgangen at selve arbeidet med konkurransen må ha ligget hos NHAL. SHVs rolle var antakelig å sikre de økonomiske rammene, formidle resultatene av konkurransen, samt å være representert i juryen. Selve tegningsmaterialet fra konkurransen ligger ikke i verken NHALs eller SHVs arkiver, men spredt rundt i de ulike deltakernes arkiver. Ettersom det ikke finnes noen samlet oversikt over hvem som deltok i konkurransen, har det derfor vært nødvendig å gå gjennom arkiv for arkiv etter norske landskapsarkitekter fra perioden, på leting etter spor av deltakere. En del av disse småarkivene er samlet i Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, noe som har gjort det mulig å gå gjennom et til sammen relativt stort materiale innenfor den begrensede tidsrammen av denne studien.

Det finnes generelt lite forskning på norsk hagekunst fra denne perioden og heller ingen tidligere studier av norske hagekonkurranser som kan tjene som teoretisk grunnlag for denne studien. Målet for studien har heller ikke vært å finne ut hvordan konkurranser som sådan ble gjennomført, men snarere å fortelle den detaljerte historien om denne ene konkurransen som en casestudie. Artikkelen kan så, i det videre, tjene som teoretisk grunnlag for nye studier av andre hagekonkurranser. Derfor er den et viktig bidrag til forskningen på feltet.

Forskning på byggekunst fra perioden finnes det mer av, og noe av dette kan være relevant som grunnlag også for forskning på hagekunst. I arkitekturhistoriker Elisabeth Tostrups doktoravhandling fra 1996 presenteres for eksempel en studie av norske arkitektkonkurranser på 1900-tallet. Konkurransoppsettet som ble brukt for idékonkurranser innenfor byggekunsten i samme periode som bondehagekonkurransen ble arrangert er interessant som sammenligningsgrunnlag. Også kunsthistoriker Espen Johnsens doktoravhandling fra 2002, hvor han studerer «Det moderne hjemmet», er interessant i diskusjonen om hva modernismen var og hvordan den kom til uttrykk i hagekunsten sammenlignet med byggekunsten.

Artikkelen inneholder en del lange sitater, blant annet juryens bedømmelse av vinnerutkastene. Sitatene gir verdifulle innblikk i juryens tankegang og er derfor med vilje beholdt helhetlige og lange. De er heller ikke tolket eller kommentert underveis. Dette fordi det har en verdi at de står for seg selv og kan tolkes av den enkelte leser. Isteden gis det en kort refleksjon av juryens bedømmelse mot slutten av artikkelen.

Bondehagekonkurransen fant sted i en tid hvor «bondereising» generelt stod på agendaen i den norske samfunnsdebatten. For en del nordmenn var personlig engasjement for en styrket bondestand i denne perioden knyttet til nasjonalistiske holdninger så vel som nazisympatier. Det kan derfor være problematisk å snakke om en bondehagekonkurranse i Norge under opptakten til andre verdenskrig uten samtidig å reflektere over mulige koblinger til slike holdninger i samfunnet. Selv om dette ikke er hovedtema for artikkelen, er disse mulige koblingene derfor likevel belyst i et eget avsnitt mot slutten av artikkelen.

Fra elitekultur til folkekultur

Idékonkurransen om gode bondehager ble arrangert i en tid hvor hagekunsten i stadig økende grad ble omfavnet av vanlige folk. Gjennom store deler av historien har hagekunst vært oppfattet som nært knyttet til velstand og posisjon i samfunnet. Dette kan til dels skyldes at det var først og fremst rikfolkets hager som ble beskrevet i bøker, mens vanlige folks hager ikke ble omtalt i samme grad, og at det derav ble skapt et inntrykk av at hagekunsten var de rikes kultur. Men jeg vil hevde at hovedgrunnen heller ligger i de faktiske økonomiske kostnadene hagekunsten medførte. Vanlige folk hadde selvsagt også både hager og interesse for dyrking innenfor rammen av det vi vil kalle hagekultur, men begrepet hagekunst rommer en mer helhetlig planlegging og kunstnerisk tilnærming til utformingen av hager, som gjerne også innebar engasjement av en profesjonell hagearkitekt. Ettersom det var de mer velstående som hadde råd til å engasjere hagearkitekt, og ikke minst gartnere til å anlegge og vedlikeholde herligheten, er det naturlig at hagekunst derfor ble oppfattet som kultur tilhørende den økonomiske eliten i samfunnet.

Mot slutten av 1800-tallet og gjennom de første tiårene av 1900-tallet, skjedde det derimot en endring. På relativt kort tid beveget hagekunsten seg mot å bli oppfattet som bredere folkekultur, slik vi kjenner den i dag. Hva var det som skjedde? Endringen må sees i sammenheng med den større ideologiske bevegelsen mot et «moderne samfunn», som fra slutten av 1800-tallet utviklet seg på flere fronter i samfunnet og som resulterte i modernismens gjennombrudd. 1800-tallets industrialisering hadde ført til overfylte byer og dårlige boforhold for mange. De store ulikhetene i samfunnet og borgerskapets overdådige livsførsel skapte reaksjoner. Nå ønsket man å riste av seg en del etablerte holdninger og tilstivnede samfunnsstrukturer. I det moderne samfunnet skulle det være godt å leve for alle. Sosial utjevning og folkehelse var ideer som ledet an. Man kan si at det oppstod en slags dugnadsånd, og fra hagearkitektenes side deltok man i dugnaden ved å jobbe for blant annet gode felles grøntarealer i byene og for gode private boligparker og kolonihager.

Modernismens gjennombrudd førte med seg radikale stilendringer innenfor arkitektur og design gjennom 1920- og 30-tallet. Funksjonalismen som periodestil rendyrket de nye, modernistiske idealene om saklighet og enkel, rasjonell formgivning. Også i hagekunsten fikk slike idealer fotfeste i denne perioden. «Vår tid har ingen sans for spissfindigheter, det er sakligheten som behersker vårt syn på nutidshagene.»¹ Privathagen skulle ikke lenger være et symbol på rikdom og makt, men først og fremst en helsebringende sommerdagligstue for den helt vanlige familien. Øyet skulle få hvile over rene linjer og ubrutte gressmatter uten forstyrrende «spissfindigheter» som hageganger, blomsterbed og skulpturer i hver en krik og krok. Hagekunsten ble av fagmiljøet frontet som en vesentlig faktor for både mental og fysisk helse, og det ble derfor viktig å spre interessen for moderne hagekunst til alle sosiale lag.

Bøndene måtte nås

Bøndene utgjorde en stor del av den brede befolkningen, og det ville være et solid bidrag til folkehelsen om man kunne nå disse med moderne hagekunst. Bøndene var ikke en gruppe direkte rammet av de dårlige boforholdene i byene, men bak hagearkitektenes engasjement i dette tilfellet lå antakelig synet på hagekunsten som helsebringende i et større perspektiv. Hagekunst var mentalt styrkende og kunne kanskje også virke kulturelt dannende og slik bidra til sosial utjevning. Samtidig som slik modernistisk ideologi må ha vært en av drivkreftene i hagearkitektmiljøet på denne tiden, peker det hele også i retning av tankesett vi finner igjen i bondereisningen knyttet til de nasjonalistiske strømningene i samme periode.² At enkelte av hagearkitektene også kan ha hatt en nasjonalistisk agenda med sitt engasjement

for bøndene er derfor ikke utenkelig, men dette er ikke noe vi finner direkte uttalt fra noens side. I siste del av artikkelen dveles det mer ved dette spørsmålet. I *Form og Flora* 1937 skriver NHAL selv om hvorfor idékonkurransen kom i gang:

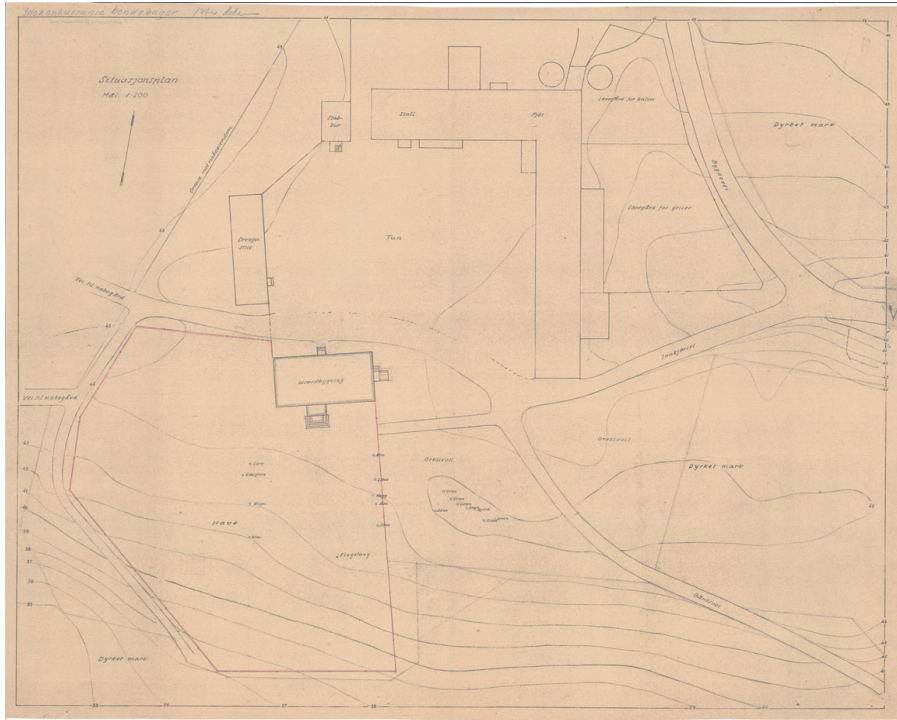
Når man valgte bondehagene var det fordi man har inntrykk av at bondebefolkningen har vanskeligst for å få del i de store fremskritt på hagekunstens område fra den siste tid, og at det her ligger en stor og betydningsfull oppgave som hittil har vært lite påaktet. Det er utvilsomt også den form for privathager som stiller størst krav til planleggelsen, fordi det her må tas særlig hensyn til at hagen blir billig i anlegg og lett å holde vedlike.³

Konkurranser var gode verktøy for å oppnå faglig solide løsninger. I tillegg ble de sett på som arenaer for diskusjon og faglig kompetansebygging. NHAL ble stiftet i 1929. I sitt første tiår arrangerte laget i tillegg til bondehagekonkurransen også en konkurranse om kolonihager i samarbeid med Norsk Kolonihageforbund, og vi ser av møteprotokollene at de planla en konkurranse om modernisering av eldre hager som antakelig ble stoppet av krigen. I tillegg ble det arrangert et par konkurranser knyttet til konkrete grøntanlegg. Bondehagekonkurransen var likevel den aller første relativt store konkurransen i lagets regi og ble et gjennombrudd for NHAL.⁴ Konkurransen oppsettet lignet mye på måten man organiserte åpne idékonkurranser på innenfor arkitektur i samme periode.⁵

Selve ideen om å holde konkurransen, ble antakelig første gang løftet fram en novemberkveld i 1935 i Pål Sælands stue i Parkveien i Oslo, hvor styret i NHAL var samlet til møte. Blant sakene på bordet var spørsmålet om å foreslå for medlemmene i laget å arrangere en idékonkurranse om villa- og bondehager.⁶ Saken ble tatt opp i påfølgende medlemsmøte på Hotel Belvedere en uke senere. Einar Hildrum, som var medlem i laget, og også leder i SHV, mente at det antakelig ville være mulig å få støtte via K. K. Hejes legat.⁷ Forsamlingen besluttet å søke om et beløp på 600 kr. De ble også enige om å konsentrere seg om bondehagene fremfor villahagene.⁸

Noen få uker senere var finansieringen i orden og planene kunne legges. Det ble nedsatt en komité som skulle fungere som jury, samt ordne med det praktiske. Komiteen bestod av dosent ved Norges Landbrukshøgskole Olav L. Moen, formann i NHAL Pål Sæland og slottsgartner Søren Næss. De fikk i oppgave å utarbeide programmet for konkurransen, avgjøre hvorvidt konkurransen skulle omfatte bondehager for flere klasser av bønder, om hager fra ulike deler av landet skulle representeres, og til slutt skulle de lage selve konkurransematerialet til deltakerne.⁹ Komiteen ble ganske snart endret, antakelig for å oppnå større bredde og for å innlemme SHV. Pål Sæland ble værende, men de to andre ble erstattet av fylkesgartner i Vestfold Sigurd Sørum, leder i Norges Bondekvinneforbund Olga Bjøner fra Såner, gårdbruker Arne Altern fra Øst-Modum og sekretær Einar Hildrum, leder for SHV.¹⁰ Det er rimelig å anta at Olav L. Moen gikk ut av komiteen fordi han selv ønsket å delta i konkurransen.¹¹

Komiteen bestemte at konkurransen skulde holdes i tre deler. Første del skulle ta for seg hage ved en større bondegård, andre del hage ved en mindre gård og tredje del ved et småbruk. Beløpet på 600 kr fra K. K. Hejes legat skulle gå til premier i første del av konkurransen. Man regnet med at lignende beløp burde kunne skaffes til veie for premier også i hver av de to neste delene av konkurransen.¹² I november 1936 var materialet klart og ved å henvende seg til SHVs kontor i Brogaten, kunne hagearkitekter, hagebruksfunksjonærer og andre som ønsket å delta i konkurransen få utlevert program og kartmateriale mot en avgift på fem kroner. Fristen for å levere konkurranseutkastene ble satt til 1. februar 1937.¹³

III. 1. Norsk Hagearkitekt og Anleggsgartnerlag: Situasjonsplan (mål 1:200) fra første del av idékonkurransen om gode bondehager, 1936. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Pål Sæland.

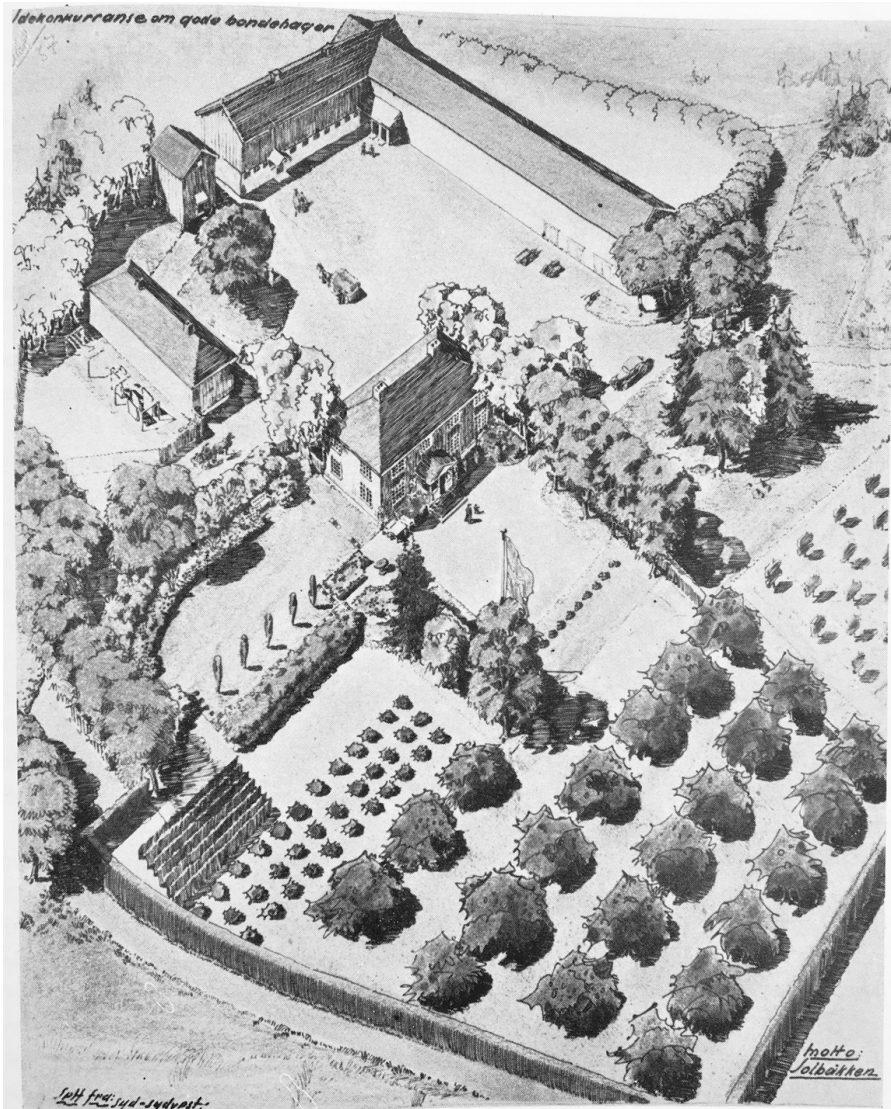
Hage ved en større bondegård

Papirene deltakerne fikk utdelt bestod av et kart i målestokk 1:1000 over en større norsk bondegård, en situasjonsplan i målestokk 1:200 som viste bebyggelsen med de nærmeste omgivelsene (ill. 1), to fotografier og grunnplan med oppriss av hovedbygningen.¹⁴ Med utgangspunkt i dette materialet, samt informasjon om at gården lå i et distrikt egnet for fruktdyrking, skulle deltakerne konkurrere om å komme opp med den beste ideen til en god prydhage, en frukt- og bærhage og plass for dyrking av smågrønnsaker til gårdens eget bruk. I tillegg omfattet oppgaven å utforme innkjørsel, tun og husenes nærmeste omgivelser på en hensiktsmessig måte. På situasjonsplanen var det avmerket hvilket område som var tenkt utlagt til hage, men deltakerne stod fritt til å omdisponere arealene i sine forslag.¹⁵ Innsendte konkurranseutkast skulle inneholde plantegning, perspektivtegning og en kortfattet beskrivelse av anlegget. Tegninger og andre vedlegg skulle merkes med et selvvalgt motto som også skulle føres på en konvolutt som skjulte avsenderens navn.¹⁶ På denne måten kunne juryen først bedømme utkastene uten å vite hvem som hadde sendt dem inn, for så å åpne konvoluttene og avsløre vinnerne.

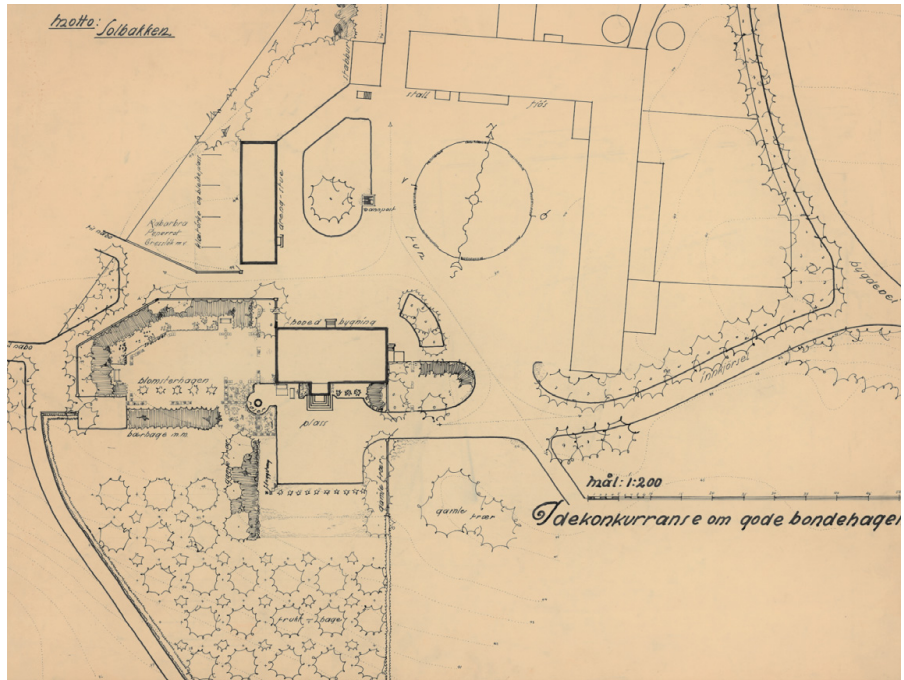
Etter fristens utløp hadde det kommet inn 15 bidrag. Vinnerne ble annonsert i Norsk Havetidende:

Ved gjennomgåelsen av utkastene har juryen funnet at to utkast, det ene merket «Solbakken», det andre under motto: «Som folket slik garden» har løst oppgaven best. (...)

Ved navnesedlenes åpning viste det seg at utkastet «Solbakken» var innlevert av dosent Olav L. Moen Landbrukskølskolen i Ås, og «Som folket slik garden» av hagearkitektene Trygve Lyftingsmo og Ivar Syversen, Oslo.¹⁷

III. 2. Olav L. Moen: Motto: «Solbakken», konkurranseutkast, perspektivskisse, 1937. Hentet fra *Form og Flora* (1937), s. 37.

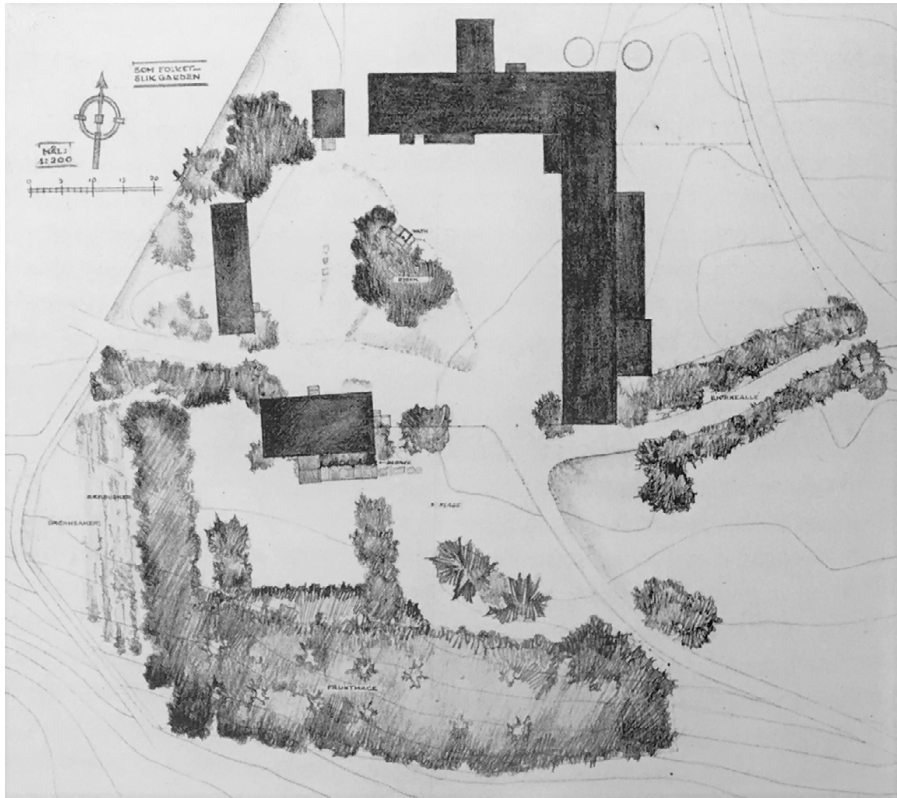
III. 3. Olav L. Moen: *Motto: «Solbakken»*, konkurranseutkast, 1937. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Olav L. Moen.

En presentasjon av de to vinnerutkastene og juryens vurderinger ble publisert senere samme år. Vurderingene gir oss et interessant innblikk i juryens tankegang og gjengis derfor i sin helhet. Til utkastet «Solbakken» (ill. 2–3) bemerket juryen følgende:

Utkastet er en interessant og på mange måter verdifull løsning av oppgaven.

Den store nakne grusplassen foran sydsiden av huset er ikke berettiget. All kjøretrafikk burde vært stoppet østenfor hovedbygningen, med forbindelse derfra inn til hovedinngangen. Partiet vestenfor hovedbygningen er meget godt utformet til en lun og solrik prydhage, med enkel men avvekslende detaljbehandling. Blomstene er anbragt slik at de også kan ses inne fra huset. Anlegget omkring kvernsteinen foran det sydvestre hjørnet av huset bidrar til å binde de to avdelinger av hagen fastere sammen, men grusplassen omkring steinen burde vært hellelagt. Grusplassen innenfor hageinngangen fra vest er unødvendig. Frukt- og bærhagen er godt planlagt og gjennomarbeidet. Innkjørselen er greit og naturlig utformet. Den ensidige allé på nordsiden av veien er en heldig løsning også av den grunn at terrenget sønnenfor til dels ligger betydelig høiere enn veien og nordsiden.

Tunet er enkelt og greit behandlet, men beplantningen foran nordøstre hjørne av hovedinngangen bør innskrenkes til et enkelt tre litt nærmere huset, og plenen foran drengestuen kunne gjerne vært litt mer fritt og ledig utformet. Tørkeplassen burde vært plassert mellom stabbur og drengestue av hensyn til utsikten fra drengestuen mot vest. Reguleringen av veiene til nabogårdene er noe omstendelig med to unødige store grusplasser.¹⁸

III. 4. Ivar Syversen og Trygve Lyftingsmo: Motto: «Som folket slik garden», konkurranseutkast, 1937. Hentet fra *Form og Flora* (1937), s. 40.

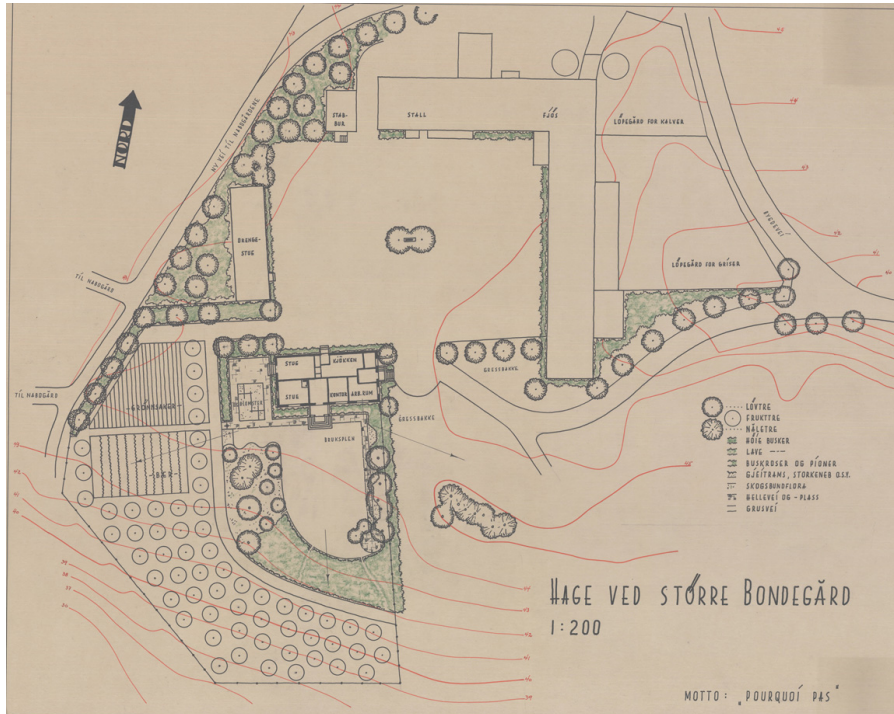
Til Lyftingsmo og Syversens utkast «Som folket slik garden» (ill. 4) bemerket juryen følgende:

Utkastet bærer preg av å være løst ut fra et selvstendig og nøkternt syn på bondehagen uten generende innflytelse fra andre hageformer, og med god sans for betydningen av å arbeide hele gårdsanlegget sammen til en enhet.

Utkastet tilfredsstillende de strengeste krav til et enkelt og lettvent anlegg, men i betraktning av at oppgaven gjelder en større bondegård er juryen av den mening at hagearealet nærmest huset burde vært rikere utformet. Dette vil dog lett kunne rettes på idet avdelingen syd og vest for huset er godt dimensjonert i forhold til husets to hagesider. Flaggstangen er utmerket plassert. Forandringen av hovedinngangen er ikke noen vinning, og selve inngangen er for sterkt orientert ut av hagen. Blomstene burde vært anbragt slik at de også kunne ses inne fra huset.

Tunet er meget godt løst med sikker sans for de praktiske krav som gjør sig gjeldende på en bondegård.

Gjerdet mellom låven og hovedbygningen burde vært sløifet.¹⁹

III. 5. Eyvind Strøm: Motto: «Porquoi pas», konkurranseutkast, 1937. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Eyvind Strøm.

I tillegg til vinnerutkastene finnes også hagearkitekt Eyvind Strøms konkurranseutkast «Porquoi pas» (ill. 5) og Moens andre utkast «Sellanrå» bevart.

Juryens vurdering av vinnerutkastene gjenspeiler viktige idealer for hager i tiden, men skiller seg også noe fra de idealene vi kjenner fra villahagen. Dette skal vi se nærmere på i siste del av artikkelen.

Etter juryens vurdering ga de to premierte utkastene uttrykk for vidt forskjellig syn på oppgaven, men til tross for dette, representerte de begge så verdifulle løsninger at de burde sidestilles i premieringen. Juryen valgte derfor å slå sammen 1. og 2. premie og fordele premiebeløpet likt mellom de to. Premiebeløpet for 3. plass ble besluttet overført til neste del av konkurransen.²⁰

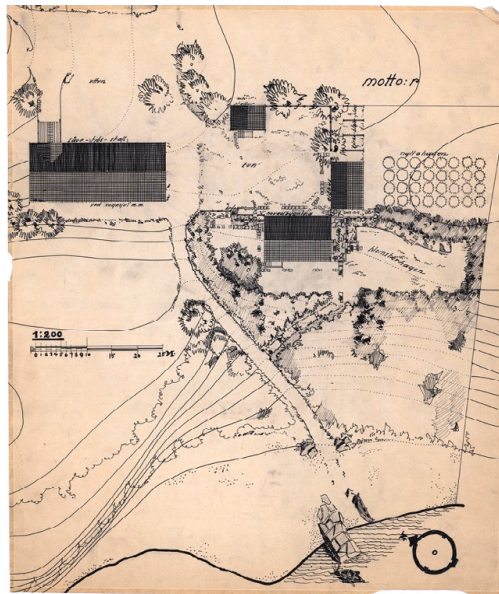
I forbindelse med et medlemsmøte i mars samme år ble konkurranseutkastene utstilt i lokalene til Statens Gartnerskole i Swensensgate. Der ble utkastene studert og diskutert av medlemmene i laget. Etter møtereferatet å dømme, ble det utpå kvelden relativt høy temperatur på diskusjonen. «Diskusjonen hadde sikkert kommet til å fortsette hissig og lenge om ikke vaktmesteren hadde gjort forsøk på sin tradisjonelle utkastelse.»²¹

Behovet for å diskutere temaet var stort. Det ble derfor satt av tid også i kommende medlemsmøter til dette. De innsendte utkastene ble senere utlånt til utstilling ved Landbruks-høyskolen i Ås, og det ble også diskutert muligheter for å lage en utstilling av dem i Paleet på Jernbanetorget i Oslo.²²

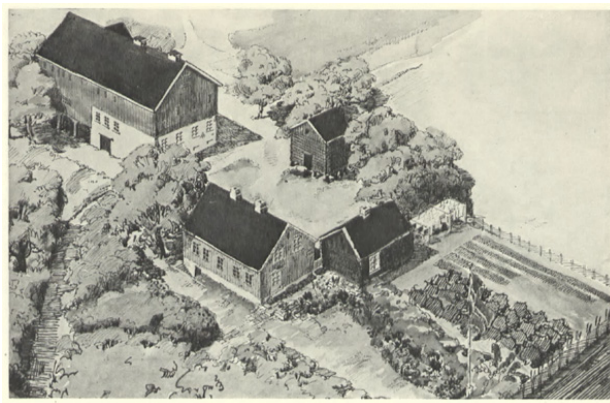
Hage ved en mindre bondegård

Juryens bemerkninger til vinnerutkastene i del to av konkurransen ser ikke ut til å være bevart. Utkastene ble heller ikke presentert i Norsk havetidende, slik som i første og tredje del av konkurransen, men tegningene i seg selv er interessante med tanke på hvordan fagmiljøet forestilte seg den optimale hagen for en mindre gård. Noen trekk basert på utkastene oppsummeres nedenfor.

Konkurransen gikk av stabelen våren 1938. Denne gangen gjaldt det å finne gode løsninger for hage ved en mindre bondegård. Jurymedlem Arne Alterns egen gård Nord-Fure i Øst-Modum ble brukt som case.²³ Fristen for å sende inn utkast ble satt til 1. mars. Også her ble det stilt til disposisjon 600 kr av Hejes legat til premier.²⁴ I tillegg var 100 kr overført fra konkurransens første del.²⁵

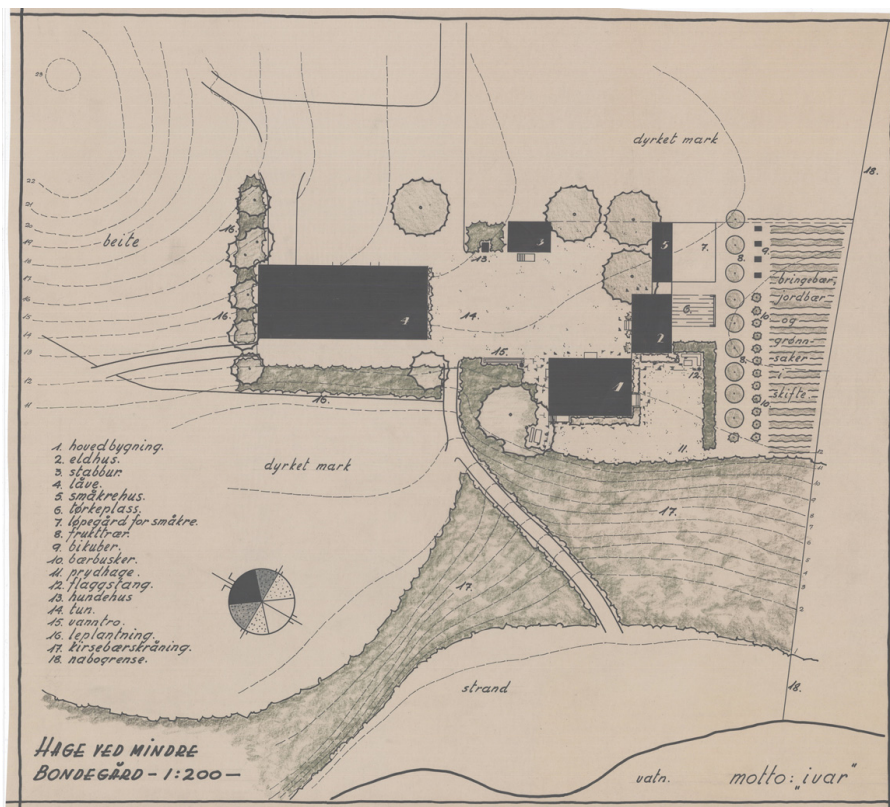
III. 6. Olav L. Moen: *Motto: «r»*, konkurranseutkast, 1938. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Olav L. Moen.

III. 7. Olav L. Moen: *Motto: «r»*, konkurranseutkast, perspektivskisse, 1938. Hentet fra *Havekunst* (1940), s. 77.

Etter fristens utløp var det kommet inn 21 utkast, og fem av disse ble premiært.²⁶ Igjen gikk førsteprisen til Olav L. Moen, denne gang for utkastet med motto «r» (ill. 6–7). Andreplass ble delt mellom firmaet Norske Hager A/S (Harald Hindhamar og Ellef Grobstok) og hagearkitekt Eyvind Strøm med henholdsvis utkastene «Solås i Bærum» og «Ivar» (ill. 8). Tredjeplass ble også delt og gikk til hagearkitekt Karen Reistad for utkastet «Selveier» og duoen Trygve Lyftingsmo og Ivar Syversen for «Samklang».²⁷ De to siste utkastene er antakelig ikke bevart og «Solås i Bærum» finnes kun som perspektivskisse gjengitt i avisen.²⁸

Et utkast tegnet av Torborg Zimmer, en av Norges første kvinnelige hagearkitekter, finnes også fra denne delen av konkurransen. Hennes utkast «Alm» (ill. 9) er bevart med både plantegninger, beplantingsplan og perspektivskisse.

III. 8. Eyvind Strøm: Motto: «Ivar», konkurranseutkast, 1938. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Eyvind Strøm.

Felles for vinnerutkastene «r» og «Ivar», som finnes bevart, er at hagearkitektene har valgt å holde tunet mellom hovedbygning, eldhus og stabbur gressdekt, mens området nord for låven, hvor kjøretrafikken går, er gruslagt. Også Zimmers utkast «Alm», som ikke vant noen premie, har samme løsning. Alle tre har også tråkkheller i plenen slik at man kan bevege seg tørrskodd mellom bygningene. Oppholdshagen er lagt sør for hovedbygningen, i det lune hjørnet som dannes mellom hovedbygning og eldhus, skjermet fra støy og arbeid i tunet. Nyttehagen er hos alle tre lagt sør for eldhuset og i «Ivar» og «Alm» også sør for oppholds-

hagen. I Moens førstepremieutkast er oppholdshagen, som han her kaller blomsterhagen, skjermet også fra nyttehagen gjennom et bredt belte av beplantning som følger terrenget i en naturlig bue. Blomstene er plantet i en stor rabatt på innsiden av buen, slik at de blir synlige fra både sitteplassen inne ved husveggen og fra vinduene i huset. Denne måten å plassere blomstene på, fikk Moen ros for i første del av konkurransen hvor han også vant førstepremien. Generelt ser det ut til at løsningene for den mindre gården er tenkt enklere enn for den større. Færre detaljer, helhetlige gressflater, og trær naturlig plassert ved hushjørner og overganger, slik at de avgrensner, luner og skaper hygge i tunet.

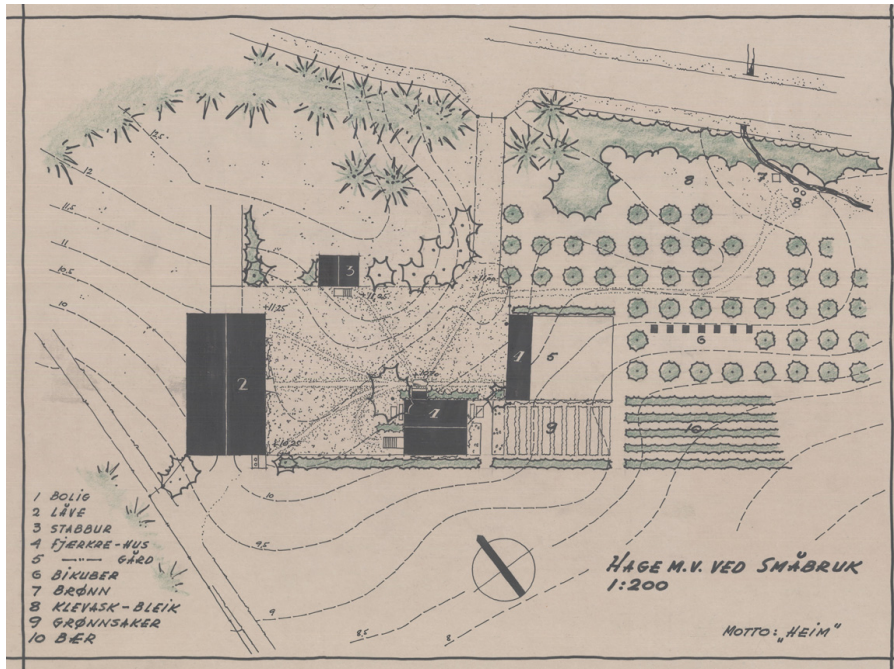
III. 9. Torborg Zimmer: *Motto: «Alm»*, konkurranseutkast, 1938. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Torborg Zimmer Frølich.

Hage ved et småbruk

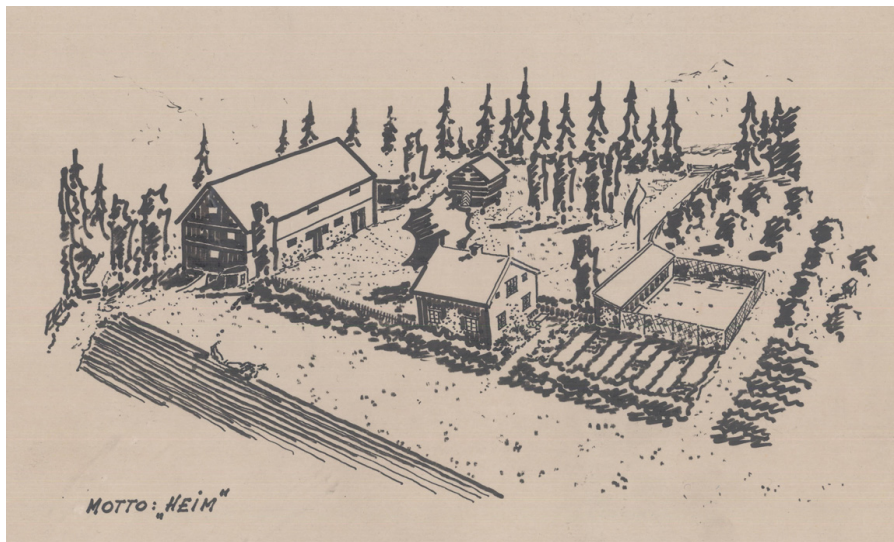
I tredje og siste del av konkurransen var temaet for oppgaven et lite småbruk eller bureisingsbruk. Oppgaven for hage, tun, innkjørsel og husenes nærmeste omgivelser var definert som tidligere, men denne gangen skulle deltakerne i tillegg foreslå god plassering av et stabbur og et fjørfehus i tunet.

I juryen var nå Arne Altern byttet ut med gårdbruker Karl Haugen fra Asker, som selv hadde bygget opp sitt eget småbruk «Lidarende» på Hvalstad til et prisbelønnet mønsterbruk.²⁹

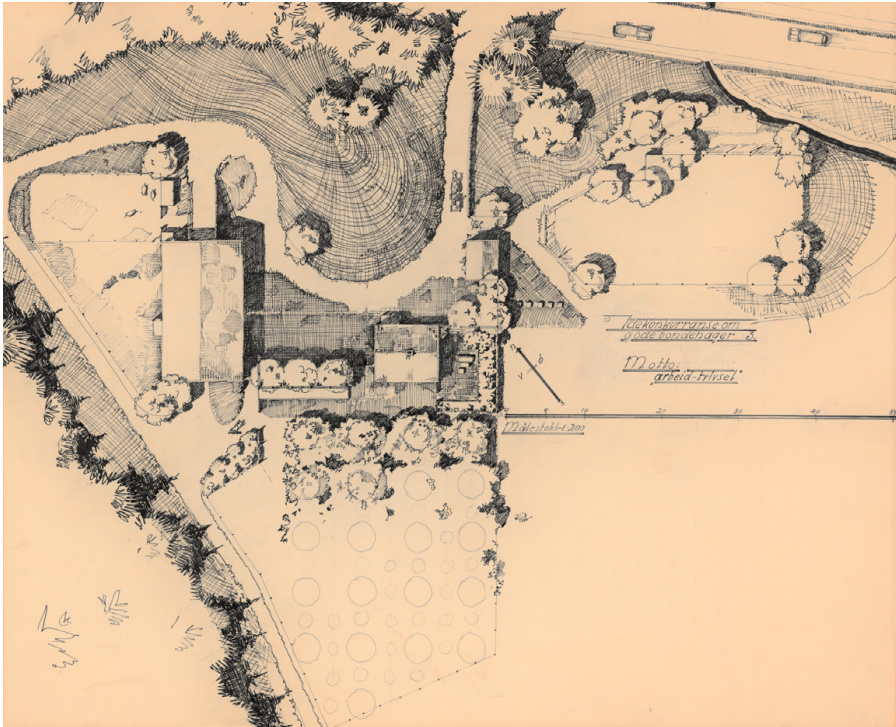
Konkurransen ble avholdt våren 1939, og fristen ble satt til 1. mars. Selve konkurransepapirene med oppgaveteksten fra arrangøren er bevart i arkivet etter Eyvind Strøm, sammen med hans eget utkast «Heim» (ill. 10–11).

III. 10. Eyvind Strøm: *Motto: «Heim»*, konkurranseutkast, 1939. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Eyvind Strøm.

III. 11. Eyvind Strøm: *Motto: «Heim»*, konkurranseutkast, perspektivskisse, 1939. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Eyvind Strøm.

III. 12. Olav L. Moen: *Motto: «arbeid-trivsel»*, konkurranseutkast, 1939. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Olav L. Moen.

Det spennende med «Heim» er at hele Strøms skriftlige beskrivelse av anlegget også er bevart sammen med tegningen, noe som gir et unikt innblikk i hvordan han tenkte. En slik beskrivelse skulle følge alle utkast som ble sendt inn til konkurransen, men de er stort sett tappt der tegningene er bevart.

Beskrivelsen viser at Strøm var opptatt av at anlegget skulle være overkommelig for bonden, og at løsningene skulle være fleksible og mulige å tilpasse de ulike og skiftende behov på bruket. I «Heim» lagde han skreddersydde løsninger for hvordan bonden kunne tjene litt ekstra penger ved å dyrke noe mer av hagevekster enn det familien trengte. Var det i en periode godt marked for blomster, kunne blomsterbedene ekspanderes mot grønnsakshagen. Skulle det dyrkes ekstra grønnsaker for salg, kunne grønnsaksdyrkingen trekkes ut på jordet og bærbuskene opp til blomstene. På denne måten kunne anlegget og driften endres og tilpasses markedet med tiden.³⁰

Strøm fikk ingen premier for utkastet sitt. Vinneren av konkurransens tredje del ble igjen dosent Olav L. Moen fra NLH. Han vant med utkastet «arbeid-trivsel» (ill. 12). Moen sendte også inn utkastet «Bind ikke munnen til» som finnes bevart. På andreplass kom Bredo Morstøl med utkastet «Nybråten», hvor det fulgte en morsom beskrivelse av det fiktive småbrukerparet Truls og Marit Nybråtens tanker om anleggelsen. Denne er gjengitt i Norsk Havetidende 1939.³¹ Tredjeplassen ble delt og gikk til hagebrukslærer Austrheim Ulvik for utkastet «S» og hagearkitektene Syversen og Lyftingsmo for utkastet «Nybrott», som begge trolig er tappt.

Om Olav L. Moens vinnerutkast «arbeid-trivsel» uttalte juryen:

Innkjørselen er ledig og god. Stabburet er fornuftig plasert. Greit tun. Av praktiske grunner er det forkastelig å legge fjørfehuset så langt fra låvebygningen. Hadde det vært lagt nord for låvebygningen hadde det og gått bort mindre av den dyrkbare jorda til dette bruk. Høvelig stor prydhage som ikke blir dyr i anlegg, som er enkel i utforminga og godt dimensjonert. Den er lagt i godt samband med huset, og en kan ha glede av blomstene både innefra stuene og ute i hagen. Reguleringen av trafikken er praktisk med grei adkomst fra tunet til gårdsveien syd for låvebygningen. Treplantingene mellom uthus, stuebygning og stabbur lager et godt avgrenset og lunt tun, men de tre lønnetrærne syd for tunet kunne med fordel vært ombyttet med lettere treslag som f.eks. bjørk. Bærhagen ligger for meget i skyggen. Tørkeplassen mangler.³²

Til Morstøls utkast bemerket juryen:

Tunet er greit utformet med en vakker bjørkelund som livder og luner mot nord. Stabbur og fjørfehus er fornuftig plasert. Frukthagen ligger godt i skråningen mot syd og den er tilplantet på en praktisk måte. Selve utforminga av prydhagen er også bra, men den er for stor til et småbruk og dessuten er alle blomstene plasert inn mot husveggen slik at en ikke har noen glede av dem inne fra stuene. Det er en stor feil. Tørkeplassen bak stabburet er godt plasert. Det er neppe praktisk å dele opp grønnsakshagen så sterkt.

Det må forutsettes at det er behov for å kunne kjøre fra gårdsveien syd for låven og inn på tunet og videre til låvebrua. Forfatteren har ikke tatt tilstrekkelig hensyn til dette, og det er en stor mangel ved utkastet. Solbærbusker er et mindre bra materiale til avgrensing for prydhagen mot syd. Skal det først brukes bærbusker er rips langt å foretrekke til slik bruk.³³

Idealer for bondehager på 1930-tallet

Juryens bedømmelser i bondehagekonkurransen gjenspeiler idealer som også ble løftet fram i hagebøker, fagtidsskrifter og magasiner i denne perioden. Her bør nevnes spesielt boken *Vår tids hage* (1939), tidsskriftene *Form og Flora* og *Havekunst*, samt mer populære magasiner som *Hus og Have* og *Vi selv og våre hjem*. Blant annet skulle den moderne hagen være et sted for hvile og rekreasjon. Av dette fulgte at man burde velge planter, materialer og løsninger som ga enklest mulig vedlikehold og god funksjonalitet.³⁴ Beskjeden til Moen angående grusplassene i utkastet Solbakken er relativt klar. Juryen anser ikke grusplassene som berettiget. De burde helst innskrenkes, sløyfes eller hellelegges. Ettersom grusflater måtte skyfles, rakes og kantstikkes for å holdes fine, var de arbeidskrevende og ble raskt upopulære under de nye idealene.

Prydhagen ble omtalt som familiens sommerdagligstue i den moderne boligen. En utvidelse av huset, «en fredelig, usjenert og lun opholds- og tumleplass».³⁵ Tilgangen mellom hagen og huset var derfor viktig og ble understreket mange steder i hagelitteraturen.³⁶ Dette idealet kan være bakgrunnen for juryens kritikk av Lyftingsmo og Syversens utkast hvor de mener inngangen til huset er for sterkt orientert ut av hagen. De kommenterer også at blomstene bør plasseres slik at man kan se dem fra inne i huset, gjennom vinduene, noe som knytter huset og hagen tettere sammen. Vurderingen angående blomstenes plassering er interessant og nevnes også i kommentarene til Moens og Morstøls utkast. Noe som er et tegn på at hagen ikke lenger først og fremst skal vises fram til andre, men er til for egen rekreasjon og familien som bor i huset.

Et viktig ideal for villahager i tiden var skjerming mot innsyn fra uvedkommende og generende ferdsel på vei og arbeidsarealer, gjerne gjennom høye busker eller hekkbeplantning langs grensen. Her skiller bondehagen seg fra villahagen. «Ute på landsbygda derimot kan

forholdene ofte være slik, at de som steller i huset og skal bruke hagen, nettopp setter pris på, at utsikten ikke stenges til vei og den trafikk, som foregår der», skriver Einar Hildrum i sin omtale av bondehagekonkurransen i *Havekunst* 1940.³⁷ Det var vel snarere en fordel om man kunne følge med på gårdsarbeidet i tunet fra fluktstolen i hagen, eller barnas lek i hagen, mens man selv arbeidet i tunet. Her har deltakerne i konkurransen løst bondehagene på ulikt vis, både med og uten siktlinjer, men juryens kommentarer om å arbeide hele gårdsanlegget sammen til en enhet, sikre god kommunikasjon mellom de ulike delene, beholde utsikt og fjerne barrierer, peker i retning av tankegangen Hildrum beskriver i *Havekunst*.

Moderne hagekunst for bonden eller politisk virkemiddel i nasjonalismens tjeneste?

Gjennom publisering av vinnerutkastene og juryens bedømmelser i aktuelle tidsskrifter og aviser ble de nye ideene om gode bondehager spredt til både bøndene og andre hageeiere. Ikke minst ble de spredt også til et større hagefagmiljø hvor diskusjonene gikk videre. Hva som skulle være fagdisiplinens bidrag til samfunnet, var det nok ulike meninger om på denne tiden, alt etter politisk syn og faglige interesser hos den enkelte.

Med modernismens inntog ble ideer om sosial utjevning, likestilling og likeverd sterkere i samfunnet, og man tilstrebet på ulike måter å bryte opp i samfunnsstrukturer som skapte eller bidro til å opprettholde forskjeller mellom sosiale grupper. Kunsthistoriker Espen Johnsen argumenterer i sin doktoravhandling for et syn på modernismen i Norge som ikke kun stillhistorisk anti-historisme eller oppbrudd fra historie og tradisjoner som sådan, men mer som et oppbrudd fra den borgerlige bo- og byggeskikken som rådet i landet ved århundreskiftet.³⁸ Johnsen viser her til modernismen innenfor arkitektur og design, men dette er overførbart også til hagekunsten. Både i hvordan hagearkitektene tok avstand fra 1800-tallets (og borgerskapets) overdådige og irrasjonelle pynting i hagene, men også ved at de var opptatt av sosial utjevning og at de engasjerte seg i dette på samfunnsnivå. Sakene de diskuterte på møtene sine, viser at de var opptatt av å finne løsninger for å løfte situasjonen for folk som ikke tilhørte borgerskapet, enten det var kolonihager for beboere i bygårder, åpne folkeparker og idretts- og badeanlegg for fellesskapet eller bondehager.

At et bredere lag av befolkningen, deriblant bøndene, skulle få nytte godene av helsebringende moderne hagekunst var åpenbart et mål, men for noen var det på denne tiden, som nevnt, også andre grunner til å løfte akkurat bonden. I Norge, som i Europa ellers, var tiden mellom verdenskrigene preget av nasjonalistiske strømninger. Den økonomiske og politiske situasjonen var tilspisset og samfunnsdebatten bar preg av blant annet spørsmålet om hvordan man best kunne styrke landet i en tid hvor farer truet. Gjennom 1800-tallet hadde det utviklet seg en «tokulturlære» i Norge hvor man oppfattet at bonden representerte den ene og ekte delen av norsk kultur, mens borgerskapet og embetsmennene representerte den andre, som egentlig ikke var norsk, men dansk. Ivar Aasen og Noregs Mållag stod i spissen for denne tankegangen.³⁹ I mellomkrigstiden fikk slike oppfatninger sterkt fotfeste i nasjonalistiske kretser. Skulle man styrke landet og gjøre det motstandsdyktig mot farene som truet, måtte man styrke bonden. I lys av dette, er det interessant at ett av jurymedlemmene i bondehagekonkurransen, Olga Bjoner, like før hun befattet seg med konkurransen, skrev følgende:

En sterk bondestand skaper et sterkt folk, mens en svak bondebefolkning skaper et svakt folk. Derfor er det sant at 'bondens saga er landets saga', en bondestand i reising er folket i opgang, mens en bondestand i nedgang er folket i nedgang. Bondens skjebne er landets skjebne.⁴⁰

Olga Bjoner ble i 1941 utpekt til landsleder for NS' kvinneorganisasjon og øverste leder for Kvinnehirden. Etter krigen ble hun dømt og fengslet for landssvik.⁴¹

Vi vet at det like etter krigen også ble kjørt eksklusjonssaker i Norsk Hagearkitektlag. To av premievinnerne fra bondehagekonkurransen, Harald Hindhamar og Ellef Grobstok, var blant de suspenderte for mistanke om samarbeid med tyske myndigheter. Professor Karsten Jørgensen har diskutert disse eksklusjonssakene i sin artikkel *Ekebergparken, landskap og demokrati* (2015). Her påpeker han Hindhammars og Grobstoks mulige uskyld ved at de kan ha blitt pålagt å samarbeide med tyskerne, eller at de rett og slett kan ha valgt å tenke pragmatisk i en tid hvor det var krig og hverdagen måtte gå videre. Jørgensen mener også det kan ha hatt betydning at den fremskutte posisjonen landskapsarkitekturen hadde i Tyskland, kan ha virket smigrende på de norske hagearkitektene som her i landet måtte kjempe for anerkjennelse.⁴² Hvordan dette egentlig hang sammen og hvorvidt enkelte kan ha hatt en agrarnasjonalistisk eller nazistisk agenda med sin deltakelse i bondehagekonkurransen vet vi altså ikke. Dette er heller ikke hovedtema for denne artikkelen, men tematikken er en interessant brikke i puslespillet for å forstå diskursen i fagmiljøet på denne tiden og bør følges opp med mer forskning.

Den gode bondehagen

I 1940 ble Einar Hildrum bedt om å gi en orientering om bondehagekonkurransen til tidskriftet *Havekunst*. Moderne formspråk er ikke det Hildrum trekker fram. Konkurransen har vist, skriver han, at man må se bort fra villahagens vanlige formspråk og løse oppgaven fritt og selvstendig ut fra bondegårdens behov. Et viktig grunnprinsipp er at «En norsk bondegård er en del av det landskap den ligger i, og den må utformes slik at den harmonerer best mulig med den vakre norske natur som omgir den. Hus, tun og hage skal gi uttrykk for det liv, de tanker og krav, som bor og rår på gården.»⁴³ Videre oppsummerer han at tunet skal være vakkert, tørt, renslig og tjenlig til ferdsel og arbeid. Anlegget skal ikke være for dyrt og det må være enkelt å vedlikeholde. Man må tenke helhetlig og sørge for at siktlinjer som kan være nyttige på gården ikke stenges av. Beplantningens hovedoppgave er å binde gårdens bygninger sammen til et harmonisk hele. Blomster bør plantes slik at man også kan se dem innenfra, gjennom vinduene i huset.⁴⁴

I Norge brøt krigen ut samme år og landet gikk inn i en femårig fase preget av okkupasjon og krisehåndtering. Mye ble annerledes enn man hadde tenkt i tiden som kom. I hvilken grad bøndene under krigen og i årene etterpå lot seg påvirke av hagearkitektenes ideer om gode bondehager bør undersøkes videre. I 1980–82 ble det arrangert en ny bondehagekonkurranse i regi av Det norske hageselskap. I tillegg til selve idékonkurransen ble det da også gjort fylkesvise registreringer av gode tun og hagemiljøer på gårdene. Disse registreringene kan være et interessant materiale å undersøke i denne sammenheng.⁴⁵

Sammenfatning

Målet med denne artikkelen har vært å fortelle den detaljerte historien om idékonkurransen om gode bondehager. Hensikten er å bidra til dypere forståelse og mer nyansert kunnskap om fagdisiplinen på 1930-tallet. Verken bondehagekonkurransen eller andre konkurranser i det nyetablerte, norske hagearkitektmiljøet i perioden er tidligere studert av forskere.

Historien om bondehagekonkurransen gir oss et sjeldent innblikk i hvordan fagmiljøet jobbet på 1930-tallet. Denne kunnskapen er nyttig på flere måter. For det første gir den oss kunnskap om organisasjoner, enkeltmennesker og posisjoner i den tidlige fasen av det orga-

niserte fagmiljøet. Historien peker på en oppfatning i faggruppen om et felles samfunnsoppdrag tuftet på ideer om modernisering og sosial utjevning. Vi har også sett at enkelte i miljøet herunder kan ha funnet motivasjon i de agrarnasjonalistiske ideene i Norge på denne tiden.

For det andre bidrar historien til å gi oss dypere innsikt og forståelse for hvordan faglige arbeids- og beslutningsprosesser kunne være. For eksempel ser vi at miljøet var lite og at deltakerne kjente hverandre godt. Dermed er det rimelig å anta at de også kjente hverandres tegnestil godt. Man kan derfor stille spørsmål ved hvor anonym denne konkurransen i realiteten var. At Olav L. Moen hadde en fremskutt posisjon ved Norges landbrukshøyskole kan for eksempel ha påvirket juryen i hans favor dersom de gjenkjente hans strek i utkastene. Moen vant alle de tre delene av konkurransen.

For det tredje gir historien oss gjennom tegninger og tekster kunnskap om de gjeldende idealene for bondehager på denne tiden. Tegningene står for seg selv, og juryens bedømmelse er en verdifull primærkilde til fagfolkene egne vurderinger, med deres egne ord. Ved at vurderingene er gjengitt helhetlig kan de tolkes på nytt i lys av ny kunnskap som måtte komme på feltet i fremtiden.

Noter

- 1 O. Aspesæter, E. Grobstok, O. Nordal, Kr. Krafft og E. Strøm. *Vår tids hage*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1939, 26.
- 2 For eksempel slik det uttrykkes i Olga Bjoners «Organisasjon» i *Garden – Småstykke til høgtlesning*. Upplysningsnemnda for bønder og fiskarar, 1935, 30–31.
- 3 «Idékonkurranse om tegninger til gode bondehager.» *Form og Flora*, red. Karen Reistad. Oslo: Grøndahl & Søns Forlag, 1937, 35. Usignert artikkel.
- 4 Magne Bruun. *75 år for landskap og utemiljø: Norske landskapsarkitekters forening 1929-2004*. Norske landskapsarkitekters forening, 2004, 109–110.
- 5 Elisabeth Tostrup. *Architecture and Rhetoric: Text and Design in Architectural Competitions*, Oslo 1939-90. Doktoravhandling. Arkitekthøyskolen i Oslo, 1996, 18.
- 6 Referat fra styremøte i NHL 15. november 1935, *Møteprotokoll for styret 1930-1956*. Samling etter NLA. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- 7 Direktør K.K. Hejes og hustru Bertha Hejes legat, med formål spesielle undersøkelser på hagebrukets område. Legatet ble forvaltet av Selskapet Havedyrkningens Venner (Det Norske Hageselskap).
- 8 Referat fra medlemsmøte i NHL 22. november 1935, *Møteprotokoll for NHL 1927-1940*. Samling etter NLA, Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- 9 Referat fra medlemsmøte i NHL 31. januar 1936, *Møteprotokoll for NHL 1927-1940*.
- 10 «Idékonkurranse om gode bondehager» *Norsk Havetidende 1936*, innbundet årgang. Oslo: Selskapet Havedyrkningens Venner, 1936, 232. Usignert.
- 11 Olav L. Moen deltok i alle tre deler av konkurransen og vant også samtlige.
- 12 «Idékonkurranse om gode bondehager» *Norsk Havetidende 1936*, 232.
- 13 «Idékonkurranse om gode bondehager» *Norsk Havetidende 1936*, 232.
- 14 «Idékonkurranse om tegninger til gode bondehager» *Norsk Havetidende 1937*, innbundet årgang. Oslo: Selskapet Havedyrkningens Venner, 1937, 123. Usignert.
- 15 «Idékonkurranse om tegninger til gode bondehager» *Norsk Havetidende 1937*, 123.
- 16 «Idékonkurranse om gode bondehager. Avdeling 3.» Konkurransesepapirer utarbeidet av Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag. Samling etter Eyvind Strøm, Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- 17 «Idékonkurranse om tegninger til gode bondehager» *Norsk Havetidende 1937*, innbundet årgang. Oslo: Selskapet Havedyrkningens Venner, 1937, 100. Usignert.
- 18 «Idékonkurranse om tegninger til gode bondehager» *Norsk Havetidende 1937*, 127–128.
- 19 «Idékonkurranse om tegninger til gode bondehager» *Norsk Havetidende 1937*, 129–130.
- 20 «Idékonkurranse om tegninger til gode bondehager» *Norsk Havetidende 1937*, 100.
- 21 Referat fra medlemsmøte i NHL 6. mars 1937, *Møteprotokoll for NHL 1927-1940*.

- 22 Referat fra medlemsmøte i NHL 6. mars 1937, *Møteprotokoll for NHL 1927-1940*, og referat fra styremøte i NHL 2. februar 1937, *Møteprotokoll for styret 1930-1956*.
- 23 Flyfoto fra 1959 viser at gården samsvarende med kartet fra konkurransen. Adresse i dag: Øst-Modumveien 592. Historiske flyfoto: «Ringerike-Hole-Modum-Eiker-Drammen-Hof-Holmestrand-1959», Finn kart (Historiske), besøkt 6. januar 2022, <https://kart.finn.no/>
- 24 «Dosen Moen vant 1. premien i konkurransen om gode bondehager» *Aftenposten*, 30. april 1938 (aftennr.), 7, <https://www.nb.no/items/b973f58799fc4388b76a418e2fd17e40?page=5&searchText=hejes>
- 25 «Idékonskurrans om gode bondehager» *Norsk Havetidende 1937*, innbundet årgang. Oslo: Selskapet Havedyrkningens Venner, 1937, 254. Usignert.
- 26 Einar Hildrum, «Idékonskurrans om gode, norske bondehager» *Havekunst 1940*, innbundet årgang, red. Troels Erstad og Gösta Schuwert. Holstebro: Dansk Havearkitektforening og Föreningen Svenska Trädgårdsarkitekter, 1940, 76.
- 27 Årsberetning for Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag 1937-1938. *Møteprotokoll for NHL 1927-1940*.
- 28 «Gode haver på landsbygden» *Svelviksposten*, 17. mai 1938, 1, <https://www.nb.no/items/20db03e43afe4e52fcc6fdd5e2084915?page=0&searchText=svelviksposten>
- 29 K. M., «Et mønsterbruk i Asker – Karl Haugen paa «Lidarende» faar Landbruksksselskapets sølvmedalje med diplom,» *Akers-Posten*, 31. oktober 1922, 1–2, <https://www.nb.no/items/7f0f6393864037a97863a0fb9cbd7a7e?page=0&searchText=%22Karl%20Haugen%20paa%20C%20ABLidarende%20C%20BB%20faar%20Landbruksksselskapets%22>
- 30 Eyvind Strøm, «Motto: «Heim». Hage m.v. ved småbruk». Konkurransetkast, beskrivelse av anlegget. Samling etter Eyvind Strøm. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU. 1.
- 31 «Idékonskurrans om gode bondehager. Avdeling 3» *Norsk Havetidende 1939*, innbundet årgang. Oslo: Selskapet Havedyrkningens Venner, 1939, 112–114.
- 32 «Idékonskurrans om gode bondehager. Avdeling 3» *Norsk Havetidende 1939*, 112.
- 33 «Idékonskurrans om gode bondehager. Avdeling 3» *Norsk Havetidende 1939*, 114–115.
- 34 Bredo Morstøl, «Grønt, grønt og atter grønt» *Form og Flora*, red. Karen Reistad. Oslo: Grøndahl & Søns Forlag, 1937, 28.
- 35 Aspesæter, Grobstok, Nordal, Krafft og Strøm, *Vår tids hage*, 13.
- 36 Blant annet i *Vår tids hage*, 38–42, og *Form og flora* billedtekster 12, 14, 26 og 55.
- 37 Hildrum, «Idékonskurrans om gode, norske bondehaver» *Havekunst 1940*, 78.
- 38 Espen Johnsen, «Det moderne hjemmet 1910-1940: fra nasjonal tradisjonisme til emosjonell funksjonalisme». Doktoravhandling, Universitetet i Oslo, 2002, 19.
- 39 Jens Johan Hyvik, «Tokulturlæra i fortid og samtid» *Heimen* 58, nr. 1 (2021): 35–36. <https://doi.org/10.18261/issn.1894-3195-2021-01-04>
- 40 Olga Bjøner, «Organisasjon» i *Garden – Småstykket til høgtlesning* (Opplysningsnemnda for bønder og fiskarar, 1935), 30–31.
- 41 Bjørn Steinar Meyer, *Førerkvinnen* (Forlagshuset Vest AS, 2017), 220, 337–347. Bernt Roughthvedt, *Norges verste nazister: Nordmenn og tyskere i Hitlers tjeneste 1940-1945* (Spartacus Forlag AS, 2016), 26–27.
- 42 Karsten Jørgensen, «Ekebergparken, landskap og demokrati» *Nordlit 36: Berørt av bygninger* (2015): 137–138. <https://doi.org/10.7557/13.3683>
- 43 Hildrum, «Idékonskurrans om gode, norske bondehaver» *Havekunst 1940*, 77–78.
- 44 Hildrum, «Idékonskurrans om gode, norske bondehaver» *Havekunst 1940*, 78.
- 45 Det norske hageselskap, *Gardstunet: 20 gode tunløsninger fra hele landet* (Landbruksforlaget, 1983). Et utvalgt tun fra hvert fylke ble rentegnet av landskapsarkitekt Sveinung Skjold og dannet grunnstammen i denne boka.

8.2 Artikkel 2 – Fulltekst

Torborg Zimmer. Kvinnelig pioner og banebryter i norsk landskapsarkitektur

Nordisk arkitekturforskning, Vol. 34, No. 2 (2022), 105-134.

Publisert 20. desember 2022

TORBORG ZIMMER KVINNELIG PIONER OG BANE BryTER I NORSK LANDSKAPS- ARKITEKTUR

BERIT RØNSEN

English abstract

In the early 1930s the very first women started their careers as professional landscape architects in Norway. Although the lives and works of these women are important pieces of the puzzle of our garden history, their story has not been a theme of interest in Norwegian research until lately. The aim of this article is to help fill in the gap by telling the story of one of these women – landscape architect Torborg Zimmer. The article is based on new archive studies concentrating on her early period from childhood and education to breakthrough and early career until marrying Kåre Frølich in 1949.

Zimmer was born in 1911. She grew up in Bergen and established her own practice there in 1936 after studying abroad and at the Norwegian agricultural college (NLH). She had a challenging start being a young woman in a field strongly dominated by men, but eventually she found her place and gained respect for her work. She designed mainly private villa gardens in and around the two cities of Bergen and Stavanger. During her early period Zimmer was quite inspired by modernist ideas, using geometric figures and straight lines in clear-cut designs. Later she was more known for her great botanical skills such as rich and very detailed planting plans. Her archive shows about 240 projects from the 1930s to 1990s. 110 of them from before she married in 1949.

The article highlights three aspects of Zimmer's contribution showing her importance to Norwegian garden history: 1. She was a pioneer being one of the very first women entering the discipline as professional landscape architects. 2. She contributed to the development of the discipline by bringing in new ideas and modern design from abroad, and by actively participating in the professional discourse. 3. She contributed greatly to Norwegian garden art by designing a large number of beautiful gardens in Western Norway.

Keywords:

Garden art, landscape architecture, modernism, women's history, pioneer, Torborg "Bitten" Zimmer Frølich

Innledning

Figur 1
24 år gamle Torborg Zimmer presentert
i avisen 21. mars 1936.

UTSNITT FRA BERGENS AFTENBLAD (1936)

Som en av Norges første kvinnelige hagearkitekter etablerte den unge Torborg Zimmer seg i Bergen i 1936: 24 år gammel, nyutdannet og full av inspirasjon og modernistisk glød fra sine reiser i utlandet. Den bratte naturen hun skulle jobbe i satte raskt grenser for modernistisk grense-sprenging, men Zimmer fant sin vei og skapte mange kunstverk i dialog med den norske vestlandsnaturen. Respekten for naturen, kjærligheten til plantemangfoldet, fascinasjonen for det moderne formspråket, og kunsten å elegant samordne disse faktorene til nye kunstverk på hvert sted, ble hennes varemerke.

Torborg Zimmer Frölich ("Bitten" blant venner) skulle bidra vesentlig til norsk hagekunst og landskapsarkitektur gjennom store deler av 1900-tallet. Som en av de første kvinnene i faget var hun en viktig banebryter. Hun bidro aktivt i den faglige diskursen og hun var en av de som brakte ideer og stiluttrykk fra utlandet til Norge. Derfor er hun en viktig figur i faghistorien. Likevel er hun lite kjent. Hvorfor? Og hvem var hun egentlig?

Kvinner i landskapsarkitekturen har vært lite studert og lite omtalt sammenlignet med menn. Dette gjelder i Norge og Norden ellers, men også i andre deler av verden (Dümpelmann & Beardsley, 2015, s. 15-17; Københavns Universitet, 2022). Det kan se ut som en del historikere rett og slett har gått forbi dem, skriver Dietze-Schirdewahn i 2021 (Dietze-Schirdewahn, 2021b). Årsakene er uklare og sammensatte. En forklaring er at historien tradisjonelt har vært skrevet av mannlige historikere. Menn har skrevet om menn (Nolin, 2015, s. 74). Menn har også dominert fagfeltet, fått de store oppdragene og sittet i ledende posisjoner. Dette

gir mer publisitet. En annen forklaring er at arkivmaterialet etter kvinnelige aktører ofte er tapt, og få verk er bevart. Dette gjør det ekstra krevende å finne opplysninger (Nolin, 2008, s. 140). Resultatet er en fortelling hvor kvinner synes å ha hatt mindre plass i faget og mindre påvirkning på fagets utvikling enn det som antakelig var tilfellet (Nolin, 2015, s. 55). Hensikten med denne artikkelen er å bidra til å styrke kunnskapen om norsk hagekunst på 1930- og 40-tallet og samtidig bidra til å nansere forståelsen for utviklingen i faget ved å løfte fram historien til en av de kvinnelige aktørene. Studien inngår i et overordnet prosjekt som blant annet søker å synliggjøre faktorer som kan ha bidratt til hagekunstens bevegelse fra å være oppfattet som elitekultur på 17- og 1800-tallet, til å bli bredere folkekultur, slik vi kjenner den i dag. Kvinners inntreden i faget kan ha vært en faktor av betydning i så måte. Her trengs det mer forskning på konsekvensene av kvinnes virke. Dette kommenteres mer utdypende i artikkelens avsluttende refleksjoner.

Artikkelen undersøker hvem Torborg Zimmer var som ung modernist og hagekunstner i årene fram til hun giftet seg med arkitekten Kåre Frölich i 1949. I denne perioden utforsker hun modernismens formspråk blant annet gjennom utstrakt bruk av rette linjer og geometriske former. Senere ble hun en tydelig forkjemper for hagekunst på naturens egne premisser. Da lot hun designet i større grad ledes av naturgitte kvaliteter på stedet.

Noen ytterst få artikler og bokkapitler er skrevet om Zimmer Frölich. Disse gir oss noe informasjon om livet hennes, men i hovedsak presenterer de utvalgte hovedverk fra den senere delen av karrieren. Blant disse finner vi Arne Sælens artikkel "Med naturen som veiviser" i *Byggekunst* (1987) som han senere bygget videre på til kapittelet "Man tager det man haver..." i boken i *Utestemmer – Pionertid i norsk landskapsarkitektur 1900-1960* (2019). Sammen med mannen, arkitekt Kåre Frölich, ble hun også presentert i *Arkitektur i Norge: årbok 1999* (Florelus et al., 1999). I denne boken vektlegges samarbeidet mellom de to. I bøkene *Norske hager: hagevandring i ord og bilder* (Langeland, 1991) og *Gjennom hageporten til hundre års hageglede* (Conradi et al., 2000) er Zimmers egen hage på Skjoldhøgda i Bergen omtalt i egne kapitler.

Denne artikkelen baserer seg på nye studier av arkivmateriale fra Zimmers tegnestue i perioden 1935-48. Zimmers arkivmateriale ble avlevert til Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU) etter hennes død, og det befinner seg nå i Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur ved NMBU. At Zimmers materiale faktisk ble levert inn er interessant. Det kan tyde på at hun hadde en spesiell tyngde i fagmiljøet. Samtidig kan det også skyldes hennes mann Kåre Frölichs posisjon, og det faglige samarbeidet med han. Arbeidene fra perioden består av totalt 110 oppdrag. Hovedsakelig omfatter disse private hager i og omkring byene Bergen og Stavanger. Ettersom Zimmers arkiv i all hovedsak inneholder hagearkitekttegninger, ikke kilder som forteller om livet hennes ellers,

har annet arkivmateriale som gamle aviser, tidsskrifter, folketellinger, kirkebøker og fotografier, vært viktige kilder for å finne ut mer om hvem hun var. Digitalisert og tilgjengeliggjort materiale ved Nasjonalbiblioteket, Arkivverket og databaser som DigitaltMuseum og Marcus (Universitetsbiblioteket i Bergen) har vært av uvurderlig verdi i så måte. Også tilgang til Kåre Frølichs og andre bergensarkitekters arkivmateriale i Bergen byarkiv, samt materiale etter landskapsarkitekt C. Th. Sørensen ved Danmarks Kunstbibliotek i København, har vært viktig. Arkivenes rolle for denne typen forskning er essensiell. Det ligger dessverre i dag en stor begrensning i det faktum at kvinners materiale ofte ikke finnes bevart i arkivene (Sonne, 2022; Nolin, 2008, s. 140). Dette er første gang Torborg Zimmers historie blir fortalt på denne måten. Det har vært en møysommelig prosess å pusle brikkene sammen ettersom kildematerialet er svært begrenset og det ikke finnes etterkommere å snakke med. Desto viktigere er det at arbeidet blir gjort før den lille kunnskapen vi har går i glemmeboken. Historien gjentar ikke seg selv, men historikere gjentar hverandre, sier professor i landskapsarkitektur Henriette Steiner: "Det har skapt en negativ spiral, hvor kvindene bliver udvisket gennem historien, selvom de var synlige i deres samtid. Det betyder, at vores offentlige hukommelse bliver skæv, og vi i sidste ende ikke får et retvisende billede af historien" (Sonne, 2022).

I tillegg til å være et bidrag til forskning på norsk hagekunstshistorie er artikkelen også et bidrag til pågående forskning på kvinner i landskapsarkitekturen. Ønsket er ved dette å bidra til en mer nyansert historiografi som inkluderer flere aspekter og gir dypere forståelse for profesjonens utvikling. De siste årene har temaet kommet i søkelyset i Norden blant annet ved en fellesnordisk satsning gjennom forskningsnettverket "Where are the Women in Scandinavian Landscape Architecture" ledet av Steiner sammen med professor Svava Riesto ved Københavns Universitet (Københavns Universitet, 2022). Også andre steder er temaet satt på agendaen det siste tiåret. Spesielt bør nevnes boken *Women, Modernity and Landscape Architecture* (Dümpelmann & Beardsley, 2015) som samler interessante undersøkelser fra forskere over hele verden innen temaet kvinner i landskapsarkitekturen.

Oppveksten på brygga

Søndagen da Torborg Zimmer kom til verden, 23. juli 1911, stod det å lese i *Bergens Tidene* at keiser Wilhelm snart var ventet til byen. Den tyske keiseren var på sin årlige norgesferie langs vestlandskysten. Keiserens ankomst kunne antakelig ikke måle seg med gleden over å få en ny lille søster. Likevel må det ha vært en spennende affære for de fire eldste Zimmer-barna i Strandgaten 147 å følge med på at keiserflåten med skipet "Hohenzollern" og fire følgeskip ankret opp i havnen i Bergen. De bodde praktisk talt på brygga, og fra familiens leilighet i de to øverste etasjene i den høyreiste hjørnegården på Tollbodallmenningen hadde de den beste utsikten til begivenheten.

Det pulserende havnelivet i Vågen var Zimmer-barnas hverdag. Hendelsen over er nok beskrivende for miljøet Torborg Zimmer vokste opp i. Moren, Elisa Zimmer (født Sundfør), var fra en skipsrederfamilie i Haugesund. Faren, Knud Zimmer, var direktør i Bergenske Dampskipselskap (BDS). Med hans arbeid fulgte et liv tett på reisende mennesker, handel av varer og lossing av båter som lå til kai. Familien hadde flyttet til Bergen fra Stavanger i 1905 da han fikk sin første stilling i selskapet (Wiberg, 1926, s. 116). Boligen på Tollbodallmenningen fulgte stillingen. En folketelling fra 1910 viser at Knud og Elisa Zimmer bodde her med barna Kathrine, Ingeborg, Antonette og Hans Kirkgaard, sammen med tre tjenestepiker. På gateplanet og i de tilhørende sjøbodene var det næringslokaler for dampskipsselskapet (Digitalarkivet, 2022a). Så kom altså Torborg som femte barn i ungeflokken i 1911.

Da dampskipsselskapets topp moderne bygningskompleks på Bradbenken, nord for Vågen, stod ferdig i 1913, flyttet familien inn der. I 1916 kom lillesøster Elisa til verden som sistemann i ungeflokken (Digitalarkivet, 2022b). Det meste av sin barndom bodde altså Torborg Zimmer på Bradbenken. Også her med brygga og det pulserende havnelivet rett utenfor dørstokken. De gamle, ikoniske bryggene i Bergen var nærmeste nabo mot øst og Bergenhus festning nærmeste nabo mot vest. De grønne festningsvollene og parkarealet innenfor festningsmurene må ha vært en yndet lekeplass for barna. Antakelig var det på Krohnsengen skole i

Figur 2
Torborg Zimmers første barndoms-
hjem, Strandgaten 147 (den høyreste
hjørnegården til venstre i bildet) foto-
grafert 1869.

FOTO: KNUD KNUDSEN ([HTTPS://MARCUS.UIB.NO/
INSTANCE/PHOTOGRAPH/UBB-KK-1318-0058.HTML](https://marcus.uib.no/instance/photograph/UBB-KK-1318-0058.html))

bakkene ovenfor Bradbenken de seks Zimmer-barna gikk i barneårene. Flere av dem fortsatte deretter videre på Bergen Katedralskole i ungdomsårene. Torborg Zimmer, derimot, valgte en annen vei.

Det skal ha vært gjennom farens forretningskontakt Trygve Blaauw hun fikk muligheten til å reise til England i 1928. Blaauw hadde giftet seg med storesøster Ingeborg Zimmer i 1927 og var nå som en del av familien å regne. Arne Sælen har skrevet at det ifølge Knud Zimmer var for å “lære engelsk kustus, og kanskje også tilegne seg gartnerfaget” at datteren ble sendt til England (Sælen, 2019, s. 209-211). Det var ikke uvanlig i velstående familier at også døtre reiste ut for å få utdanning på denne tiden. I borgerskapet, hvor kvinner gjerne var økonomisk helt avhengig av sine menn og etter tradisjonen ikke skulle ha verken utdanning eller jobb, hadde man sett hvor katastrofalt det kunne være å forbli ugift (Erichsen, 2017, s. 80). Gjennom de første tiårene av 1900-tallet ble det gradvis mer akseptert at også kvinner tok høyere utdanning. Samtidig var det usikre tider i Europa som blant annet hadde forårsaket at mange menn var utvandret til Amerika. Grunnet farlig arbeid som fiske og industri var også dødeligheten høyere blant menn. Kvinnene kom i overtall (Erichsen, 2017, s. 79-87). En av grunnene til å sende døtre i utdanning var derfor å sikre dem en god framtid uavhengig av giftemål.

Figur 3
Torborg Zimmers barndomshjem, Bradbenken 1. Bygningen ble oppført for Bergenske Dampskipsselskap (BDS) i 1913. Fotografert omkring 1920.

FOTO: OLAF ANDREAS SVANØE ([HTTPS://MARCUS.UIB.NO/INSTANCE/PHOTOGRAPH/UBB-BROS-00645.HTML](https://marcus.uib.no/instance/photograph/ubb-bros-00645.html))

Figur 4
De fire yngste Zimmer-søstrene i
Ingeborgs bryllup 1927 (fra v. Torborg,
Ingeborg, Antonette, Elisa). Søster
Antonette, som var utdannet drakt-
og kjolesyerske, sydde Ingeborgs
brudekjole (Marcus billedsamling, 2022).
Bildet er fra et album over Antonette
Zimmers brudekjoler.

FOTO: UKJENT FOTOGRAF. MARCUS BILLEDSSAMLING
([HTTPS://MARCUS.UIB.NO/INSTANCE/ALBUM/UBB-BS-FOL-01866.HTML](https://marcus.uib.no/instance/album/ubb-bs-fol-01866.html))

Studietiden i England

Det var til Swanley Horticultural College Torborg Zimmer kom som 17-åring i 1928. En gartnerskole med tilhold i det gamle Hextable House i Kent, et herskapshus med historie tilbake til 1500-tallet. Siden 1925 hadde skolen vært under ledelse av den anerkjente kvinnelige botanikeren dr. Kate Barrett som selv hadde studert ved skolen tidlig på 1900-tallet. Dette året, 1928, hadde rektor Barrett fått reist en moderne laboratoriebygning for plantestudier som antakelig stod flunkende ny da Zimmer ankom Swanley for å starte sitt første skoleår (Hextable Heritage Society, 2018, s. 11-12).

Swanley var en av de største gartnerskolene i England spesielt tilrettelagt for kvinner. Egne gartnerskoler for kvinner hadde blitt opprettet også i de nordiske landene fra slutten av 1800-tallet, men for kvinner som ønsket en karriere, gjerne som profesjonell landskapsarkitekt, var disse skolene dårlig egnet. Derfor reiste de gjerne til utlandet for å finne en egnet skole (Nolin, 2015, s. 58-59). På Swanley møtte Torborg Zimmer der-

for et internasjonalt miljø av kvinnelige studenter fra mange forskjellige land. Blant medstudentene var den jevngamle, svenske Inger Wedborn, som skulle bli en av Sveriges første kvinnelige hagearkitekter. I en artikkel om Swanley i 1932 forteller Wedborn at skolen hadde forelesninger i botanikk, bokføring, entomologi (insektslære), kjemi og hagebruk. I det første studieåret hadde studentene praktisk arbeid innen frukt- og grønnsaksdyrking, og i det andre året innen anlegg og skjøtsel av prydhager. Utenom undervisningen var det et rikt studentmiljø med en mengde foreninger, blant annet for tennis, hockey, aftenunderholdning og dans. Og studentene bodde i egne studenthjem inne i byen, fem minutter unna colleget (Wedborn, 1932, s. 12-14).

De to årene i England gav Zimmer "Certificate in Horticulture" og grunnleggende botanisk kunnskap som fikk prege hele hennes karriere. Den store kjærligheten til lyng har hun selv sagt at hun fant under oppholdet i England. På denne tiden var ikke lyng vanlig i hager i Norge, men i England så hun den brukt som hageplante for første gang og ble begeistret (Bergens Tidende, 1992).

Praksis og studier i Norge og København

Tilbake i Bergen i 1930 fikk Torborg Zimmer mulighet til å bruke sin nyervervede botaniske kompetanse i et halvt års praksis i plantehuset i Botanisk hage ved Bergens Museum (Norges Kvinder, 1936). Denne høsten gikk de samme sted løs på det store omleggingsarbeidet i Muséhagen hvor det nyklassisistiske prydanlegget med vannbassenger som finnes der i dag, ble anlagt. Det var bygartner Georg Rosenkilde og professor Rolf Nordhagen som stod bak planene. Selve anleggsarbeidet ble utført blant andre av entreprenørfirmaet Ingolf Eide (Jørgensen et al., 2015, s. 99-103). Om Zimmer var involvert i dette arbeidet, er uvisst, men hun var iallfall på stedet, og kanskje var det her hun stiftet sitt første bekjentskap med Eide og de andre av byens etablerte anleggsgartnerfirmaer.

I Byggekunst 1987 skriver Torborg Zimmer (nå gift Frölich) at hun i 1931-32 var kontorassistent ved Geologisk institutt på Universitetet i Bergen (Frölich, 1987, s. 42). I aviser fra 1936 oppgir hun derimot at hun etter sin praksisperiode ved plantehuset i Botanisk hage jobbet to år som privat gartner og at hun senere (antakelig i 1935) var et halvt års tid ved "geologiske avdeling ved Bergens museum" (Nationen, 1936; Norges Kvinder, 1936). Geologisk avdeling var forløperen til Geologisk institutt. Avisene fra 1936 vurderes å være den mest pålitelige kilden ettersom de er nærmere i tid og oppstillingen fra 1987 også inneholder andre unøyaktigheter.¹ Hvor Torborg Zimmer hadde sitt engasjement som privat gartner i disse to årene har jeg ikke lyktes å finne ut. Kanskje jobbet hun flere steder. Fortsatt bodde hun hjemme på Bradbenken hos foreldrene sine, sammen med søsknene Antonette, Hans Kirkgaard og Elisa. På kveldene fulgte hun et aftenkurs i geometri og tegning ved Bergen Kunsthandverksskole i Strømgaten (Frölich, 1987, s. 42).

1 For eksempel oppgir hun at hun var hos Sørensen i København 1933-35, men dette skal ha vært kun 3/4 år i 1934 (Borup, 1991, s. 62). Bergens Museum omtales som Universitetet i Bergen, men var ikke formelt et universitet i 1931-32. Geologisk institutt gikk på denne tiden under betegnelsen geologisk avdeling under museet slik det framgår korrekt av avisene fra 1936.

Vinteren 1932 døde Torborg Zimmers far, direktør Knud Zimmer, 62 år gammel. Familiens bolig på Bradbenken hadde fulgt hans stilling i Bergenske Dampskipselskap, så nå måtte moren og de fire fortsatt hjemmeboende barna flytte ut. I 1934 finner vi dem i en leilighet i Kalvedalsveien 6 (Digitalarkivet, 2022c): En gulmalt sveitservilla tegnet av arkitekt Peter Andreas Blix (Nyberg & Røyrane, 2014, s. 37) som fortsatt står der i dag.

Ett år etter farens død forlot Zimmer Bergen på nytt. En gruppe NLH-studenter hadde vært på besøk i Bergen og Zimmer hadde slik kommet i kontakt med dosent i hagekunst Olav Leif Moen. Personlig inviterte han henne til å komme til Ås (Sælen, 1987, s. 36). I skoleåret 1933-34 fulgte hun studiet i hagekunst under Moens ledelse. Studiet var blitt opprettet i 1919, og i 1934, mens Zimmer var der, ble de to aller første kvinnene ved studiet, Else Collett og Sigrid Jahnsen, uteksaminert. Disse to, sammen med Karen Reistad og Torborg Zimmer, regnes i dag som Norges første kvinnelige landskapsarkitekter (Dietze-Schirdewahn, 2021a). Året ved landbrukshøyskolen ga Torborg Zimmer et verdifullt nettverk og faglig forankring som hun tok med seg videre. Her møtte hun mennesker som utgjorde kjernen i det norske hagearkitektmiljøet på denne tiden. Hun fikk kontakt med medlemmer i Norsk hagearkitekt- og anleggsgartnerlag (NHAL) som samlet hagearkitekter fra hele landet, men som hadde sin hovedmedlemsmasse og møtevirksomhet i hovedstadsområdet. Else Collett skulle bli hennes nære venninne for livet.

Figur 5
Norges landbrukshøyskole (NLH) fotografert 1933. Her hospiterte Zimmer ved linjen for hagekunst i skoleåret 1933-34.

FOTO: UKJENT FOTOGRAF. OSLO BYARKIV ([HTTPS://DIGITALTMUSEUM.NO/011012622046/NORGES-LANDBRUKSHOISKOLE](https://digitaltmuseum.no/011012622046/NORGES-LANDBRUKSHOISKOLE)). CC BY-SA 4.0.

Under studiet i hagekunst på NLH ble Torborg Zimmer begeistret for den danske hagearkitekten C. Th. Sørensens arbeider. Hun bestemte seg for å ta kontakt med Sørensen, og i 1934 fikk hun plass som assistent ved tegnestuen hans på Brønshøj i København (Borup, 1991, s. 62). Samtidig benyttet hun anledningen til å følge et kurs i landmåling ved Landbohøjskolen på Frederiksberg. Oppholdet ved Sørensen tegnestue må ha vært både inspirerende og lærerikt. Venenskapet med Sørensen-familien fortsatte livet ut. Sørensen datter, Sonja Poll, født 1935, husker at “Bitten” senere kom innom på besøk i hjemmet deres gjennom årenes løp. “Bitten Zimmers besøk står for mig som noget særlig hyggeligt, måske fordi hun var opmærksom på os børn” (S. Poll, personlig kommunikasjon, 17. november 2021). Også venninnen Else Collett var assistent ved Sørensen tegnestue en periode fra 1935. Sonja Poll forteller at de to norske jentene var gode venninner “livet igennem”. Collett ble værende i København fram til 1937, men for Torborg Zimmer var tiden kommet for å reise hjem til Bergen for godt, trolig vinteren 1935.

Ung modernist i bratt bakke

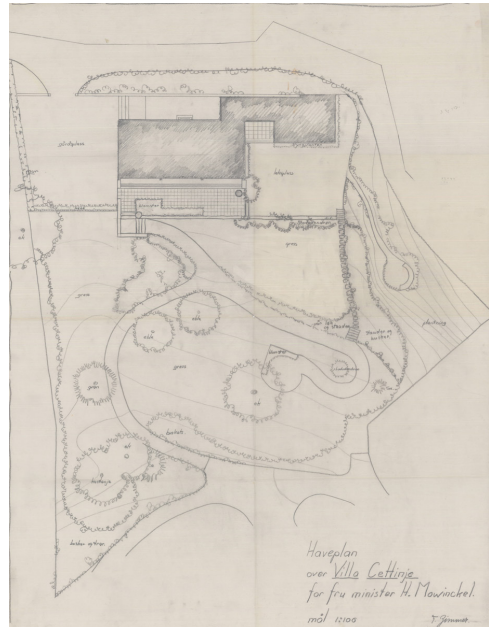
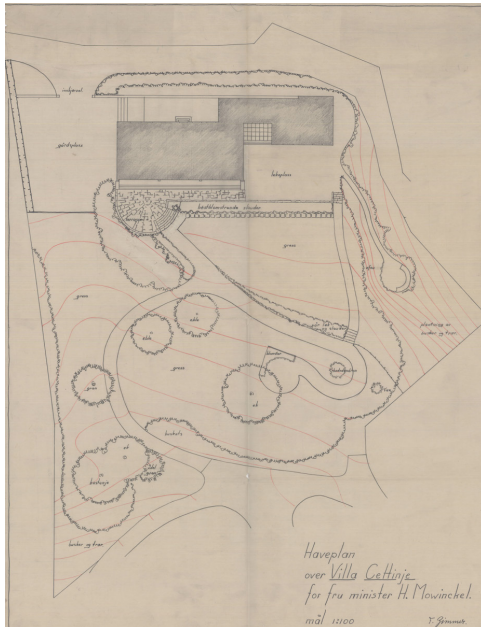
Møtet med arbeidslivet ble nok bratt på flere måter. Selv har Zimmer fortalt at det opplevdes tungt å vinne innpass i territoriet til de store anleggsgartnerfirmaene fra generasjonen før. I lang tid hadde disse hatt markedet alene. De var vant til å håndtere oppdrag med hele prosessen fra bestilling til planlegging og ferdigstilling i marken. Selv om disse firmaene på 30-tallet hadde begynt å løses opp, så hadde det dannet seg en anleggsgartnerstand med et indre samhold uten særlig kontakt med andre innen hagebruk og gartneri, forteller hun (Frølich, 1987, s. 42).

Heller ikke menn som rendyrket hagearkitektrollen ser det ut til at Bergen hadde på denne tiden. Antakelig var det altså vanskelig for hagearkitekter generelt å utfordre anleggsgartnerbransjen. Å komme som ung og nyutdannet kvinne i begynnelsen av 20-årene uten en spade i hånden må likevel ha vært ekstra krevende. Ved ett av sine første tegneoppdrag opplevde hun at ikke et eneste anbud kom inn til fristen for anbudsrunder. Hun forteller hvordan hun fikk sjokk og syntes at verden gikk under over at ingen ville ta oppdraget med å anlegge hagen hun hadde tegnet. Men så kom likevel anbudene inn, om enn litt for sent. “De store hadde nok en felles fryd av å vise sin overlegenhet”, skriver hun (Frølich, 1987, s. 42). I et annet oppdrag, med bygning av arkitekt Ole Landmark, forteller hun: “sendte jeg planen til ham og ville gjerne ha en diskusjon. Det ble meget ille opptatt, og ‘hans mann’, anleggsgartner Ingolf Eide, ble straks satt inn i det fortsatte arbeide” (Frølich, 1987, s. 42).

Det var et mannsdominert miljø både i anleggsgartner- og arkitektstanden i Bergen på denne tiden. Det er ingen overraskelse at det var utfordrende å finne sin plass som kvinne. Noen tok likevel den unge, kvinnelige hagearkitekten imot med åpne armer. Etter noen måneder som

kontorassistent ved Geologisk avdeling på Bergens museum fikk Zimmer jobb som tegneassistent ved arkitekt Leif Grungs kontor. Grung hadde vært aktiv arkitekt i Bergen fra 1923, og fra slutten av 20-tallet ble han en ledende frontfigur for den funksjonalistiske stilretningen (Lunde & Bøe, 2022).

De aller første tegningene vi finner i Zimmers eget arkiv er fra denne perioden hos Grung i 1935. Her ligger blant annet hageplan for ekteparet Helga og Hugo Mowinckel på deres nye praktieendom "Villa Cetinje" på Fjøsanger. Villaen ble tegnet av arkitekt Grung og var oppkalt etter Cetinje i Montenegro hvor minister Mowinckel bodde under første verdenskrig. Hagen lå i en sydvendt skråning nedenfor huset. De to forslagene Zimmer tegnet her viser to ulike varianter av en større, hellelagt solterrasse i overgangen mellom huset og hagen. Den ene med halvsirkelformet trapp mot hagen nedenfor og den andre med firkantet repostrapp. Hageanlegget ellers kan sies å være stilmessig ganske ordinært sett med datidens øyne. Det inneholdt hageganger og sitteplasser landskapeleg tilpasset topografien. Kanskje turte hun ikke helt å slippe modernisten i seg løs i de aller første oppdragene, eller kanskje var det eierne her som hadde spesifikke ønsker.

Samme år fikk hun også tegne hageanlegget til en noe mer kjent Grungvilla i Fjellveien 15 for ingeniør Laurentius Eide (kalt "Lau-Eide"). Villaen er et godt eksempel på Grungs radikale funksjonalisme. Den ligger i et

Figur 6
To forslag til hageplan for ekteparet Helga og Hugo Mowinckel i Villa Cetinje.
TORBORG ZIMMER, 1935

svært bratt terreng, nærmest som i en fjellside. Oppdraget ble nok praktisk talt en bratt læringskurve for Zimmer. Av bygningen kan vi lese at eieren her må ha ønsket seg et moderne signalanlegg som brøt med forventinger i tiden. Torborg Zimmer, som kom direkte fra den største modernisten innen hagekunst, C. Th. Sørensens tegnekontor, gikk antakelig løs på oppgaven med stor iver. Men hvordan skulle hun bruke det modernistiske formspråket i et slikt krevende terreng? De danske hagene hun hadde sett Sørensen planlegge, var gjerne som flate, blanke lerret hvor man ofte uhindret kunne legge linjer, sirkler og geometriske former etter fri fantasi. Her i fjellsiden, derimot, satte topografien helt klare begrensninger for designet.

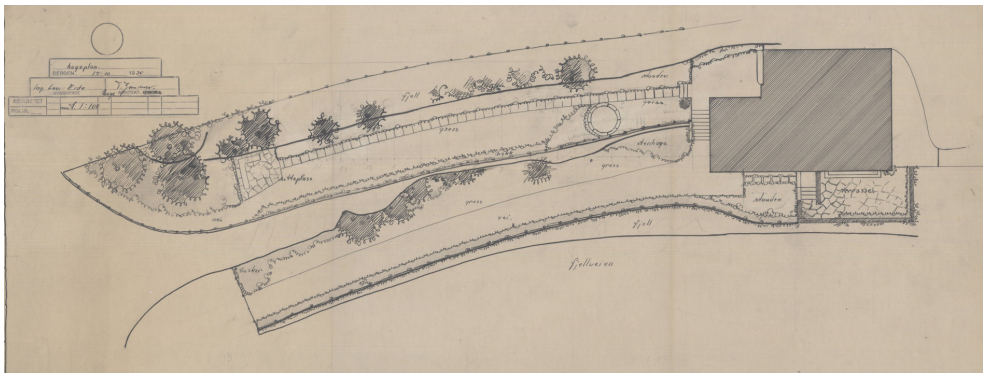

Figur 7
Villa Lau-Eide (Fjellveien 15) tegnet av
arkitekt Leif Grung, 1935.

FOTO: FRODE INGE HELLAND ([HTTPS://COMMONS.WIKIMEDIA.ORG/WIKI/FILE:GRUNG_VILLA_LAU_EIDE.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grung_Villa_Lau_Eide.jpg)) CC BY 2.5.

På tegningen ser vi hvordan hun elegant har håndtert utfordringen ved å dele hagen inn i to smale, langstrakte terrasser. Den ene rommer innkjørselen til huset, flankert av en gresskledd skråning kantede med nøye utvalgte trær, busker og slyngplanter. På terrassen over finner vi familiens private hage hvor man kan vandre tørrskodd fra huset over en

rett hellegang langs utsikten mot sitteplassen i andre enden. Her er det rette linjer, praktiske løsninger og en vakker, gjennomtenkt samplantering av stauder i ulike høyder og farger blandet med buksbom, forsythia, roser og slyngplanter. Gresset skilles fra det lange staudebedet ved hjelp av hellegangen slik at det ikke vokser gress innover i bedet. Omkring sitteplassen er det skjermende busker av gullregn, syrin, rips og kornell omgitt av bøketrær. Den runde formen på sandkassen svarer til husets funksjonalistiske formspråk. Enkelt, funksjonelt og vakkert. Ved å bruke eple, plomme og kirsebær som prydd langs innkjørselen, stikkelsbær som hekk på øvre terrasse og ripsbusker omkring sitteplassen, var det også noe spiselig å hente fra hagen (Zimmer, 1935b).

Hagen må ha vært et vellykket prosjekt ettersom den fikk stå ganske uørt gjennom hele 1900-tallet. Torborg Zimmer hadde stått sin prøve, og hun startet med dette sin livslange dialog med den kravstore, norske vestlandsnaturen. Tiden var kommet for å starte egen praksis.

Figur 8
Hageplan for ing. Eide i Fjellveien 15,
1935.

TORBORG ZIMMER, 1935

Egen praksis fra 1936

I et hvitt, gammelt trehus på Nordnes i Bergen leide hun seg inn våren 1936. I det lille rommet, antakelig i andre etasje,² plasserte hun et tegnebord og en skrivemaskin (Frølich, 1987, s. 42). I Bergens lokalaviser annonserte hun "Planlegg haven nu! Jeg utarbeider plan, beplantningsplan og gir råd vedrørende haven" (Bergens Tidende, 1936b; Morgenavisen, 1936b). Aviser flere steder i landet trykket samtidig et intervju med henne. "Bergen har fått sin første kvinnelige hagearkitekt. Det er den unge Torborg Zimmer som i neste uke etablerer sig med kontor i Strandgaten" stod det å lese (Nationen, 1936).³

2 Basert på en utleieannonse for kvistværelse i Strandgaten 156, 5. mars 1936. Dette kan ha vært den hun slo til på (Bergens Tidende, 1936a).

3 Også annonsert i Bergens Aftenblad (21. mars 1936), Norges Kvinder (3. april 1936) og Adresseavisen (25. april 1936)

Året hos Grung hadde nok gitt henne noen referanseprosjekter som ga tillit, for oppdragene er mange fra første stund. Et av oppdragene som ga henne større publisitet dette første året, var hageanlegget ved Norges Handelshøyskole på Nygårdshøyden (Bergens Aftenblad, 1936). De fleste oppdragene var likevel private villahager i og omkring Bergen. Kjente bergensarkitekter som Ole Landmark, Frederik Konow Lund og Peter Andersen er av de som tegnet bygninger på anleggene som finnes i Zimmers arkiv. Antakelig inngikk arkitektene enten et direkte samarbeid med henne om å levere helhetlige anlegg med villa og hage for kundene. De kan også ha anbefalt hennes tjenester til huseierne som selv tok direkte kontakt med Zimmer for å bestille hageplan. Det siste er nok mest sannsynlig ettersom det ikke ser ut til å ligge dokumenter som omhandler hageanleggene i de aktuelle arkitektenes arkiver.⁴

Våren 1937 flyttet Torborg Zimmer tegnestuen sin til et nyere bygg på Torgalmenningen hvor hun hadde bedre fasiliteter og også bedre kontakt med arkitektmiljøet. På tegnestuen arbeidet hun antakelig selv på samme måte som arkitektene: kundene tok kontakt med henne for å bestille en hageplan, hun utarbeidet deretter en plan i samarbeid med kunden, og la så denne ut på anbud til aktuelle firmaer som kunne gjøre anleggsarbeidet. Noen ganger fulgte det med en detaljert beskrivelse over det planlagte anleggsarbeidet sammen med hagetegningen, andre ganger ble avklaringer gjort muntlig underveis på stedet, har Zimmer selv fortalt (Frølich, 1987). Dette kan forklare hvorfor det finnes i hovedsak tegninger i hennes arkiv og kun noen få skriftlige beskrivelser.

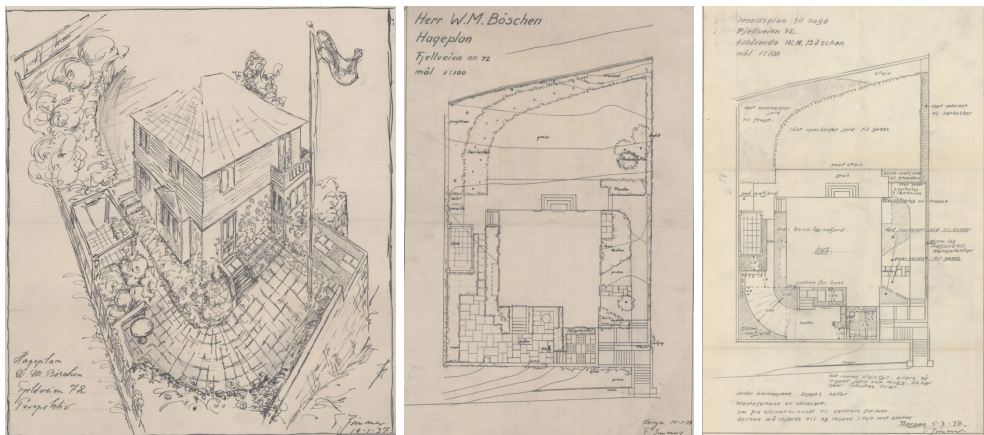
Et av anleggene hvor det finnes flere dokumenter som forteller om arbeidsprosessen, tegnet hun i 1937 for kjøpmann Wilchen Meyer Bøschen. Han hadde på sine eldre dager fått bygget et nymotens "skjørt og blusehus" i Fjellveien 72, tegnet av arkitekt Peter Andersen (Morgenavisen, 1936a). Denne eiendommen er igjen et eksempel på det bratte og svært

Figur 9
Strandgaten 156 (huset lengst til venstre) hvor Zimmer åpnet sin første tegnestue i 1936. Fotografert omkring 1920. I avisene annonserte hun sine tjenester.

FOTO: UKJENT FOTOGRAF. RIKSANTIKVAREN
(https://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Strandgaten_156-158-160-162,_Hordaland_-_Riksantikvaren-T248_02_0404.JPG#filelinks). FALT I DET FRI.
Annonce: Utsnitt fra Morgenavisen (1936)

4 Basert på gjennomgang av arkivmateriale i Bergen Byarkiv, 14. februar 2022 på konkrete eiendommer hvor Zimmer tegnet hagen.

utfordrende terrenget Zimmer jobbet i. I januar 1937 leverer hun to ulike forslag til hageplan for Bøschen. Antakelig startet prosjektene hennes gjerne slik med ulike forslag, hvorav kunden valgte seg en favoritt. I arkivet finner vi at hun utarbeidet arbeidsplan for begge løsningene. Beskrivelsen hun la ved anbudsinvitasjonen tyder på at det er planen datert i mars Bøschen gikk for. Zimmer inviterte så anleggsgartnerfirmaer til å komme med tilbud på jobben innen en gitt dato. Her ligger det en mal for anbudsinvitasjon som hun antakelig brukte også i andre prosjekter. Vedlagt invitasjonen lå beplantningsplan og en beskrivelse av hvordan arbeidet skulle utføres. I tilfellet Fjellveien 72 ser vi at anvisningene til anleggsgartneren er svært detaljerte: fra antall cm i trappenes opptrinn og inntrinn, eller mellom bordene i trebenken, til hvilken type eller farge steinhellene skal være. Hun understreker også viktigheten av godt opparbeidet, næringsrik jord, sunne, voksevillige planter, og riktig plante-tidspunkt. Faktorer som var viktige for å lykkes med vekst i de bratte fjellskrentene.

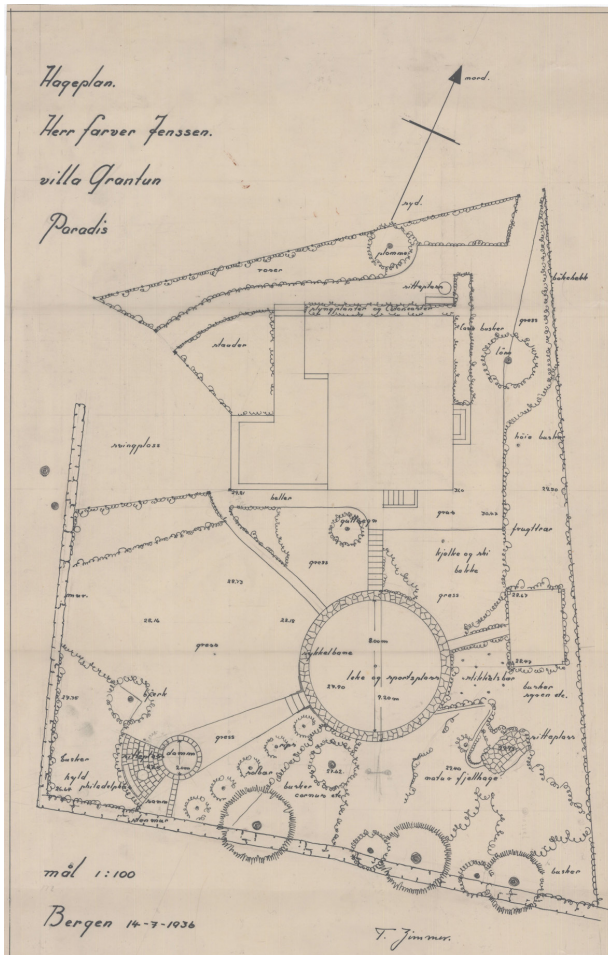
Nettverket hun hadde fått på NLH, holdt hun ved like blant annet gjennom sitt medlemskap i Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag. Våren 1938 deltok hun i *Idékonkurransen om gode bondehager* som laget arrangerte sammen med Selskapet Havedyrkingens Venner over en treårsperiode (Rønsen, 2022, s. 8). Samme år fikk hun et reisestipend fra Bergen Gartnerforening for å besøke en utstilling i Berlin (Frølich, 1987, s. 42). Antakelig må det ha vært til den store internasjonale hagebrukskongressen i Berlin og Essen hun reiste. Her deltok også lagsmedlemmer som Harald Hindhamar, Ellef Grobstok, Olav Aspesæter og medstudenten Sigrid Jahnsen fra NLH (nå gift Hotvedt) (Aftenposten, 1938).

Fig. 10
Hageplan for Herr W. M. Böschen i
Fjellveien 72. Perspektivskisse og to
ulike forslag til plan, 1937.

TORBORG ZIMMER, 1937

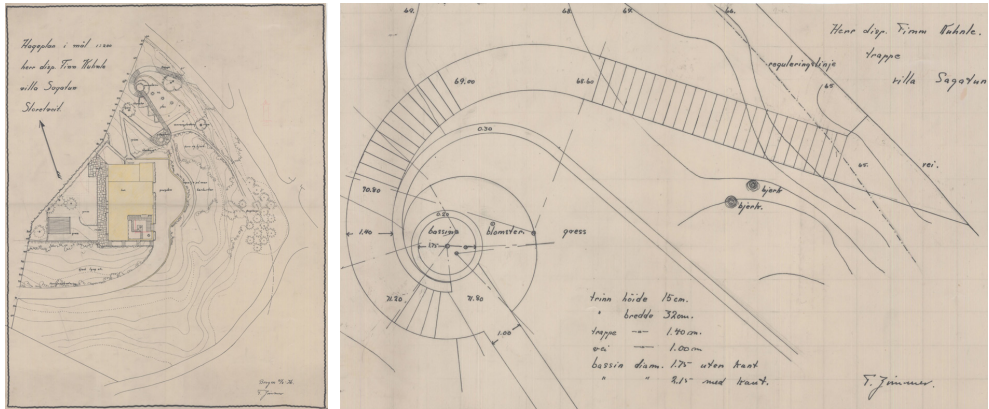
Den “zimmerske” hagen

Torborg Zimmer kom som et friskt pust fra utlandet med sitt moderne formspråk til de bergenske hagene. Felles for mange av hagene hennes i denne første tiden er en utstrakt bruk av geometriske former som sirkler, spiraler, rette linjer og firkanter. Dette var nytt og grensesprengende og klart inspirert av Sørensens arbeider i Danmark. I hagen for farver Jenssen i Villa Grantun på Paradis, for eksempel, ser vi hvordan hun bruker den sirkelrunde leke- og sportsplassen som hovedform i hagen, og bygger opp hele anlegget rundt denne. Rette linjer stråler ut fra sirkelen og leder til ulike elementer i hagen, som dam, sitteplass, innkjørsel, hovedbygning og hageskur. Også busker plantes til dels i stråler ut fra sirkelen.

Figur 11
Hageplan for farver Jenssen i Villa Grantun på Paradis, 1936
TORBORG ZIMMER, 1936

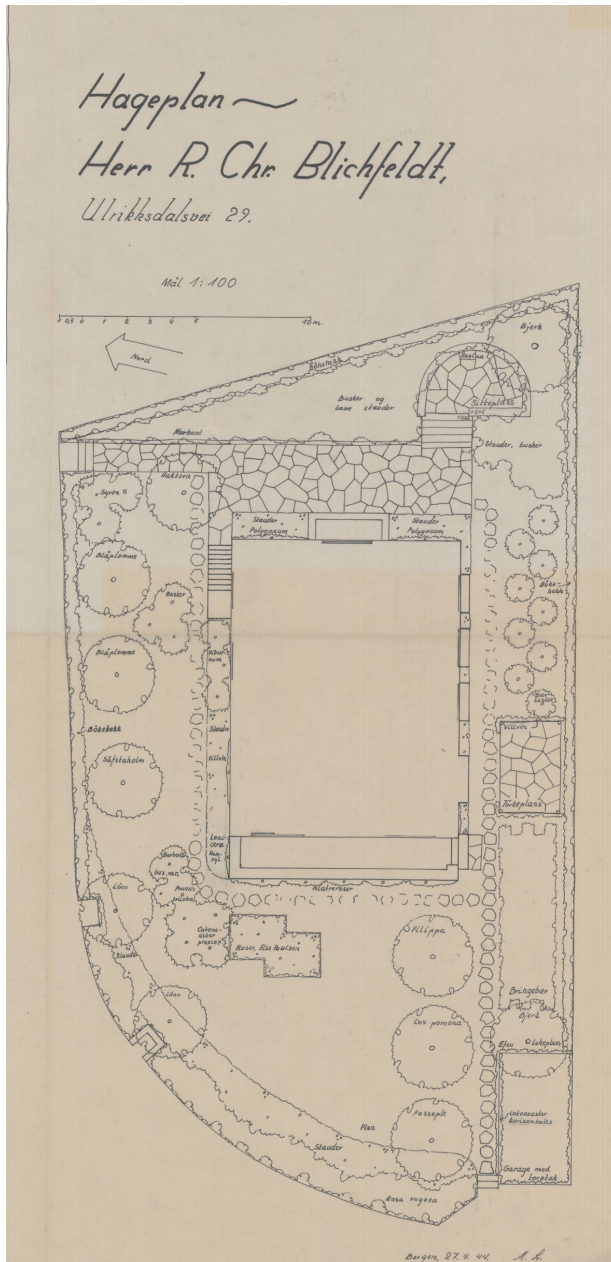
Spiralformen er også flittig i bruk hos Zimmer i denne perioden. I anlegget hun tegnet for disponent Finn Kuhnle i Villa Sagatun på Storetveit, er en spiral lagt omkring en sirkelrund dam der den starter som blomsterbed og går over i trapper i sving oppover skråningen.

Zimmers hager i denne perioden preges også av mye helle ganger og helleplasser. Som regel ble hellene lagt i rette linjer eller store felter. Noen ganger dekker de nesten hele hagen. Hun utforsker ulike måter å legge hellene på, og hun kombinerer gjerne ulike mønstre i samme hage. I en av arkivmappene hennes, som nå ligger i Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur ved NMBU, finnes en rekke eksemplark på ulike typer hellelegging. Muligens brukte hun disse arkene i planleggingsfasen sammen med kunden før hun utarbeidet forslag på bakgrunn av kundens ønsker.

Enkelte detaljer går igjen i hagene hennes: Blomsterbed satt sammen av overlappende firkanter, for eksempel. Gjerne for roser, som i hagen for R. Chr. Blichfeldt i Ulriksdalen, 1944. Ofte finner man ett enkelt rosemandeltre (*Prunus triloba*), plassert med omhu på et nøye utvalgt sted i hagen. Både rosemandeltreet (eller "mandeltre" som hun kalte det) og de sammenstilte firkantbedene finner vi eksempler på i fotosamlingen hennes hvor hun samlet ideer og inspirasjon fra reisene sine, og også fotograferte fra egne prosjekter.

Figur 12
Hageplan for disponent Finn Kuhnle i
Villa Sagatun på Storetveit, 1936
TORBORG ZIMMER, 1936

Figur 13
Hageplan for R. Chr. Blichfeldt i Ulriksdalsvn. 29, 1944. Denne tegningen er signert av Margreta Lid (M. L.) som assisterte hos Zimmer i perioden 1944-46. TORBORG ZIMMER/MARGRETA LID, 1944

I årene fram mot krigens utbrudd tegnet Torborg Zimmer mange hager i og omkring Bergen. Mer og mer gikk hun bort fra å bygge hageplanene opp rundt strenge, geometriske former, men lot topografien og vegetasjonen på stedet lede henne i utforming og plantevalg. Staudebedene hennes ble etter hvert svært komplekse plantefelt med et stort mangfold av arter, nøye planlagt med tanke på blomstring og fargesammenstilling gjennom de skiftende årstidene.

Figur 14
Fotografier fra Zimmers fotosamling. Både mandeltreet og de sammenstilte firkantbedene brukte hun i mange av hageplanene sine.

TORBORG ZIMMER, UKJENT DATERING (ANTATT SLUTTEN AV 1930-TALLET)

Okkupasjonsårene

Da himmelen mørknet over Norge våren 1940, ble Torborg Zimmer engasjert av organisasjonen Kvinnenes Arbeidshjelp i en komité som skulle sette opp *Jordbrukskurs for Bergenskvinno*. Dette var et beredskapstiltak som ble iverksatt flere steder i landet i forkant av krigen. På kurset skulle unge bykvinner lære det de trengte for å kunne steppe inn i ulike typer arbeid på gårdsbrukene dersom mennene skulle bli mobilisert i krigen. I komiteen satt også biolog og amanuensis ved Botanisk hage Astrid Karlsen, husholdningslærerinne Hjørdis Thomsen og fru Ida Blytt Mathiesen som hadde hagebruksutdannelse fra gartnerskolen på Berby i Østfold (Blytt, 1984, s. 240-241). Kurset startet i mars og bestod av teoretisk opplæring over fire uker med tre undervisningskvelder i uken. Videre skulle deltakerne ut i praksis på gårder i området utover våren og sommeren 1940. Opplæringsplanen var utarbeidet av Landbrukskandidatlaget i Bergen (Bergens Aftenblad, 1940; Bergens Arbeiderblad, 1940; Gula Tidend, 1940). Zimmer oppgir til Byggekunst at hun hadde "praksis i flere gartnerier på Vestlandet" under krigen (Frølich, 1987, s. 42). Dette kan ha vært to sider av samme sak ettersom hun kan ha deltatt i den praktiske opplæringen av kvinnene etter teorikurset. Det kan også ha vært arbeid hun gjorde her og der, parallelt med sin hagearkitekt- og kursvirksomhet, for å tjene nok til livets opphold i en krevende tid.

Ifølge Byggekunst 1987 hadde Torborg Zimmer egen praksis fram til 1940, men arkivet viser at hun fortsatte å tegne hager gjennom hele okkupasjonstiden. Kanskje betyr det bare at hun sa opp leiekontrakten på Torgalmeningen, men fortsatte å tegne hager hjemmefra i Kalvedalsveien? Utover 40-tallet ser det ut til at flere av oppdragene kommer fra hageeiere også i Stavanger. Kanskje var det slekt eller bekjente av familien Zimmer? De hadde jo sitt opphav i Stavanger.

Våren 1944, da det så som tristest ut etter fire år med okkupasjon, skulle Bergen oppleve en av de største katastrofene i byens historie. Hvor Torborg Zimmer oppholdt seg denne dagen vet vi ikke, men hendelsen må ha vært dramatisk for henne uansett om hun var til stede eller ikke. Et nederlandsk skip fullastet med dynamitt hadde lagt til kai ved Bradbenken i Vågen. Tidlig om morgenen den 20. april oppstod det brann i skipets maskinrom som førte til en kolossal eksplosjon. Trykkbølgen som fulgte raserte store deler av Bergen sentrum på begge sider av Vågen. Vinduer ble blåst inn, båter løftet opp på land, og på Nordnes-siden oppstod en kjempebrann i det gamle trehusmiljøet (Hartvedt & Skreien, 2009). Zimmers barndomshjem på Bradbenken 1 ble totalt knust. Både hennes første tegnestue i det lille trehuset i Strandgaten 156 og familiens første hjem i hjørnegården på Tollbodallmenningen gikk med i den store brannen.

Det var en lykke at familien hadde flyttet til Kalvedalsveien noen år tidligere i forbindelse med farens bortgang og at faren selv slapp å oppleve sitt livsverk på Bradbenken bli knust. Men dette må uten tvil ha vært en krevende tid for Torborg Zimmer. I årene som fulgte fortsatte tegneaktiviteten i tegnestuen hennes, men så å si alle hagetegninger fra nettopp april 1944 og fram til 1946 ble nå signert M.L. Det kan tenkes at det var de dramatiske omstendighetene som var årsaken til at Margreta Lid kom inn som assistent hos Zimmer. Dette vet vi ikke. Muligens ble det for krevende å jobbe alene gjennom alt som skjedde. Kanskje trengte hun selv å gjøre noe annet en periode.

Figur 15
 Ødeleggelser etter eksplosjonsulykken 20. april 1944. Zimmers barndomshjem på Bradbenken (til venstre) og bebyggelsen i Strandgaten (til høyre) hvor hun bodde da hun ble født, og hvor hun startet sin første tegnestue.

FOTO: UKJENT FOTOGRAF, MARCUS BILLEDSAMLING ([HTTPS://MARCUS.UIB.NO/INSTANCE/PHOTOGRAPH/UBB-OHK-020-044.HTML](https://marcus.uib.no/instance/photograph/ubb-ohk-020-044.html) OG [HTTPS://MARCUS.UIB.NO/INSTANCE/PHOTOGRAPH/UBB-OHK-018-063.HTML](https://marcus.uib.no/instance/photograph/ubb-ohk-018-063.html))

I 1945 hadde Zimmer blant annet et engasjement som gartner på Storetveit gård hvor hun også hadde tegnet deler av hagen. I 1946-47 tok hun jobb som hagearkitekt ved reguleringsavdelingen i Bergen kommune hvor også Margreta Lid jobbet i samme periode (Lund et al., 1961, s. 51). I 1948 reiste hun til Oslo og jobbet selv som assistent ved hagearkitekt Karen Reistads tegnekontor på Alnabru (Frølich, 1987, s. 42). I Reistads arkiv finnes en tegning over grønntanlegg til Sunland papirfabrikk i Drammen fra denne perioden. Tegningen er signert Karen Reistad, men med notisen "tegnet av T. Zimmer".

Akkurat når Torborg Zimmer og Kåre Frølich ble et par vet vi ikke. Sælen skriver at de møtte hverandre på reguleringsavdelingen i Bergen (Sælen, 2019, s. 209). Kanskje fant de tonen i tiden på Torgalmenningen hvor Zimmer hadde tegnestue tvers over gata for arkitektkontoret til Kåre Frølichs far (Bergens Tidende, 1939). Der vanket han nok. 28. juni 1949 stod iallfall Torborg Zimmer og Kåre Frølich som nyviede ektefolk i domkirken i Bergen. Sammen skulle de få et langt og rikt liv som blant annet inkluderte egentegnet bolig med egentegnet hage på Skjoldhøgda. Gjennom livet samarbeidet de på mange prosjekter hvor hun tegnet hage og han tegnet hus. Av Kåre Frølichs eget arkiv, som nå ligger i Bergen byarkiv, går det ikke tydelig fram hvordan dette samarbeidet foregikk rent praktisk. Det er ikke mange spor av Zimmer i hans arkiv, men i listen over adresser Kåre Frølich hadde oppdrag på finner vi en rekke sammenfallende med listen over Zimmers oppdrag. Muligens jobbet de relativt uavhengig av hverandre på hver sin del av oppdragene, men samsnakket over midt-bordet.

Hagekunst med dobbel betydning

Torborg Zimmer Frølich er en viktig brikke i fortellingen om norsk hagekunst på 1900-tallet. Jeg vil særlig løfte fram tre faktorer ved hennes historie som underbygger dette.

For det første brøt hun med etablerte forestillinger og forventninger i tiden bare i kraft av å være kvinne på banen. Hagearkitekt- og anleggsgartnerfaget var en sterkt mannsdominert disiplin både i Norge og internasjonalt på denne tiden. Sakte kom kvinne for kvinne på banen gjennom første halvdel av 1900-tallet. Dette skjedde parallelt med generell kvinnekamp og kvinners inntreden også på andre arenaer i samfunnet. Disse kvinnene var viktige banebrytere i sine fag og bidro sterkt til den videre utviklingen mot et mer moderne samfunn, men deres bidrag har ikke vært tilsvarende synliggjort ettersom de lenge var i klart mindretall og stod i skyggen av mennene (Nolin, 2015, s. 75).

Kvinnenes historie i landskapsarkitekturen er lite studert, men de siste årene har interessen for temaet økt (Københavns Universitet, 2022). Blant annet har den svenske kunsthistorikeren Catharina Nolin gjort interes-

sante undersøkelser i Sverige. Nolin viser at det finnes fellesnevnerne for de første kvinnene som lyktes i å skape seg karrierer som hagearkitekter her. I Sverige gjaldt dette omkring 15 kvinner i perioden 1900–1950. For eksempel er det felles for mange av dem at de studerte utenlands. De fleste etablerte seg med praksis i storbyen Stockholm. Kvinnene arbeidet individuelt, men kilder indikerer at de inspirerte hverandre og at noen også samarbeidet. De kom fra familier i øvre middelklasse og hadde fedre som var leger, forretningsmenn eller lærere. Nolin mener fedrenes kundenettverk i middelklassen kan ha vært en fordel i jakten på oppdrag for de kvinnelige hagearkitektene og dermed en viktig suksessfaktor. De fleste kvinnene forble ugifte og fikk aldri barn ettersom dette ble sett på som uforenelig med å jobbe profesjonelt (Nolin, 2015, s. 57).

Parallellene til Torborg Zimmers historie er mange. Oppveksten i en velstående familie med forretningsmannen Knud Zimmer som far var antakelig avgjørende både for at hun kunne reise utenlands for utdanning og for økonomisk trygghet i oppstartsfasen som selvstendig næringsdrivende. Videre er det sannsynlig at farens nettverk i det velstående sjiktet av byborgere i Bergen lettet Torborg Zimmers arbeid med å skaffe kunder. Kundene kan flere ganger spores direkte til hans forretningsforbindelser.⁵ Selv om faren døde før hun startet sin egen praksis, fløt hun antakelig lenge på anseelse bare i kraft av å være av Zimmer-slekten. Torborg Zimmer giftet seg, men det skjedde først da hun var 38 år gammel, og hun fikk aldri barn. Hennes lidenskap i livet forble hagekunsten. Ekteskapet med arkitekt Kåre Frølich tillot at hun fortsatte sitt arbeid både selvstendig og i samarbeid med ham. Så kan det likevel stilles spørsmål om i hvilken grad det at hun giftet seg, påvirket det videre arbeidet hennes. Det ville vært en interessant studie i seg selv. For eksempel viser arkivet at antallet oppdrag per år opprettholdes gjennom det første tiåret etter at hun gifter seg, men så faller det betraktelig fra midten av 1960-tallet.⁶ Dette kan selvsagt skyldes helt andre årsaker, men i lys av dette er det interessant at både Nolin og andre forskere viser til tilfeller der kvinners samarbeid med menn har resultert i usynliggjøring av kvinnes virke. Tegninger har forsvunnet inn i mennenes arkiver, de har blitt signert av mennene selv, eller frontet utad som deres arbeid. Kvinnene som stod bak, har blitt borte i fortellingen (Dietze-Schirdewahn, 2021b; Nolin, 2015, s. 68). Et søk i Kåre Frølichs arkiv viser at Torborg Zimmers tegninger ikke ligger der, og ettersom det i hovedsak er bygningstegninger som ligger i hans arkiv, ikke hagetegninger, er det også lite sannsynlig at hennes verk skjuler seg under hans signatur.⁷ En annen mulig forklaring er de generelle endringene i markedet på denne tiden. Etterspørselen etter detaljert hagedesign minket gradvis samtidig som store offentlige anlegg fikk større plass på landskapsarkitektens tegnebord. Her trengs det mer kunnskap. Torborg Zimmer Frølichs karriere fra hun giftet seg til hun døde bør forskes videre på.

- 5 I kundekretsen var for eksempel direktør Einar Joys og Thomas Falck jr. Knud Zimmers nærmeste kollegaer i toppledelsen i DBS. Kjøpmann Herman Friele satt i representantskapet i selskapet i samme periode (Bakka, 1993, s. 60). Kjøpmann Johan Muller kjøpte en av selskapets slepebåter i 1910 (Bakka, 1993, s. 38). Videre er en rekke kunder av Torborg Zimmer titulert skipsreder og noen kaptein, skipsmegler, seilmaker og kystskipper (Frølich, 1999). Det er sannsynlig at disse innenfor skipsfagmiljøet kjente til ledelsen i dampskipsselskapet (DBS).
- 6 Antall oppdrag 1935-48: 110. Antall oppdrag 1949-91: 125. Basert på liste fra 1999 i Zimmers arkiv, Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU
- 7 Gjennomgang av Kåre Frølichs arkivmateriale i Bergen Byarkiv, 14. februar 2022.

Den andre faktoren jeg vil løfte fram er at Torborg Zimmer bidro til nytenkning og modernisering i norsk hagekunst på 1930-tallet ved at hun brakte med seg nye ideer og stiluttrykk fra utlandet. Samtidig deltok hun aktivt i den faglige diskursen hjemme.

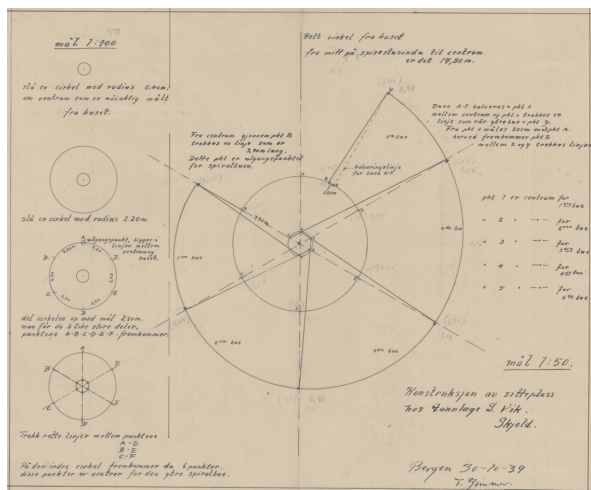
Stiler og trender vandrer og spres med de aktørene som bærer og formidler dem. Zimmer var en av dem som plukket opp impulsene i faget og snakket om den moderne hagen på flere arenaer da hun kom hjem. Særlig ser det ut til at hun var opptatt av den delen av modernismen i hagekunsten som handlet om naturforståelse.⁸ Hun skapte selv hager etter de nye idealene, og hun var opptatt av at hagearkitekturen skulle anerkjennes som kunstart på linje med arkitekturen. I 1938 skrev hun et innlegg om dette i det nordiske fagtidsskriftet *Havekunst*. Her forsøker hun å synliggjøre hvordan alle grener av kunsten innen samme periode er beslektet i ånden. Selv om hagearkitekt og arkitekt arbeider med vidt forskjellige materialer, gir de hver for seg sitt individuelle særpreg til den felles, i dette tilfelle, funksjonalistiske tidsånden (Zimmer, 1938, s. 69).

Hvordan Zimmer helt konkret tok med seg det nye formspråket går blant annet fram av tegningene hennes som viser klare likheter med det hun hadde sett C. Th. Sørensen gjøre i Danmark. I fotosamlingen hennes finnes bilder til inspirasjon hvor det eksempelvis ligger et bilde av det hun kaller "En sørensens mur". En spiralformet mur i trappeform som hun selv gjentok i ulike varianter i sine egne arbeider. I en av prosjektmappene hennes, hage for tannlege Sigurd Vik, ligger en detaljert oppskrift til hvordan man måler ut spiralformen i marken. Dette kan ha vært helt konkret opplæring hun fikk ved Sørensens kontor ettersom han selv var en flittig bruker av spiralformen.

8 For eksempel i et intervju i Bergens Aftenblad 18. mars 1938 og i et innlegg om funksjonalismen i *Havekunst* 1938. Naturforståelse som idé i hagekunsten under modernismen/ funksjonalismen er beskrevet blant annet i boken *Vår tids hage* (Aspesæter et al., 1939, s. 26).

Figur 16
Til venstre: "En Sørensen mur" fotografert av Zimmer på reise til København i 1939. Samme høst tegnet hun oppskrift på konstruksjon av sitteplass i spiralform for tannlege Sigurd Vik (til høyre).

TORBORG ZIMMER, 1939

Bruken av lyngplanter er tidligere nevnt. Lyng var ikke en vanlig hageplante i Norge tidlig på 1900-tallet. Torborg Zimmer selv så den første gang brukt i hager under studieårene i England (Bergens Tidende, 1992). Hun ble begeistret over effekten og tok med seg ideen. Senere brukte hun mye lyngplanter i hagene hun tegnet gjennom livet. Sammen med venninnen Ingrid Lima som drev planteskole i Madla, er Zimmer senere omtalt som den som innførte forskjellige slags lyng som hageplanter i Norge (Conradi et al., 2000, s. 15).

Den tredje faktoren ved Zimmers bidrag er selve hagekunsten hennes. Hun etterlot seg en rekke vakre hager i vestlandsregionen. Hennes eget arkiv viser omkring 240 oppdrag fra 1930-tallet til 1990-tallet. 110 av disse er fra perioden som belyses i denne artikkelen, som dekker perioden 1930-50. Hvor mange av hagene som faktisk ble realisert og hvor mange som fortsatt er bevart, finnes det ingen oversikt over. Gamle flyfoto kan likevel bekrefte at noen av dem ble realisert, og enkelte hager kan også følges utover 1900-tallet i nyere flyfoto.⁹

Anlegg som i tidligere publikasjoner er løftet fram spesielt, er skipsreder Wallems anlegg i Vikedalen, 1951-59, anlegget ved Brakanes hotell i Ulvik, 1951, Sjømennenes borettslag i Fyllingsdalen på 1960- og 70-tallet, og Kålhagene på Bryggen i Bergen, 1989 (Sælen, 2019, s. 207-235). Også hageanlegget ved Norges handelshøyskole fra 1936 og hennes egen hage på Skjoldhøgda i Bergen er omtalt ved flere anledninger (Conradi et al., 2000; Dietze-Schirdewahn, 2018; Sælen, 1987).

Når landskapsarkitekter presenteres, er det en tendens til at større, offentlige anlegg omtales som de viktigste verkene, men for Zimmer var det privathagene som lå hennes hjerte nærmest. Hennes største kunstverk ble summen av mange små perler her og der i og omkring byene Bergen og Stavanger. Hager som forteller en interessant historie om møtet mellom grensesprengende modernisme og grensesettende, bratt norsk natur. I et større perspektiv får disse hagene også dobbel betydning ved at de står som et bilde på idealistiske kvinner som kjempet i motbakke og bidro til moderniseringen av landet vårt på 1900-tallet.

Avsluttende refleksjoner

Samtidig som stadig flere utenfor borgerskapet omfavnet hagekunsten og hagekunsten ble stadig mer tilpasset nye samfunnslag, kom også kvinnene på banen som profesjonelle hagearkitekter. De to prosessene sammenfaller i tid. Man kan spørre seg om det finnes en sammenheng. Som vi vet, stod kvinnebevegelsen sterkt på denne tiden, og kvinner ble yrkesaktive for første gang i mange deler av arbeidslivet samtidig. Samfunnet var i endring. At kvinner ble akseptert som profesjonelle hagearkitekter og fikk sin plass i faget akkurat i denne perioden kan derfor sees som en naturlig følge av kvinnekamp og generelle endringer i samfunnet.

9 Som del av studien har jeg søkt opp alle hager fra Zimmers arkiv fra perioden på kart (så langt det har vært mulig). På nettsiden kart.finn.no ligger historiske fly-/satellittfoto av både Bergen og Stavanger fra ca. 1950 og fram til i dag (eks. i referanselisten: Fjellveien 15 (i dag Fjellveien 126) i foto Bergen-sentrum-1951).

Det vi foreløpig vet mindre om, men som er et interessant spørsmål å stille seg, er hvordan kvinnes inntreden påvirket fagets videre utvikling. Var for eksempel kvinnes hagekunst eller arbeidsmetoder som profesjonelle hagearkitekter på noen måte annerledes enn mennenes? For å kunne gjøre meningsfulle analyser som svarer på spørsmålet, må vi først ha kunnskap om kvinnes aktivitet og produksjon. En hypotese er at kvinner tok med seg en interesse for hjem og familie inn i arbeidslivet siden deres arena tradisjonelt hadde vært i hjemmet. Det er ikke utenkelig at deres "spesialitet" som profesjonelle hagearkitekter i en overgangperiode ble kunnskapen om hjemmet og dermed privathagen. Her trengs det mer forskning.

For Torborg Zimmer Frølich var det i alle fall privathagene som lå hennes hjerte nærmest og som ble hennes store bidrag til norsk hagekunst på 1900-tallet. Hun går inn i historien som en banebryter. Både i kraft av å være kvinnelig pioner i disiplinen, men også i kraft av sin modernistiske glød som brakte nye ideer til landet og bidro til utvikling av hagekunsten.

Acknowledgements

Forskningen inngår i et doktorgradsarbeid ved Institutt for landskapsarkitektur og er finansiert av Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU).

Referanser

- Adresseavisen. (1936, 25. april). Bergen får sin første kvinnelige havearkitekt.
- Aftenposten, morgenutg. (1938, 13. oktober). Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag har årsmøte.
- Aspesæter, O., Grobstok, E., Nordal, O., Krafft, K. & Strøm, E. (1939). *Vår tids hage*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Bakka, D. (1993). *Bergenske: byen og selskapet*. Bergen: Seagull Publishing.
- Bergens Aftenblad. (1936, 5. september). Norges Handelshøyskole i tekst og bilder: Et vakkert og stilfullt anlegg innen- og utendørs.
- Bergens Aftenblad. (1938, 18. mars). Trygg vei til eget hus.
- Bergens Aftenblad. (1940, 24. februar). Kvinnene skal lære jordbruksarbeide.
- Bergens Aftenblad, Siste nytt. (1936, 21. mars). Bergen får sin første kvinnelige havearkitekt.
- Bergens Arbeiderblad. (1940, 23. februar). Kvinnes Arbeidshjelp: Jordbrukskurs for kvinner.
- Bergens Tidende, Hus og Have. (1992, 5. mai). Huset hagen og terrenget.
- Bergens Tidende, annonseseksjon. (1936a, 5. mars). 1 Værrelse.
- Bergens Tidende, annonseseksjon. (1936b, 21. mars). Planlegg haven nu.
- Bergens Tidende, annonseseksjon. (1939, 17. februar). Eiendommer tilsalgs.
- Blytt, B. (1984). *Blydt-Blytt: slektens historie ca. 1640-1980* (s. 240-241). Bergen: s.n.
- Borup, H. (1991). *C. Th. Sørensen, Curriculum Vitae*. København: Kunstakademiets Arkitektskole.
- Conradi, E., Eggen, M., von Essen, M. & Langeland, K. (2000). *Gjennom hageporten til hundre års hageglede*. Oslo: Landbruksforlaget.
- Dietze-Schirdewahn, A. (2018, 19. juni). Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture [Torborg Zimmer Frølich (1911-2001)]. Hentet fra: <https://blogg.nmbu.no/ila-samling/2018/06/torborg-zimmer-frolich-1911-2001/>
- Dietze-Schirdewahn, A. (2021a, 8. mars). Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture [De kvinnelige pionerer i disiplinen – del 1]. Hentet fra: <https://blogg.nmbu.no/ila-samling/2021/03/de-kvinnelige-pionerer-i-disiplinen-2/>
- Dietze-Schirdewahn, A. (2021b, 8. mars). Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture [De kvinnelige pionerer i disiplinen – del 2]. Hentet fra: <https://blogg.nmbu.no/ila-samling/2021/03/de-kvinnelige-pionerer-i-disiplinen/>
- Digitalarkivet. (2022a, 30. mai). Folketelling 1910 for 1301 Bergen kjøpstad. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/census/urban-residence/gfo1036708024261>
- Digitalarkivet. (2022b, 30. mai). Ministerialbok for Maria prestegjeld 1916-1934 (1301M7). Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd0000034240344>
- Digitalarkivet. (2022c, 31. mai). Valgmanntall 1934 for kommunevalg i Bergen. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/view/108/pc0000000427639>
- Dümpelmann, S. & Beardsley, J. (Red.). (2015). *Women, Modernity, and Landscape Architecture*. London & New York: Routledge.
- Erichsen, B. C. (2017). *Norske kvinners liv og kamp 1850-2000* (bd. 1). Oslo: Res Publica
- Finn kart, Historiske. [Fjellveien 126 i historisk foto *Bergen-sentrum-1951*]. Hentet 5. oktober 2022 fra <https://kart.finn.no/#>
- Florelius, B., Mathisen, B., Roald, H. & Jørgensen, K. (1999). Torborg Zimmer Frølich og Kåre Frølich. I U. Grønbold (Red.), *Arkitektur i Norge: årbok 1999* (s. 72-83). Oslo: Pax Forlag.
- Frølich, T. Z. (1987). Utviklingen av yrket – slik jeg har opplevet det. *Byggekunst*, 69(1), s. 42. Hentet fra <https://www.nb.no/items/ce224391650e95cb457834d1e9c56554?page=43&searchText=s%C3%A6len%20byggekunst%201987>
- Frølich, T. Z. (1999). *Registrering av oppdrag* [Dokument]. Samling etter Torborg Zimmer Frølich. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- Gula Tidend. (1940, 24. februar). Jordbrukskurs for Bergenskvinnor.
- Hartvedt, G. H. & Skreien, N. (2009). Eksplosjonskatastrofen. I *Bergen Byleksikon*. Hentet fra <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1424148>

- Helland, F. I. (2006). *Grung Villa Lau Eide* [Foto]. Hentet fra https://no.m.wikipedia.org/wiki/Fil:Grung_Villa_Lau_Eide.jpg
- Hextable Heritage Society. (2018). *The Remarkable Women of Swanley Horticultural College*. Hentet fra <http://www.hextable-heritage.co.uk/links.html>
- Jørgensen, P. M., Moe, D. & Salvesen, H. (2015). *Muséhagen i Bergen: Levede botanikk i over hundre år*. Bergen: Skald Forlag
- Knudsen, K. (1869). *Parti af Strandgaden mellem Toldbodalmindingen og Nykirken i Bergen* [Foto]. Marcus billedsamling. Universitetsbiblioteket i Bergen. Hentet fra <https://marcus.uib.no/instance/photograph/ubb-kk-1318-0058.html>
- Københavns Universitet. (2022, 30. mai). Research Network: Where are the Women in Scandinavian Landscape Architecture? Hentet fra <https://www.womenindanisharchitecture.dk/research-network/?lang=en>
- Langeland, K. (1991). *Norske hager: hagevandring i ord og bilder* (s. 16-22). Oslo: Schibsted
- Lund, O., Ellestad, B. & Steine, S. K. (1961). *Norske hagebruksfunksjonærens forening 1908-1948, Norsk hagebrukskandidatlag 1848-1958*. u.s.: s.n.
- Lunde, I. & Bøe, E. (2022, 15. april). Leif Grung. I *Store Norske Leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Leif_Grung
- Marcus billedsamling. (1927). Brudebilde av Ingeborg Blaauw, desember 1927 (ukjent fotograf). I *Antonette Zimmers brudekjoler* [Fotoalbum]. Universitetsbiblioteket i Bergen. Hentet fra <https://marcus.uib.no/instance/album/ubb-bs-fol-01866.html>
- Marcus billedsamling. (1944). *Ødeleggelser etter eksplosjonsulykken* (ukjent fotograf) [Foto]. Universitetsbiblioteket i Bergen. Hentet fra <https://marcus.uib.no/instance/photograph/ubb-ohk-020-044.html>
- Marcus billedsamling. (1944). *Strandgaten sett utover fra Nykirkeallmenningen etter eksplosjonsulykken 20.04.1944* (ukjent fotograf) [Foto]. Universitetsbiblioteket i Bergen. Hentet fra <https://marcus.uib.no/instance/photograph/ubb-ohk-018-063.html>
- Morgenavisen. (1936a, 8. april). 18 nye hus med til sammen 128 leiligheter anmeldt i Bergen i forrige måned. *Morgenavisen*, annonseseksjon. (1936b, 23. mars). Planlegg haven nu! *Nationen*. (1936, 24. mars). Bergen får kvinnelig hagearkitekt. Frøken Torborg Zimmer har ordet.
- Nolin, C. (2008). Den trädgårdshistoriska forskningen metodologi – utmaningar och möjligheter. *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 77(1-2), 136-145. DOI: 10.1080/00233600802065744
- Nolin, C. (2015). International training and national ambitions: Female landscape architects in Sweden, 1900-1950. I S. Dümpelmann & J. Bardsley (Red.), *Women, Modernity, and Landscape Architecture* (s. 55-77). London & New York: Routledge.
- Norges Kvinder. (1936, 3. april). Bergen får kvinnelig hagearkitekt. Frøken Torborg Zimmer.
- Nyberg, J. & Røyrane, E. (2014). *Arki-tekturguide Bergen* (2. utg.). Bergen: Bondoni Forlag & Bergen Arkitektforening.
- Oslo byarkiv. (1933). *Norges landbrukskøleskole 1933* [Foto] (ukjent fotograf). Hentet fra <https://digitalt-museum.no/011012622046/norges-landbrukskøleskole>
- Riksantikvaren. (2014). *Strandgaten 156-158-160-162, Hordaland* [Foto] (ukjent fotograf og datering). Hentet fra https://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Strandgaten_156-158-160-162,_Hordaland_-_Riksantikvaren-T248_02_0404.jpg#filelinks
- Rønsen, B. (2022). Idékonkurransen om gode bondehager: Hagekunst i bevegelse fra elitekultur til folkekultur. Upublisert manuskript (i publiseringsspross hos *Kunst og Kultur* 2022)
- Sonne, F. G. H. (2022, 12. juli). Arkitekturhistorien lider af kvindeglemsel, men du kan takke dem for mere, end du aner. Hentet fra <https://videnskab.dk/kultur-samfund/arkitekturhistorien-lider-af-kvindeglemsel-men-du-kan-takke-dem-for-mere-end-du-aner>
- Svanøe, O. A. (1915-1925). *Det Bergenske Dampskipselskap sitt hus ved Bradsbenken* [Foto]. Marcus billedsamling. Universitetsbiblioteket i Bergen. Hentet fra <https://marcus.uib.no/instance/photograph/ubb-bros-00645.html>
- Sælen, A. (1987). Med naturen som veiviser: Arbeider av landskapsarkitekt Torborg Zimmer Frølich. *Byggekunst*, 69(1), 36-41. Hentet fra <https://www.nb.no/items/ce224391650e95cb457834d1e9c56554?page=41&searchText=s%C3%A6len%20byggekunst%201987>
- Sælen, A. (2019). "Man tager det man haver...": Torborg Zimmer Frølich (1911-2001). I J. B. Osuldsen (Red.), *Utestemmer: Pionertid i norsk landskapsarkitektur 1900-1960* (s. 207-235). Orfeus Publishing AS.

- Wedborn, I. (1932). Från en engelsk trädgårdsskola. *Allmän Svensk Trädgårdstidning* (s. 12-14). arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- Wiberg, C. K. (1926). *Det Bergenske Dampskibsselskab i Femogsytti Aar*. Bergen: John Griegs Boktrykkeri. Zimmer, T. (1938). Tidens funksjonalisme, tidens ånd. *Havekunst* 19, s. 69. Hentet fra: <https://www.landskapsarkitekter.dk/tidsskrift/>
- Zimmer, T. (ukjent årstall a). *Mandeltré* [Foto]. Samling etter Torborg Zimmer Frölich. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU. Zimmer, T. (1939a). *En Sörensenskur - Kbh 1939* [Foto]. Samling etter Torborg Zimmer Frölich. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- Zimmer, T. (ukjent årstall b). To sammenstilte firkantbed. Antakelig hos F. B. Holmboe i Kalvedalsvei 38 [Foto]. Samling etter Torborg Zimmer Frölich. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU. Zimmer, T. (1939b). *Konstruksjon av sitteplass hos tannlege S. Vik. Skjold* [Tegning]. Samling etter Torborg Zimmer Frölich. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- Zimmer, T. (1935a). *Haveplan over Villa Cettinje for fru minister H. Mo-winckel* [Tegninger]. Samling etter Torborg Zimmer Frölich. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU. Zimmer, T. & Lid, M. (1944). *Hageplan. Herr R. Chr. Blichfeldt. Ulriksdalsvn. 29* [Tegning]. Samling etter Torborg Zimmer Frölich. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- Zimmer, T. (1935b). *Hageplan for Ing. Lau. Eide. Fjellveien* [Tegninger og dokumenter]. Samling etter Torborg Zimmer Frölich. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- Zimmer, T. (1936a). *Hageplan. Herr farver Jenssen. villa Grantun. Paradis* [Tegning]. Samling etter Torborg Zimmer Frölich. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- Zimmer, T. (1936b). *Hageplan i mål 1:200. herr disponent Finn Kuhnle. villa Sagatun. Storetveit* [Tegninger]. Samling etter Torborg Zimmer Frölich. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- Zimmer, T. (1937). *Herr W. M. Böschén. Hageplan. Fjellveien nr. 72* [Tegninger og dokumenter]. Samling etter Torborg Zimmer Frölich. Historisk

8.3 Artikkel 3 – Fulltekst

1930-tallets nutidshage. Funksjonalisme på hagekunstens arena

Arkitektur, Vol. 1, No. 1 (2023), 46-61.

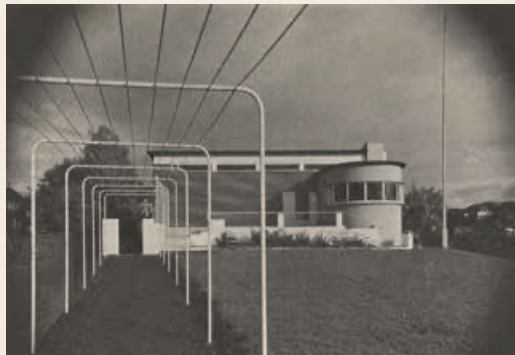
Publisert 9. mars 2023

Funksjonalisme på
hagekunstens arena

TEKST Berit Rønsen

1930-
TALLETS

NUTIDS- HAGE

Figur 1: Villa Dammann i Oslo, 1932. Tegnet av arkitektene Sverre Aasland og Arne Korsmo. Foto: Byggekunst, 1932.

Fagfelleurdert artikkel. Artikkelen er vitenskapelig vurdert av forskere utenfor redaksjonen.

ÅRET ER 1931. Det er vår i hovedstaden. Et knippe av landets kyndigste hagearkitekter og hagebrukskandidater er samlet i Vinterlandbruksskolens lokaler i Empirekvartalet for å holde kurs. Det er Selskapet Havedyrkningens Venner og Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag som står bak. Gjestene de har invitert er villahageeiere og andre hageinteresserte.¹ Kurset er det første i sitt slag og ble i avisen annonsert under parolen «Gjør hagen vakker og praktisk».² Over tre kvelder fylles foredragssalen til randen. Hagearkitekt Karen Reistad foreleser om tørrmurer og hellelagte veier og plasser, hagearkitekt Eyvind Strøm om bruk, anlegg og stell av gressplener, hagebrukskandidat Eyvind Skjetne om hageroser, hagearkitekt Arne Skadsheim om sitteplasser og hagemøbler, og hagearkitekt Ellef Grobstok om fjellhagen. Kurset er mer enn fulltegnet og må holdes to ganger på rad for å ta unna mengden interesserte. Den store interessen leder til at foredragene noen måneder senere samles i en publikasjon under tittelen *Vakrere hager*.³ Hagearkitekt Harald Hindhamar blir spurt om å skrive en innledende artikkel om hvilke krav han nå mener gjelder for «nutidens villahage».

Vakrere hager er en viktig kilde til kunnskap om norsk hagekunst på det tidlige 1930-tallet – en tid der hagearkitektene ganske nettopp hadde funnet sammen og dannet sin egen fagorganisasjon. Den lille historien om kurset i empirekvartalet gir oss et glimt av hvordan fagmiljøet jobbet for å spre budskapet sitt helt i starten av det som i dag er NLAs historie.

Dette er årene hvor den internasjonale modernismen for alvor flyter inn i norsk arkitektur. Særlig etter en studiereise for Oslo Arkitektforening til Nederland i 1928 får den nye stilen gjennomslag i arkitektmiljøet.⁴ Etter Stockholmsutstillingen i 1930 er også de fleste tvilerne omvendt.⁵ Her hjemme blir stilen for det meste omtalt som funksjonalisme og kjennetegnes av formgivning som fremfor alt vektlegger konstruksjon, materialer og brukbarhet. Alt overflødig skal nå utelukkes. Det er den rene formen som gjelder. Form skal følge funksjon.⁶

Det er forsket en del på funksjonalismen i norsk arkitektur, men innen hagekunsten er denne perioden et så å si utelatt kapittel. Riktignok med unntak av noen få, viktige bidrag.⁷ Dette til tross for at hus og hage mer enn noen gang ble sett på som en samlet enhet hvor hagen var en integrert del av boligen. Også arkitekturfeltet vil derfor ha utbytte av økt kunnskap om hagekunst fra denne perioden.

Hvordan tolket norske hagearkitekter funksjonalismen? Hvilket budskap var det de ønsket å spre under kurset i empirekvartalet? 1930-tallets nutidshage er nettopp funksjonalisme i utfoldelse på hagekunstens arena. «Med «nutidens villahage» mener jeg ikke alle de villahager som

blir anlagt i vår tid, men bare de som er i pakt med og på høide med vår tid» åpner Hindhamar i *Vakrere hager*. I denne artikkelen undersøkes det hva *Vakrere hager* og andre kilder fra tiden kan fortelle oss om ideene bak idealene for nutidshagen. Hensikten er å bidra til økt kunnskap om norsk hagekunst i perioden, og dypere innsikt i norske hagearkitekters tolkning av funksjonalismen. Artikkelen hevder at idealene for nutidshagen kan kokes ned til tre grunnideer som var styrende for utviklingen innenfor hagekunsten: forenklet utforming, privatliv og sunn livsførelse.

Undersøkelsen er del av et PhD-prosjekt som metodologisk baserer seg på arkiv- og litteraturstudier. En vesentlig del av kildene finnes i Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur ved NMBU, hvor blant annet arkivene etter en rekke norske hage- og landskapsarkitekter fra hele 1900-tallet er samlet. I forbindelse med PhD-prosjektet er også NLAs eldste arkivmateriale flyttet hit. Studien er avgrenset til privathager og tar for seg prosjekteringer fra 1930- og 40-tallet, blant annet i samlingene etter Eivind Strøm, Karen Reistad, Torborg Zimmer Frølich, Pål Sæland og Olav L. Moen. En stor del av arkivmaterialet er tegninger, men det finnes også skriftlige beskrivelser knyttet til noen av anleggene. Tegninger og beskrivelser er viktige kilder til kunnskap om selve utformingen av hagene. Hagearkitektenes egne tekster fra perioden, som avisinnlegg eller artikler i tidsskrifter og magasiner, gir oss kunnskap om deres tankegang.

Noen ganske få bøker og småskrifter om hagekunst finnes fra perioden. *Vakrere hager* (1932) er mer som et hefte, et særtrykk utgitt av Selskapet Havedyrkningens Venner i forbindelse med kurset i empirekvartalet. *Vakrere hager* er en vesentlig kilde til den helt tidlige fasen av funksjonalismen i norsk hagekunst. I 1936 gav Selskapet Havedyrkningens Venner ut boken *Prydhagen*, skrevet av Einar Hildrum. Boken var bind 3 i serien *Hagebok for heim og skule*, som over fem bind (1933-36) tok for seg kjøkkenhagen, frukthagen, prydhagen, hagevekster i husholdet, og skolehagen. *Form og Flora* (1937) bør også nevnes. Dette skulle egentlig være første nummer av et fast årsskrift utgitt av Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag, men dårlig økonomi og deretter krigens utbrudd, satte en stopper for utgivelsen av flere nummer.⁸ *Vår tids hage* (1939) står i en særstilling som antakelig det viktigste referanseverket vi har til 1930-tallets hagekunst i Norge. Boken ble skrevet av O. Aspesæter, E. Grobstok, O. Nordal, Kr. Krafft og E. Strøm. Grobstok og Strøm kjenner vi igjen fra kurset i empirekvartalet i 1931. Aspesæter, Krafft og Strøm hadde hagearkitektutdannelse fra hagekunstlinjen som ble opprettet ved Norges Landbruks høyskole i 1919. Nordal hadde hagebruksutdannelse fra samme sted i 1917,⁹ mens Grobstok utdannet seg i Tyskland 1913-14, og startet eget hagearkitektfirma i Norge allerede i 1918. I 1936 gikk han inn i firmaet Norske Hager sammen med Harald

«For det moderne mennesket på 1930-tallet opplevdes det ugreit, eller rett og slett usaklig, å bruke store ressurser på det man mente var irrasjonell pynting for pyntingens skyld.»

BERIT RØNSEN

Hindhamar.¹⁰ Til sammen utgjorde forfatterne av *Vår tids hage* en viktig del av kjernen i både hagearkitektlaget og i det hagekunstfaglige miljøet i Norge på 1930-tallet.

TRE GRUNNIDEER

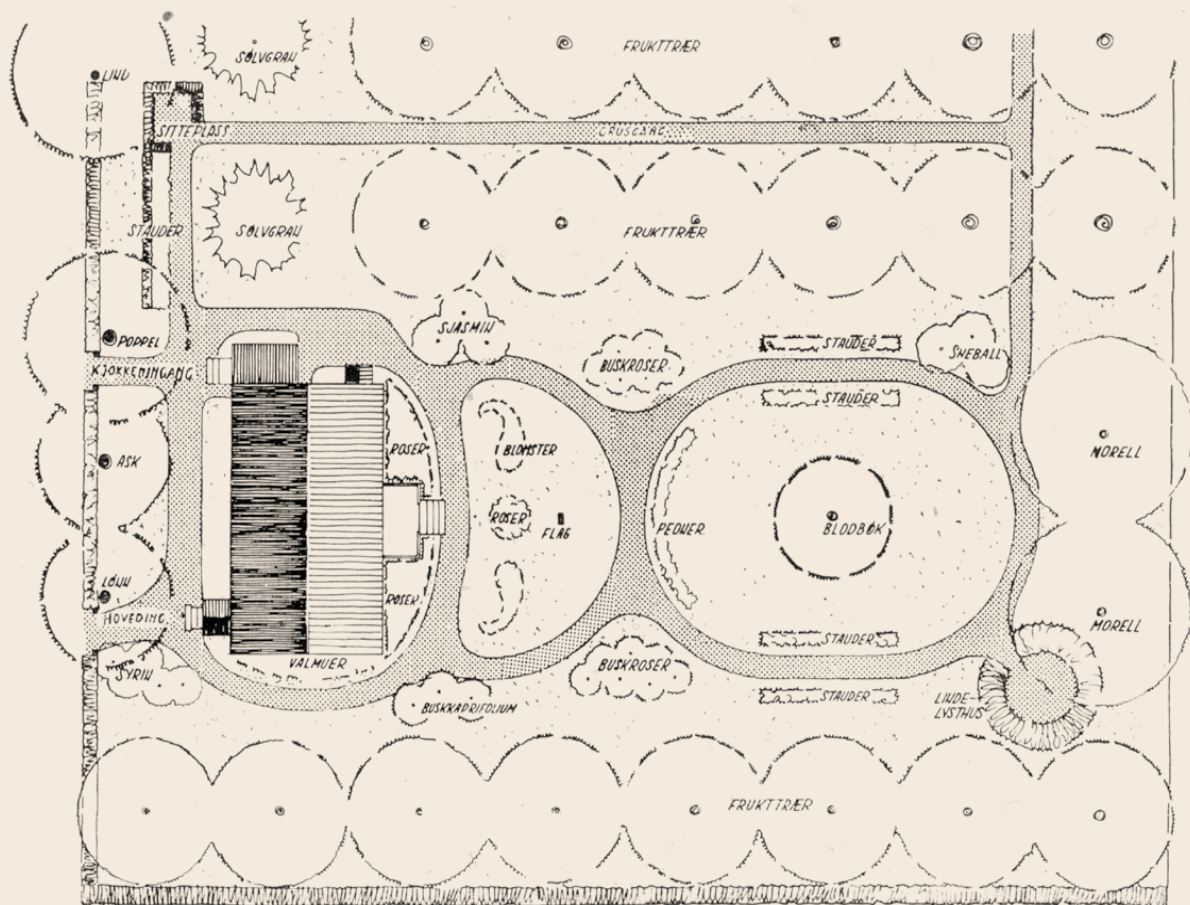
Det er hva man kan kalle de nyfrelste 30-tallsfunksjonalistene som er i sving i fagmiljøet i denne perioden. Fagpersoner som har latt seg begeistre og oppildne av tidens funksjonalistiske ideer. «Man vil lett opdage at tanker som har ført til funksjonalismen innen arkitekturen er akkurat de samme tanker som ligger til grunn for den moderne villahageutforming», skriver Hindhamar i *Vakrere hager*. Hagens funksjon er det styrende. «Så vil uttrykksformen komme som en naturlig selvfølgelighet. Man kan ikke

gi noen bestemte regler – bare antyde holdepunkter».¹¹ Holdepunktene Hindhamar viser til her er nettopp de som former de ulike idealene og anbefalingene vi finner i hagearkitektenes tekster og bøker fra perioden (presentert i forrige avsnitt). Kildene er fulle av henvisninger til disse holdepunktene. De er formulert på mange forskjellige måter. Jeg vil hevde at de springer ut av følgende tre grunnideer:

Ideen om forenklet utforming: Den funksjonelle, lettstelte hagen og den estetisk rene linjen.

Ideen om privatliv: At hagen først og fremst er for familien som bor i huset og skal være denne til hygge og nytte.

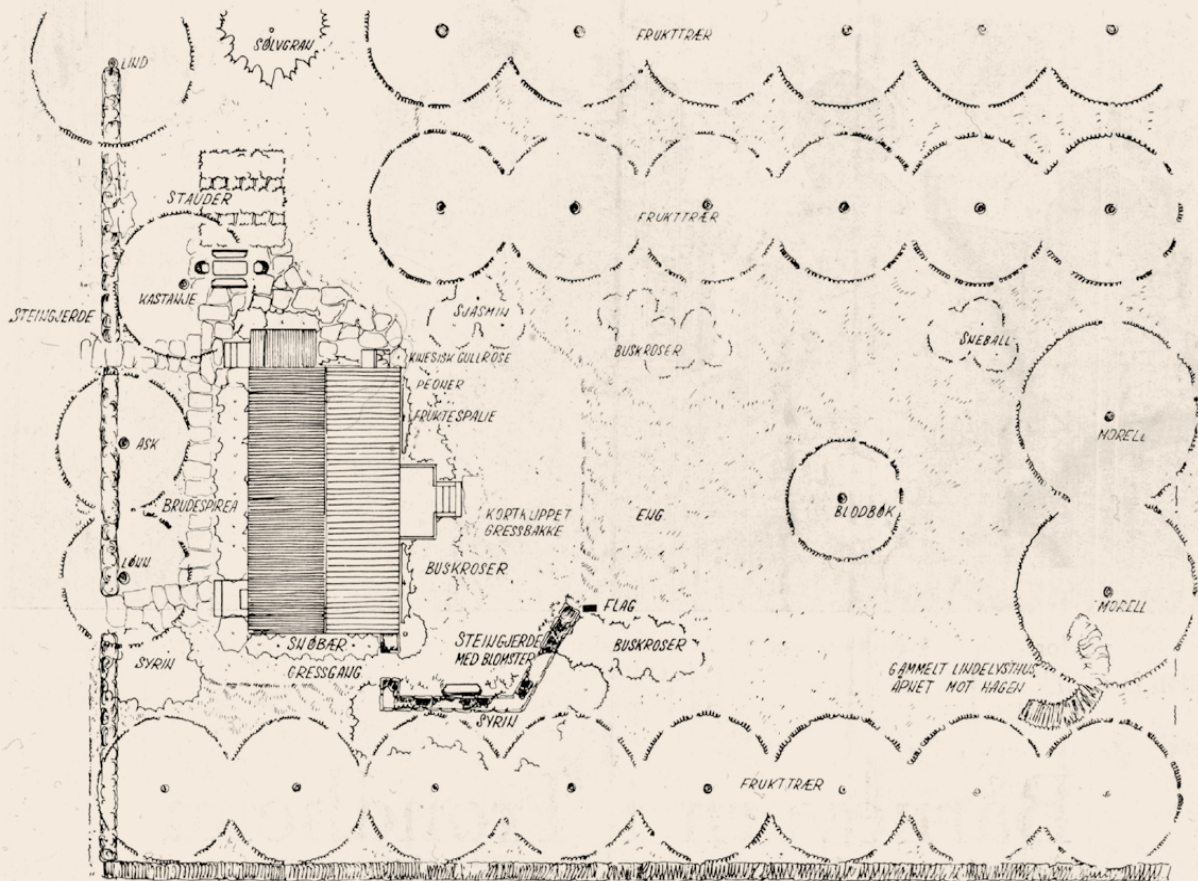
Ideen om sunn livsførsel: Både mentalt og fysisk, gjennom kontakten med naturen.

Mål 1 : 400.

Figur 2 og 3: I artikkelen «Bestemors hage og vår egen» viser Karen Reistad et eksempel på hvordan det gamle hageanlegget i landskapsstil (figur 2) kan moderniseres. Grusganger og arbeidskrevende blomsterbed legges igjen. Omkring huset erstattes grusgangen av tråkkheller. Oppholdshagen nærmest huset lunes av ved hjelp av et steingjerde i rette linjer. Her får også en hvilebenk med utsikt til hagen plass. Gamle trær beholdes

som skjermende grensebeplantning. Lindelysthuset i hjørnet åpnes opp mot hagen. Igjen står en stor, grønn flate av gressplen og eng, omkranset av trær og busker, hvor arbeidet i all hovedsak vil bestå i å kjøre gressklipperen. Som sentralpunkt i hagen beholdes den gamle blodbøken (artikkel av Karen Reistad i *Vi selv og våre hjem* (ukjent utg. ant. slutten av 1930-tallet), utklipp i samlingen etter Karen Reistad, Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.

Mål 1 : 400.

FORENKLET UTFORMING

Forenklingen kom som en reaksjon på hageidealer som hadde rådet i lang tid. Som unge modernister og funksjonalister er forfatterne av *Vår tids hage* ikke nådige når de omtaler foreldregenerasjonens hage:

«Opholdsplassen i hagen er ofte bare et solløst lysthus og hagen er ellers så opdelt og opfylt av grusveier, blomsterbed, prydbusker og trær at hagen, selv om den i mange tilfelle utenfra ser ut som en idyll, i virkeligheten er en slagmark – og hagegangen er en krigssti – fordi den er uoverkommelig å holde i orden.»¹²

Det er landskaphagen forfatterne sikter til. Den tidligere så populære hagestilen som kom på mote tidlig på 1800-tallet etter idealer fra engelske, store landskaps-parker. Her i landet fikk den form av en slags fortettet landskapssetterligning på mindre hagearealer. Det skulle være gruslagte hageganger som snirklet seg gjennom anlegget, et mangfold av bed og krukker fylt med fargesterke blomster og eksotiske planter. Dammer, fontener, skulpturer og et rikt utvalg av sitteplasser¹³ Disse hagene kunne være et fantastisk skue når de ble godt vedlikeholdt, men de var svært arbeidskrevende, og innleid hjelp var gjerne en nødvendighet for å lykkes.

For det moderne mennesket på 1930-tallet opplevdes det ugreit, eller rett og slett usaklig, å bruke store ressurser på det man mente var irrasjonell pynting for pyntingens skyld. «Vår tid har ingen sans for spissfindigheter, det er sakligheten som behersker vårt syn på nutidshagene», kunne man lese i *Vår tids hage*.¹⁴ Det samme gjaldt i arkitekturen, hvor de unge nå i stadig sterkere grad kritiserte borgerskapets livsførsel, og i denne sammenheng deres bo- og byggeskikk: den overlesede stilen med stuer fulle av plysjmøbler, palmer og pidestaller.¹⁵

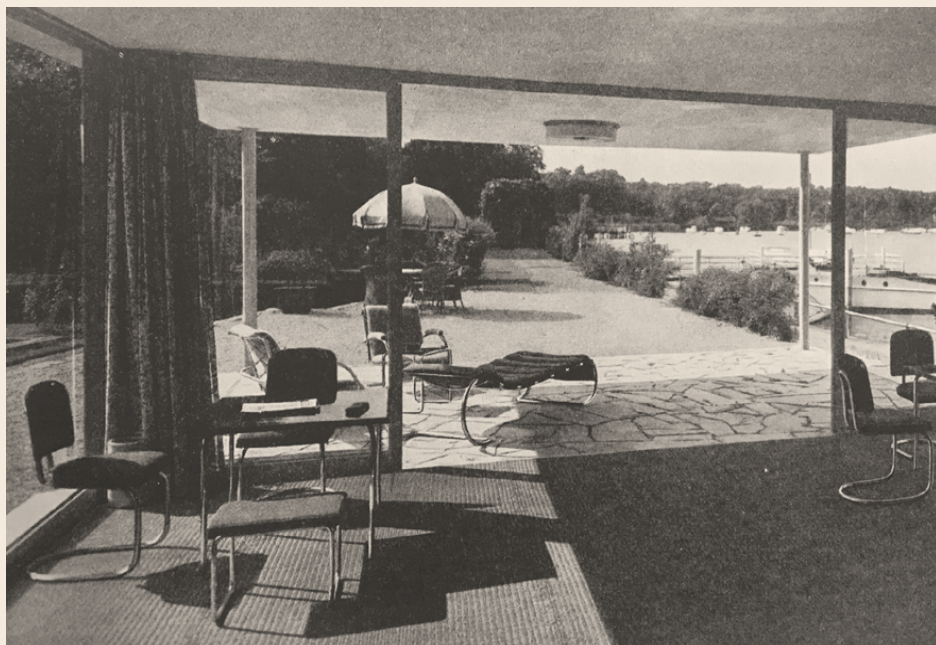
Hagearkitektene stod på barrikadene med budskapet sitt om nutidshagen. «Haven skal være til for oss og ikke vi for haven.» skrev Bredo Morstøl i *Hus og Have*.¹⁶ I dette og andre tidsskrifter publiserte hagearkitektene artikler om hvordan best gå fram for å modernisere det gamle hageanlegget.¹⁷ Svungne linjer der dette ikke var naturlig skulle rettes opp. Hagegangene som krevde skyfling, kantstikking og raking skulle legges igjen. Aller helst skulle gressmatten nå være ubrutt. Ved behov for å komme seg tørrskodd fra A til B burde det helst legges tråkkheller i plenen, korteste vei, som enkelt kunne kjøres over med gressklipper. Praktisk og rasjonell utforming var stikkordene. Også hagemøbler og andre elementer i hagen fikk enklere utforming.

PRIVATLIV

For det moderne mennesket skulle privathagen først og fremst være for familien i huset, ikke for gjestene som kom på besøk, eller de forbipasserende. Lite eller stort areal, det viktigste var at hagen fungerte godt etter eierens personlige behov. At profesjonelle hagearkitekter tok tak i dette og anså det som sin oppgave også å skape gode, små

Figur 4: Huset og hagen skulle sammen danne hjemmet. God kontakt mellom inne og ute ble derfor viktig, både fysisk og visuelt. Aller helst som her, uten trapper eller andre hindringer i veien. Hagen ble sett på som en utvidelse av huset – familiens sommerdagligstue.

Foto: *Vår tids hage* (1939).

privathager for menneskene i samfunnet som ikke var like bemidlet som borgerskapet, er en kursendring i faget.

Selv om landskaphagen og den overlessede stilen hadde spredt seg som trender i ulike varianter til flere lag av befolkningen, var dette i hovedsak borgerskapets kultur. Bare samfunnets økonomiske elite hadde råd til å leve overdådig på denne måten. Også før landskapsstilen, gjennom renessanse- og barokkhagens tid, ble hagekunsten sett på som en elitekultur. Hagen var et statussymbol som viste at man hadde penger og posisjon, og et nivå av kunst- og kulturforståelse. Derfor viste man den flittig fram til forretningsforbindelser og andre som man av ulike grunner ønsket å imponere. De mest omtalte og innflytelsesrike anleggene i norsk hagekunsthistorie finner vi på de store gårdene, og ikke minst borgerskapets lyststeder i byenes omegn.¹⁸

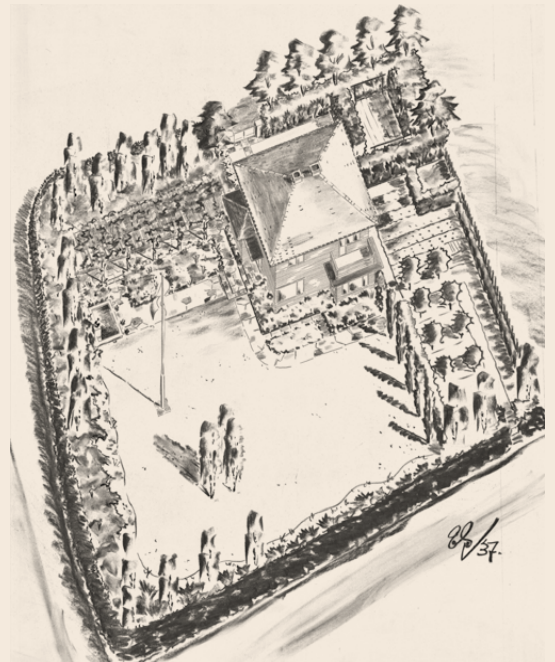
Dette gammeldagse synet på hagens funksjon var nå helt avleggs. Hagen skulle være for familien. En utvidet del av huset – et skjermet oppholdsrom, ofte omtalt som familiens sommerdagligstue.¹⁹ Vern om privatlivet i hagen ble viktig. «På promenaden, i restauranter o.s.v. viser man sig gjerne frem, men hjemme må man kunne bevege sig mest

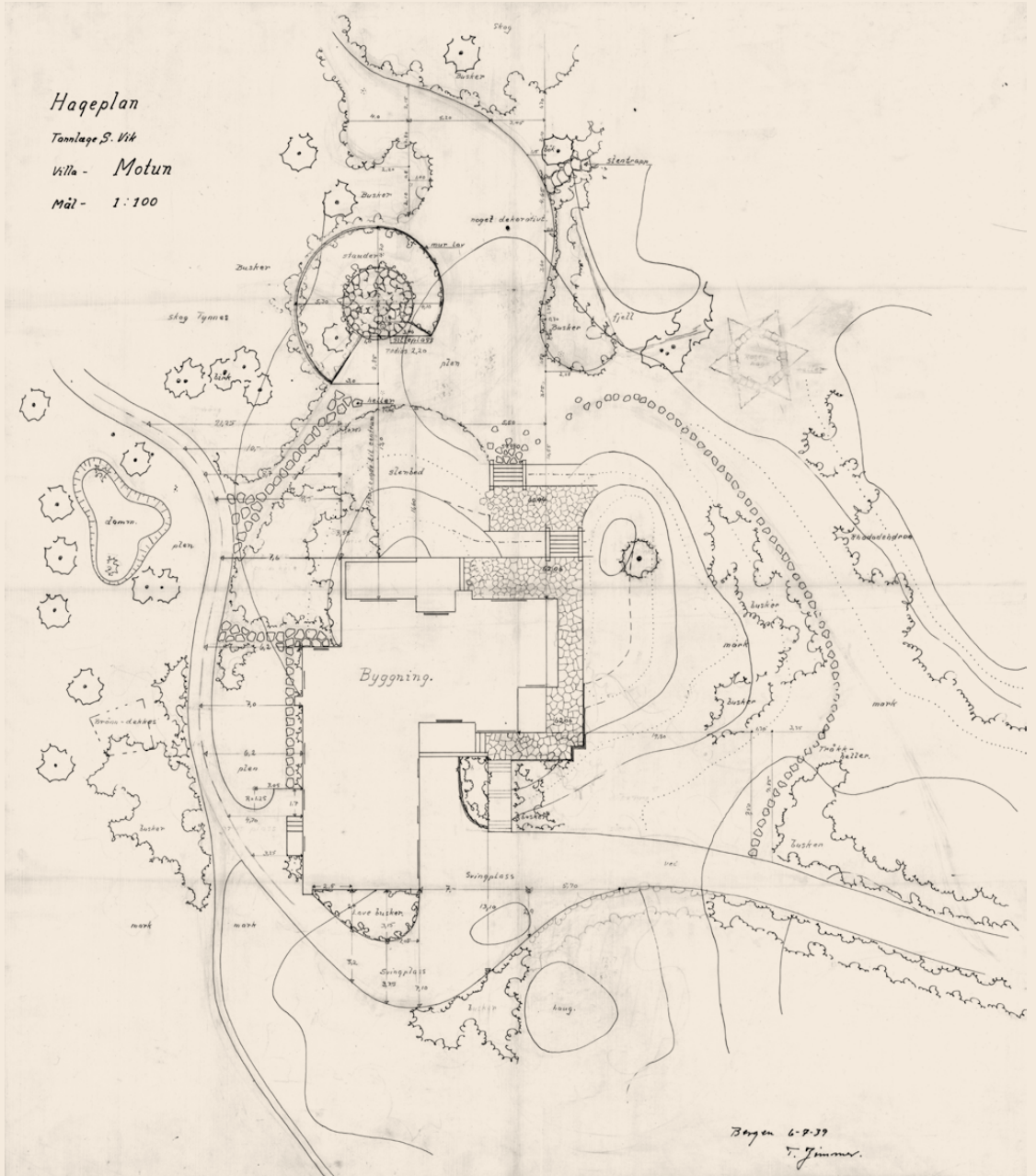
mulig usjenert», skriver Hindhamar i *Vakrere hager*, og legger til at arkitektene ofte feiler på dette punktet ved at de skal vise fram huset mest mulig og ikke ønsker beplantning som stenger. «Man må dog huske at huset og hagen er først og fremst for dem som bor der».²⁰ Høye hekker langs grensen ble populære. Disse var sommerdagligstuenes vegger. De hindret innsyn fra naboer og forbipasserende, og skjermet mot generende støy fra vei eller arbeidsareal. Innenfor hekkene skulle det være god plass til å røre seg. Den store, ubrutte gressplenen var sommerdagligstuenes guly og myke teppe. En viktig tumleplass for barna. Åpen og fri til lek og sportsaktivitet. På solterrassen ved husveggen skulle familien samles til måltider og kaffe. Den store terrassen skulle helst legges i direkte tilknytning til stua, og samtidig på nivå med hagen utenfor, eller bare med noen få trinns høydeforskjell. Høye trapper ble nå bannlyst.²¹ Det skulle være lettvis å bevege seg mellom stuen inne og sommerdagligstuen ute.

Kontakten mellom inne og ute gjaldt så vel fysisk som visuelt. Aller helst skulle hagen også kunne nytes fra innsiden av huset, for eksempel ved at blomster ble plantet på en slik måte at man kunne se dem gjennom vinduene

Figur 5 og 6: Den store gressplen
er sommerdagligstuens gulv og myke
teppe. De høye hekkene langs grensen
stuens vegger. Her i et eksempel fra
Eyvind Strøm, 1937. *Samlingen etter
Eyvind Strøm*, Historisk arkiv for norsk
landskapsarkitektur, NMBU.

figur 8 og 9: Hagearkitekt Torborg Zimmers sitteplass i hageplanen for tannlege Sigurd Vik i Skjold (1939-41) er et eksempel på kombinasjonen av det modernistiske formspråket og naturforståelsen i tiden. Sistnevnte gjennom nøye gjennomtenkt beplantning, tilpasset stedet. Selve sitteflaten ligger innerst i sirkelen. Et spiralformet staudebed omkranser denne. Utenfor staudebedet finner vi buskbeplantning i noe mer fri form. Og utenfor buskene instruerer Zimmer om å plante Viburnum opulus (korsved) «innover i skogen». Samlingen etter Torborg Zimmer Frølich, Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.

i stuen. De tradisjonelle blomsterrabattene langs husveggen gjorde liten nytte i så måte. Var blomsterrabatten lagt på innsiden av grensebeplantningen, derimot, kunne den nyttes både fra hagen og fra vinduene i huset.

SUNN LIVSFØRSEL

Det ble en gang ropt et «Tilbake til naturen!», noe som førte til landskapsstilens fremvekst, men denne var feilslått, mener forfatterne av *Vår tids hage*.²² Man hadde ikke tatt naturen på alvor. Landskapshagen var liksom ment å gi menneskene en fortettet naturskjønnhet, skriver også Hindhamar i *Vakrere hager*.²³ Men man hadde ikke skjont hva natur er. Hagen kunne ikke bare være en luksuriøs og vakker ramme omkring huset. Den skulle være en svært viktig og helt nødvendig rekreasjonslunge i hjemmet for mennesker i alle samfunnslag.

Sakligheten som ble løftet fram på 1930-tallet dreide seg derfor ikke kun om funksjonalitet og rasjonalitet, men også om naturforståelse. Verdien av friluftsliv, sol, frisk luft og naturopplevelser ble satt inn i et folkehelseperspektiv enda sterkere enn tidligere. Statens ansvar for å legge til rette for at folk kunne holde en sunn livsførsel ble tydeliggjort. Bygging av store, offentlige grøntanlegg hvor alle kunne ha tilgang til slike goder midt i byen, ble igangsatt. Rydding av turstier og annen tilrettelegging for ferdsel i naturområder kom også på agendaen.

I privathagen kom idealet til uttrykk særlig ved fokuset på enkel tilgang til hagen. Mer av hverdagslivet hjemme skulle nå leves i uterommet. I frisk luft og sol, tett på plante- og dyreliv.

«Der skal den unge slekt vokse sig sund og sterk på legeme og sjel, og der skal de voksne hente sig nytt fond av sundhet og livsmot mellem slagene. Men der skal man også kunne få mett et noe av sin skjønnhetstrang. I hagen skal man ha som likeverdige faktorer natur og kunst, menneskenes omgivelse innbefattet i to begreper.»²⁴

Også det estetiske ble altså oppfattet som en viktig side ved sunn livsførsel. Det estetiske skulle bidra til å mette menneskets iboende skjønnhetstrang. Hva som var vakkert og dermed egnet til å dekke skjønnhetstrangen, var imidlertid tema for diskusjon. Å bryte ned vedtatte konvensjoner om hva som var vakkert, og tillate seg å tenke nytt, basert på saklighet og rasjonalitet også om det estetiske, var underliggende i tidens prosjekt.

Ekthet og saklighet ble holdt høyt og var tett knyttet til naturforståelsen i tiden. Lå for eksempel skogen tett inntil hagen, burde man velge beplantning som gav en naturlig overgang til skogen. Hadde man mye stein, burde man plante alpine planter. Hus som ble lagt forsiktig inn i naturen burde ha mest mulig naturtomt bevart. Men anla man en hage uten å bevare naturen på stedet, kunne man like gjerne ha rette linjer og praktiske former. Ikke late som det var natur ved å etterligne landskap.²⁵

OPPSUMMERING

Forenklet utforming, privatliv og sunn livsførsel er grunnideer som preget hagearkitektenes anbefalinger på 1930-tallet. De kan også leses som aspekter ved tidsånden som på ulikt vis kom til uttrykk på ulike arenaer.²⁶ Hagearkitektene var barn av sin tid. Modernismens gjennombrudd og den påfølgende funksjonalistiske tankegangen gjennomsyret deres fagmiljø like mye som arkitektenes. Innen arkitektur og design er det kanskje likevel lettere å umiddelbart få øye på de rene funksjonalistiske formene fra denne tiden. De samme estetiske idealene stod også sterkt i hagekunsten, men slik jeg tolker kildene fikk funksjonalismen i hagekunsten aller sterkest utslag i synet på hagens funksjon. Utformingen ble en naturlig følge. Det estetiske ser ut til å være ganske underordnet. Samtidig er det viktig å påpeke at også det estetiske ble ansett å ha en funksjon i seg selv, f.eks. ved at den ubrutte plenflaten skulle virke beroligende, eller blomstene oppmuntrende osv. Derfor var også estetisk utforming viktig sammen med den praktiske, i et funksjonalistisk perspektiv.

Naturforståelsen og idealet om hagen som rekreasjonslunge i hjemmet var også en viktig del av funksjonalismen på hagekunstens arena – naturens funksjon i menneskets liv. Det er den samme tankegangen som ligger bak idealet om lys og luft innendørs i funksisarkitekturen, men innen hagekunsten fikk denne funksjonalistiske ideen naturlig nok mer plass ettersom hagekunsten jo befinner seg i uterommet og hele tiden forholder seg til natur på ulike måter. Hagekunsten ble et konkret verktøy i arbeidet for bedret, både mental og fysisk, folkehelse i denne perioden.

At det profesjonelle fagmiljøet ble interessert i småhagene, og at hagekunsten fra hagearkitektens hånd nå også skulle tilrettelegges for f.eks. arbeiderfamiliens privatliv, var et klart brudd med lange tradisjoner i faget. Dette viser tydelig at hagekunsten er i ferd med å bevege seg ut av elitekulturen, mot bredere folkekultur, slik vi kjenner den i dag.

Vi lar hagearkitekt Bredo Morstøl oppsummere:

«For å gi en kort karakteristikk av nutidshaven kan man sammenfatte den i følgende ord: Grusveiene er stort sett sløifet, blomstene er samlet på spesielle steder og buskene er skjøvet ut til yttergrensen. På denne måten opnår man å gi haven en klar oppbygging, preget av ro og orden, med en mektig virkning i ubrutte plener og en massiv beplantning. Men hvad ennu bedre er – på grunn av den enklere løsning er vedlikeholdet betraktelig redusert. Dertil kommer også at man ugeneret kan nyte et måltid mat, spille kroken og sole seg på den grønne plen, for plenen og haven skal vi bruke, først da svarer den fullt ut til sin opgave.»

Med andre ord: «Haven skal være til for oss og ikke vi for haven.»²⁷

Bredo Morstøl, *Hus og Hage*, 1935

Referanser

- Aardal, Steinar, Knut Thorvaldsen og Bjørg Skaut, Norske anleggsgartnere MANL 1931-2006: 75 år. Oslo: Norske anleggsgartnere – NAML, 2006.
- Aftenposten, annonseeksjesjon. «Gjør haven vakker og praktisk. Foredragskursus for villa-eiere og andre haveinteresserte.» 10.04.1931. www.nb.no
- Aftenposten, Henvisninger. «Gjør haven vakker og praktisk.» 14.04.1931. www.nb.no
- Apall-Olsen, Linken. "Norsk hagekunst under funksjonalismen: Ideologisk bakgrunn og estetisk praksis i hager og parker". Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2007.
- Arbeiderbladet, annonseeksjesjon. «Gjør haven vakker og praktisk. Foredragskursus for villa-eiere og andre haveinteresserte.» 10.04.1931. www.nb.no
- Arbeiderbladet. «Gjør haven vakker og praktisk.» 14.04.1931. www.nb.no
- Arbeiderbladet, annonseeksjesjon. «Gjør haven vakker og praktisk. Foredragskursus for villa-eiere og andre haveinteresserte.» 14.04.1931. www.nb.no
- Aspesæter, Olav, Ellef Grobstok, Ola Nordal, Kristian Krafft og Eyvind Strøm. *Vår tids hage*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1939.
- Bruun, Magne. 75 år for landskap og utemiljø: Norske landskapsarkitekters forening 1929-2004. Oslo: NLA, 2004.
- Bruun, Magne. *Norske hager gjennom tusen år*. Oslo: Andresen & Butenschøn, 2007.
- Den 17de Mai, annonseeksjesjon. «Gjør hagen vakker og praktisk. Foredragskursus for villa-eigarar og andre hagefolk.» 10.04.1931. www.nb.no
- Den 17de Mai, annonseeksjesjon. «Gjør hagen vakker og praktisk. Foredragskursus for villa-eigarar og andre hagefolk.» 14.04.1931. www.nb.no
- Findal, Wenche. *Norsk modernistisk arkitektur: om funksjonalismen*. Oslo: Cappelens, 1996.
- Hildrum, Einar. *Prydhagen*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1936.
- Hindhamar, Harald. «Krav til nutidens villahage». I *Vakrere hager* (ukjent redaktør), 3-8. Oslo: Selskapet Havedyrkningens Venner, 1932.
- Johnsen, Espen. Det moderne hjemmet 1910-1940: fra nasjonal tradisjonisme til emosjonell funksjonalisme: utvalgte villa- og møbelprosjekter av åtte norske arkitekter. Doktoravhandling. Universitetet i Oslo. 2002.
- Lund, Oddvar, Bent Ellestad og Sverre K. Steine. Norske hagebruksfunksjonærers forening 1908-1948, Norsk hagebrukskandidatlag 1948-1958. Norsk Hagebrukskandidatlag, 1961.
- Morstøl, Bredo. «Gammelt og nytt». Hus og Have. Mars 1935. Utklipp i samling etter Karen Reistad, Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- Reistad, Karen (red.). Form og Flora. Oslo: Grøndahl & Sønns Forlag, 1937.
- Reistad, Karen. «Almindelige regler ved anlegg av hager». I Form og Flora redigert av Karen Reistad, 25-28. Oslo: Grøndahl & Sønns Forlag, 1937.
- Reistad, Karen. «Privathage i Nordbergveien». I Form og Flora redigert av Karen Reistad, 15-18. Oslo: Grøndahl & Sønns Forlag, 1937.
- Reistad, Karen. «Bestemors hage og vår egen» i *Vi selv og våre hjem* (ukjent utg. ant. slutten av 1930-tallet). Utklipp i samling etter Karen Reistad, Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- Riegl, Alois. 2017. *Den moderne minnesmerkekultens vesen og tilblivelse*. Oversatt av Sverre Dahl. Etterord av Mari Hvattum. Oslo: Pax.
- Risåsen, Geir Thomas. «Borgerskapets Arkadia». Årbok 2010 Fortidsminneforeningen: Elitens kulturminner 164 (2010): 29-39.
- Osuldsen, Jenny Blandina (red.). *Utestemmer: pionertid i norsk landskapsarkitektur 1919-1960*. Orfeus, 2019.
- Selskapet Havedyrkningens Venner og Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag (ukjent redaktør). *Vakrere hager*. Oslo: Selskapet Havedyrkningens Venner, 1932.
- Store norske leksikon. «funksjonalisme – arkitektur». Arne Gunnarsjaa. 14.11.2022. https://snl.no/funksjonalisme_-_arkitektur
- Tidens Tegn, annonseeksjesjon. «Gjør haven vakker og praktisk. Foredragskursus for villa-eiere og andre haveinteresserte.» 10.04.1931. www.nb.no
- Tidens Tegn, annonseeksjesjon. «Gjør haven vakker og praktisk. Foredragskursus for villa-eiere og andre haveinteresserte.» 14.04.1931. www.nb.no

Sluttnoter

- 1 Arbeiderbladet, «Gjør haven vakker og praktisk»; Arbeiderbladet, annonseeksjon, «Gjør haven vakker og praktisk. Foredragskursus for villaeiere og andre haveinteresserte».
- 2 Annonser i Arbeiderbladet 10. og 14. april 1931; i Den 17de Mai 10. og 14. april 1931; i Tidens Tegn 10. og 14. april 1931; og i Aftenposten 10. og 14. april 1931.
- 3 Selskapet Havedyrkingens Venner og Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag, *Vakrere hager* (Oslo: Selskapet Havedyrkingens Venner, 1932), 2.
- 4 Findal, *Norsk modernistisk arkitektur: om funksjonalismen* (Oslo: Cappelens, 1996), 26–42.
- 5 Findal, *Norsk modernistisk arkitektur: om funksjonalismen* (Oslo: Cappelens, 1996), 58.
- 6 Store norske leksikon, «funksjonalisme – arkitektur», av Arne Gunnarsjaa, 14.11.2022. https://snl.no/funksjonalisme_-_arkitektur
- 7 Spesielt bør nevnes Linken Apall-Olsens masteroppgave "Norsk hagekunst under funksjonalismen" (2007); Magne Bruuns kapittel om perioden i *Norske hager gjennom tusen år* (2007); og boken *Utestemmer* (2019) av Jenny B. Osuldsen (red.).
- 8 Bruun, 75 år for landskap og utemiljø: Norske landskapsarkitekters forening 1929–2004 (Oslo: NLA, 2004), 13–14.
- 9 Lund, Ellestad og Steine, Norske hagebruksfunksjonærers forening 1908–1948, Norsk hagebrukskandidatlag 1948–1958 (Norsk Hagebrukskandidatlag, 1961), 33, 48, 56, 66: Eyvind Strøm ble uteksaminert fra NLH, linje 2 (hagekunstlinjen), i 1925; Olav Aspesæter og Kristian Krafft fra NLH, linje 2, i 1934; Ola Nordal fra NLH, linje 1 (hagebrukslinjen), i 1917.
- 10 Aardal, Thorvaldsen og Skaut, Norske anleggsgartnere MANL 1931–2006: 75 år (Oslo: Norske anleggsgartnere – NAML, 2006), 11.
- 11 Hindhamar, «Krav til nutidens villahage», 7.
- 12 Aspesæter mfl., *Vår tids hage*, 13.
- 13 Bruun, *Norske hager gjennom tusen år* (Oslo: Andersen & Butenschøn, 2007), 246–304.
- 14 Aspesæter mfl., *Vår tids hage*, 26.
- 15 Johnsen, *Det moderne hjemmet 1910–1940*, 19.
- 16 –Morstøl, «Gammelt og nytt», 29.
- 17 Eks. Karen Reistad, «Bestemors hage og vår egen» i *Vi selv og våre hjem* (ukjent utg. ant. slutten av 1930-tallet); Bredo Morstøl, «Gammelt og nytt» i *Hus og Have*, mars 1935. Begge ligger som utklipp i samlingen etter Karen Reistad, Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- 18 Risåsen, «Borgerskapets Arkadia», 37.
- 19 Reistad, «Almindelige regler ved anlegg av hager», 24.
- 20 Hindhamar, «Krav til nutidens villahage», 5–6.
- 21 Reistad «Almindelige regler ved anlegg av hager», 27.
- 22 Aspesæter mfl., *Vår tids hage*, 26.
- 23 Hindhamar, «Krav til nutidens villahage», 3.
- 24 Hindhamar, «Krav til nutidens villahage», 4.
- 25 Eksempelvis som i Karen Reistads hageplan for Ragnhild M. Olsen i Nordbergvn 59 (figur 7). Reistad, «Privathage i Nordbergveien», 16.
- 26 Filosofen Alois Riegl beskrev tidlig på 1900-tallet tidsånden som en form for vilje eller begjær iboende hver tidsepoke (Kunstwollen – kunstvilje). En kunstvilje som driver alle menneskelige frambringelser. Kunstnerisk smak forandrer seg med tiden. Hva som anses som verdifullt eller estetisk vakkert eller tiltalende vil til enhver tid avhenge av betrakterens smak. Derfor kan man ikke si at det finnes en absolutt kunstverdi, bare en relativ, moderne kunstverdi, som forandrer seg over tid, hevdet Riegl (Riegl 2017, 101).
- 27 Morstøl, «Gammelt og nytt».

9 Vedlegg: Firmaer og enkeltpersoner i fagmiljøet på 1930-tallet

Nedenfor følger en kortfattet presentasjon av noen viktige firmaer og enkeltpersoner i hagearkitektenes fagmiljø på 1930-40-tallet, som er omtalt i denne avhandlingen.

9.1 De første hagearkitektfirmaene

Marius Røhne

Den aller første som etablerte seg som privatpraktiserende hagearkitekt i Norge var Marius Røhne. Han ble uteksaminert fra hagebrukslinjen ved NLH i 1911, og etablerte firma i Kristiania i 1913, etter å ha hatt noen praksisår hos hagearkitekter i Danmark og Tyskland. Røhne kom til å få stor betydning for faget i Norge. Han var også den som tok initiativet til å etablere Norsk Hagearkitektlag. Fra 1916 var han bygartner i Oslo.¹

Ellef Grobstok og Bredo Morstøl

Den neste som etablerte seg med eget firma var Ellef Grobstok. Han startet opp i 1918, etter fullført utdanning og praksis i Tyskland. Grobstok drev både planteskole

¹ Bruun, *75 år for landskap og utemiljø: Norske landskapsarkitekters forening 1929-2004* (NLA, 2004), 26.

og anleggsgartneri i kombinasjon med en hagearkitektavdeling i Bærum. Bredo Morstøl, uteksaminert fra hagekunstlinjen ved NLH i 1926, var en periode leder i hagearkitektavdelingen hos Grobstok.²

Strøm & Hindhamar og Norske Hager

I 1927 gikk hagearkitektene Eyvind Strøm og Harald Hindhamar sammen og dannet firmaet Strøm & Hindhamar. Disse hadde begge eksamen fra hagekunstlinjen (linje 2) på NLH, henholdsvis 1925 og 1926. I 1936 gikk Strøm ut av firmaet, og Grobstok kom inn i hans sted. Hindhamar og Grobstoks firma tok deretter navnet Norske Hager. Norske Hager fikk en vesentlig posisjon i fagmiljøet, og ble arbeids- og praksissted for mange nyutdannede hagearkitekter.³

Torborg Zimmer

I Bergen var Torborg Zimmer den første som etablerte hagearkitektfirma i den nye profesjonens form. Før henne var det de store anleggsgartnerfirmaene som rådet grunnen i byen. Selv har hun nevnt firmaene Sigvald Natland og Ingolf Eide som de store da hun kom inn i 1936.⁴ Zimmer var en av Norges aller første kvinnelige hagearkitekter. Hennes oppvekst, utdanningstid og første tid som praktiserende hagearkitekt, er tema for denne avhandlingens artikkel nummer to.

² Bruun, *75 år for landskap og utemiljø: Norske landskapsarkitekters forening 1929-2004* (NLA, 2004), 28.

³ Bruun, *75 år for landskap og utemiljø: Norske landskapsarkitekters forening 1929-2004* (NLA, 2004), 28.

⁴ Frølich, «Utviklingen av yrket – slik jeg har opplevet det», 42.

Figur 14 – 24 år gamle Torborg Zimmer presentert i avisen da hun etablerte sin egen praksis i Bergen i 1936. Bergen Aftenblad, 21. mars 1936.

9.2 Noen enkeltpersoner i fagmiljøet

Olav Leif Moen

*Figur 15 – Olav Leif Moen
ca. 1938.*

Aftenposten 30. april 1938.

Hagearkitekt Olav Leif Moen står i en særstilling. Han skulle få særlig stor betydning for hagekunstens utvikling i Norge. I dag omtales han som selve grunnleggeren av landskapsarkitektur/hagekunst som fag i Norge. Moen hadde selv gartnerutdanning med påfølgende fem års læretid i planteskoler- og anleggsgartnerfirmaer i Danmark, Tyskland og Sveits, før han tok hagebruksutdanningen (cand.hort.) på NLH. Videre

studerte han fra 1919 ved Königlische Gartenbau Hochschule zu Dahlem i Berlin, og gjorde deretter studiereiser til bl.a. Italia og Frankrike før han gjennomførte et 7 måneders studieopphold i Storbritannia. I 1921 ble han utnevnt til dosent i hagekunst ved den nyopprettede linje 2 på NLH. I 1939 ble han så professor samme sted.⁵

Både som underviser av kommende norske hagearkitekter, som praktiserende hagearkitekt selv, og som aktiv debattant i fagmiljøet, fikk Moen stor innflytelse på den videre utviklingen i faget. Hans mest kjente verk er parken ved Norges Landbrukshøyskole (nå NMBU).

Karen Reistad

Hagearkitekt Karen Reistad tok også, som Moen, sin utdanning i Berlin-Dahlem (1923-25). Hun hadde før dette studert ved Statens håndverks- og kunstindustriskole og Statens gartnerskole i Oslo. Reistad var et aktivt medlem i hagearkitektlaget, og i mange år lagets sekretær. I perioden 1954-56 var hun også lagets formann.⁶ Basert på fullført utdanning i Berlin-Dahlem i 1925, kan Reistad regnes som den aller første kvinnelige hagearkitekten i Norge. Egen praksis på fulltid ser det imidlertid ut til at Torborg Zimmer var først ute med (1936). Reistad startet karrieren sin som konsulent i Aker kommune. Ved siden av stillingen i Aker, tok hun også en del private oppdrag og tegnet hager på kveldstid. I 1942 utvidet hun privatpraksisen til fulltidsarbeid. Reistad fikk stor betydning for kirkegårdsarbeidet i Norge, både som statens kirkegårdskonsulent i perioden 1954-72, og som lærer i faget kirkegårdsplanlegging ved hagearkitektutdanningen på NLH.⁷

⁵ Norsk biografisk leksikon, «Olav L. Moen», av Magne Bruun, 20.02.2023. Olav L. Moen – Norsk biografisk leksikon (snl.no)

⁶ Dietze-Schirdewahn, "The collection of Karen Reistad (1900-1994)." *Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture*. 20.02.2023. The collection of Karen Reistad (1900-1994) - Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture (nmbu.no)

⁷ Jørgensen, "Karen Reistad", 185-187.

Figur 16 – Karen Reistad ved skrivebordet. Foto: Ukjent/Anno Domkirkeodden. CC-PDM.

Pål Sæland

Pål Sæland hadde utdannelse fra den nyopprettede hagekunstlinjen på NLH, hvor han ble uteksaminert i 1924 sammen med ett av de aller første hagearkitektkullene. Etter et påfølgende studieår i USA, fikk Sæland jobb i Oslo parkvesen, hos bygartner Marius Røhne. I 1930 gikk han videre til en stilling som hagearkitekt hos Kirkevergen i Oslo, hvor han hadde ansvar for gravlundene og kirkegårdene i byen.

Figur 17 – Pål Sæland, 1926. Foto: Privat

Her ble han til han gikk av med pensjon i 1967.⁸

Sæland engasjerte seg sterkt i kirkegårdssaken, og skrev flere artikler om temaet i fagtidsskriftene.⁹ Fra 1948 underviste han også i kirkegårdsplanlegging ved hagekunstlinjen på NLH.

Einar Hildrum

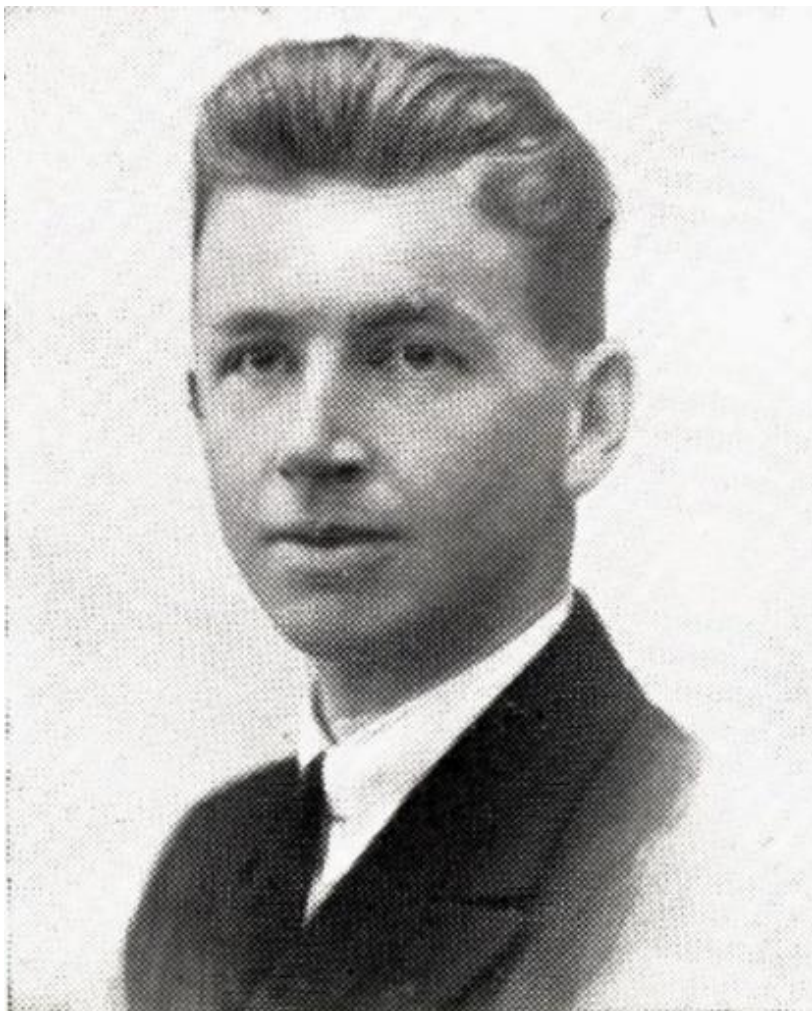
I artikkel 1, om Idékonkurransen om gode bondehager, møter vi Einar Hildrum som daglig leder av Selskapet havedyrkningens venner, som i dag er Det norske hageselskap. Hildrum var daglig leder her i perioden 1934-52 og direktør i 1953-70. Vi kjenner ham også som redaktør for selskapets tidsskrift, Norsk Hagetidend, i perioden 1935-60.

Også Einar Hildrum var utdannet hagearkitekt fra hagekunstlinjen på NLH (1929), og han var blant de åtte som gikk sammen og stiftet Norsk hagearkitektlag i 1929. I 1938-39 var han også formann i laget. I en periode fra 1933 jobbet Hildrum som assistent ved Strøm & Hindhamars kontor i Oslo.

Hildrum fikk stor innflytelse på fagets utvikling særlig gjennom rollen som redaktør gjennom mange år, hvor han bidro til at en rekke viktige fagpublikasjoner kom på trykk.¹⁰

⁸ Jørgensen, "Kirkegården som speil for norsk landskapsarkitektur", 289.

⁹ For eksempel "Kyrkjegardane og gravene" i *Norsk Hagetidend* 1931; "Grav og kirkegård" i *Form og Flora* 1937; og "Anlegg og Stell av gravsteder" i *Lommealmanakk for Gartnere og Hagebrukere* 1940. Dietze-Schirdewahn, "Turning point of the cemetery planning in Norway.» *Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture*. 21.02.2023. Turning point of the cemetery planning in Norway - Historical Archive of Norwegian Landscape Architecture (nmbu.no)

Figur 18 – Einar Hildrum ca. 1930. Gjengitt fra Trygve Andersen, Norske hagebruksfunksjonærer og hagebrukskandidater, 1936, 139.

¹⁰ Norsk biografisk leksikon, «Einar Hildrum» av Gudmund Balvold, 21.02.2023. Einar Hildrum – Norsk biografisk leksikon (snl.no)

(Referanse- og illustrasjonsliste for vedlegget ligger sammen med den øvrige kildelisten – i kapittel 7)

ISBN: 978-82-575-2142-4

ISSN: 1894-6402

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Postboks 5003
1432 Ås
67 23 00 00
www.nmbu.no